

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 103, Μάρτιος 1990
δραχμ. 300

Τί σημαίνει
νά είσαι μαρξιστής
στήν ΕΣΣΔ

•
Πώς θά αντέξουμε
τή νέα
«κοσμογονία»

•
Δημιουργία λαών:
ρατσισμός, εθνότητα
έθνικισμός

•
Ή άρση του
ιστορικού σχίσματος
αλά έλληνικά

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

8 ΜΑΡΤΙΟΥ 1990

τεύχ. 103

Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα

τηλ. 3239 645, 3228 791

τιμή δρχ. 300

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστειδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου.

Έκδότης, Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 3228 791, 3239 645. Διαχείριση Σπύρος Δελέγκας. Έκτύπωση, Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620 383.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Καλώς τή δεχτήκαμε τήν κρίση,	4
Χαράλαμπου Γολέμη, Τό φορολογικό	5
Άγγελου Έλεφάντη, Βία στά γήπεδα	6
Σταύρου Λειβαδά, Ή «κατάληψη» τού Πολυτεχνείου	8
Άγγελου Έλεφάντη, Ό δικός τους πρόεδρος, ό δικός μας πόνος	10
Άλίκης Κώνστα, Κουτσόγιωργας, κουτσονόμος, κουτσοπολιτική	11
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Ή άρση τού ιστορικού σχίσματος	12
Γιάνη Μαρκάκη, Ίστορία και άμυντικές δαπάνες	16
Γιώργου Μαργαρίτη, Άναπτυξιακά όράματα	18
Σημειώματα	20
Μπόρις Καργκαλίτσκι, Τί σημαίνει νά είσαι μαρξιστής στήν ΕΣΣΔ	22
Άγνώστου «άνωνύμου», Ό σύντροφος αυτοκτονεί	27
Γιώργου Ριτζούλη, Έκατό χρόνια σιγουριάς	35
Άγγελου Έλεφάντη, Περί «κοσμογονίας»	43
Έμμανουέλ Βαλερστάιν, Ή δημιουργία τών λαών	43
Κοστάνζο Πρέβε, Ή κρίση τού ιταλικού μαρξισμού	49
Γιώργου Μαργαρίτη, Μαρξισμός και ιστοριογραφία τής άντίστασης	55
Έλένης Χοντολίδου, Πρόγραμμα «Νεοελληνική Γλώσσα»	59
Ήλια Κούβελα, «Όι παράλληλοι έαυτοί μας και τό βουβό δεξί ήμισφαίριο» τής Ε. Σαββάκη	63
Γιάνη Προκόβα, «Όι άσθένειες στήν αύγή τού δυτικού πολιτισμού», τού Μ. Γκρμέκ	65

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.

έξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια: 3.000 δρχ.

Άλλες χώρες, έτήσια 3.300, έξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Έτήσια 1.500, έξάμηνη 800

Ίδιοκτησία: «Σπύρος Δελέγκας & Σια ΟΕ». Έκδότης Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2 105 58 Αθήνα τηλ. 3228 791 και 3239 645

Καλῶς τή δεχτήκαμε τήν κρίση

Οσα συμβαίνουν τόν τελευταῖο καιρό στίς χώρες τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ ξεπερνοῦν τίς ἀνομολόγητες προσδοχίες τῶν πιό ἀσυμφιλίωτων (πρώτην) ἐχθρῶν τους, τούς πλέον περιπετειώδεις ἐφιιάλτες τῶν πιό φανατικῶν φίλων τους· ξεπερνοῦν τή φαντασία. Ἡ κατάρρευση εἶναι τέτοια, τό κενό εἶναι τέτοιο, ὥστε κανεῖς δέν μπορεῖ νά προβλέψει τί ξημερώνει ἡ αὐριανή μέρα. Ἐάν ὁ σοσιαλισμός, πέραν τῶν ἄλλων, χρειάζεται σοσιαλιστές, ὁ καπιταλισμός κεφάλαια καί κεφαλαιοκράτες, ἡ «ἐλεύθερη οἰκονομία» ἀγορά, οἱ καταναλωτές γεμάτα πορτοφόλια, στίς χώρες τοῦ ἀνατολικοῦ μπλόκ τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά δέν ὑφίσταται. Τό μόνο πού, πολύ γενικά, μπορεῖ κανεῖς νά πεῖ, εἶναι ὅτι ἡ Ἀνατολή μοιάζει σήμερα σάν ὀργωμένο χωράφι, ἔτοιμο νά δεχθεῖ ὅ,τι σπόρο φέρει ὁ ἄνεμος. Κι ὁ ἄνεμος τήν ἐποχή αὐτή εἶναι δυτικός.

Οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης δέν διεκδικοῦμε τίς δάφνες τῆς ἱστορικής πρόβλεψης γιά ὅσα συμβαίνουν σήμερα. Οὔτε διεκδικοῦμε τίς δάφνες τῆς ἱστορικής διαφωνίας μέ τά καθεστῶτα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀκριβῶς γιατί δέν καταφέραμε νά καταστήσουμε τή διαφωνία μας ἱστορική, ὑπαρκτή στό συσχετισμό τῶν δυνάμεων πού γράφει τήν ἱστορία. Ἐάν διεκδικοῦμε κάτι, τόσο ἐμεῖς ὅσο καί ἄλλα ἀριστερά ρεύματα στήν Εὐρώπη, εἶναι ἡ «δομική» διαφωνία μέ τά καθεστῶτα καί τίς κοινωνίες σοβιετικοῦ τύπου.

Εχουμε πλήρη ἐπίγνωση ὅτι, ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ διαφωνία μας δέν κατέστη ἱστορική, ἡ κατάρρευση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ συμπαρασύρει καί ἐμᾶς. Συμπαρασύρει ὅλα τά τόσο διαφορετικά ρεύματα τῆς Ἀριστερᾶς πού ἔχουν ὡς κοινό σημεῖο τήν καταγωγή τους ἀπό τήν Γ' Διεθνή. Καί ἀναδεικνύει ὡς πρωταγωνιστές τοῦ ἀριστεροῦ γίγνεσθαι ἐκείνους πού ὄντως κατέστησαν ἱστορική τή διαφωνία τους, τούς σοσιαλδημοκράτες τῆς Β' Διεθνούς. Γιά ὅλους τούς ὑπόλοιπους, πού διαχωρίσαμε τήν πορεία μας ἀπό τά καθεστῶτα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ θεωρητική δικαίωση ἔρχεται μέσα ἀπό μιά ἱστορική ἤττα. Καλῶς τή δεχτήκαμε, παρ' ὅλα αὐτά, μαζί μέ ὅλους ὅσοι ἐδῶ καί δεκαετίες ἀναφωνοῦν: εὐτυχῶς πού ξέσπασε ἡ κρίση.

Τίποτα στό μέλλον τῆς Ἀριστερᾶς δέν θά εἶναι ἴδιο μέ τά σχήματα πού μᾶς κληροδότησε τό παρελθόν καί πού σαρώθηκαν μέ ἕνα φύσημα. Τά κόμματα, τά ὀνόματα χρεωκόπησαν ὀριστικά. Μόνο οἱ ἔννοιες παραμένουν, ἐκεῖνες πού ἀναδείχθηκαν καθῶς χρεωκοποῦσαν οἱ κατ' ὄνομα φορεῖς τους. Τό ἐρώτημα κατά πόσον οἱ ἔννοιες μποροῦν νά ἀποκτήσουν ἱστορική ὑπόσταση ἦταν καί, γιά μᾶς, παραμένει στοίχημα ἀναπάντητο.

Ἡ ἱστορία τώρα ξαναρχίζει ἀπό τήν ἀρχή. Ἀλλά θά εἶναι μιά ἄλλη ἱστορία. Ἐκεῖνοι πού συνεχίζουν τήν παλιά ἱστορία σάν τραγωδία, φάρσα ἢ ὑποκρισία ἔχουν ἐμβληματά τους τό «αὔριο», τό «μέλλον», τόν φωτεινό ὀρίζοντα τοῦ 2000. Εἶναι αὐτοί πού πασχίζουν νά βρῶνται πάντα ἀπό τή μεριά τῶν κερδισμένων. Ἐμεῖς ξέρουμε ὅτι τό μέλλον διαρκεῖ πολύ, ὅτι μπορεῖ νά εἶναι φωτεινό ἢ σκοτεινό ἀνάλογο. Ἀνάλογο μέ τήν ἔκβαση τῆς πάλης πού συνεχίζεται παρά ταῦτα.

Στα χυμνού σφάλας

Τό φορολογικό: γιά νά μιλήσουμε επί τῆς ούσιας δηλαδή

Μακάρι νά 'ξερε ὁ κ. Δραγασάκης γιατί ὁ κ. Μητσοτάκης, ἐνῶ προκάλεσε τήν πτώση τῆς οἰκουμηνικῆς κυβέρνησης λόγω τοῦ νομοσχεδίου Σουφλιᾶ, δέχτηκε τελικά νά κατατεθεῖ αὐτό στή Βουλή μέ ὀρισμένες τροποποιήσεις. Γι' αὐτό, ὅταν τοῦ ὑπεβλήθη αὐτή ἡ ἐρώτηση ἀπό τόν «902 Ἀριστερά» ἀπάντησε ὅτι τό ὄλο ζήτημα θά 'πρεπε νά συζητηθεῖ μεταξύ τῶν δημοσιογράφων καί τῆς Νέας Δημοκρατίας. Κι ὅμως, καλά θά ἔκανε ὁ τέως ὑπουργός νά προσπαθοῦσε νά κατανοήσῃ τίς κινήσεις τῆς συντηρητικῆς παράταξης, πού μπορεί νά φαίνονται ἀντιφατικές καί ἀνεξήγητες, ἀλλά στήν πραγματικότητα δείχνουν μιάν ἀξιοθαύμαστη ἰδεολογική ἐγρήγορη καί μιά ἱκανότητα ἐλιγμών, ἄγνωστη δυστυχῶς στήν ἀριστερά.

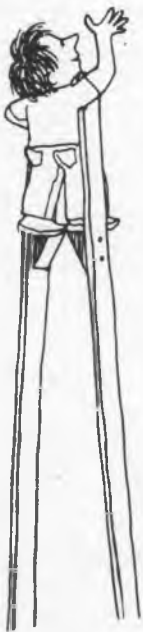
Τό νομοσχέδιο Σουφλιᾶ δέν ἦταν τίποτα ἄλλο ἀπό μιά προσπάθεια περιστολῆς τῆς κραυγαλέας φοροδιαφυγῆς πού, σύμφωνα καί μέ τίς ἐκτιμήσεις τοῦ Διεθνούς Νομισματικοῦ Ταμείου, εὐθύνεται σέ μεγάλο βαθμό γιά τά ἑλλείμματα τοῦ δημόσιου τομέα. Παρά τίς ὑποκριτικές κραυγές τοῦ δεξιῦ τύπου, οὔτε ἡ ἰδιοκτησία θιγόταν οὔτε ἡ ὑπάρχουσα ἰσορροπία στήν κατανομή τῶν φορολογικῶν βαρῶν μεταξύ μισθωτῶν, ἀγροτῶν, μεσαίων στρωμάτων, μικρομεσαίων καί μεγάλων ἐπιχειρηματιῶν κινδύνευε οὐσιωδῶς, τουλάχιστον ἄμεσα. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τό νομοσχέδιο, εἰσάγοντας τό φόρο «ὑπερτιμήματος» μέ σκοπό νά περιορίσει τή κερδοσκοπική δραστηριότητα τῶν ἐπιχειρήσεων, καταργοῦσε τό φόρο ἀκίνητης περιουσίας, ὁ ὁποῖος ἂν καί ἦταν ἐλάχιστο ἀποδοτικός, ἀποτελοῦσε τό μόνιμο στόχο τῶν πάσης φύσεως φοροφυγᾶδων. Ἄπλως, τό κράτος, διαπιστώνοντας ὅτι χρειαζόταν περισσότερους φόρους ἀπό αὐτούς πού σχεδόν ἀποκλειστικά συλλέγει ἀπό τούς μισθωτούς, ἔκανε κάποιες ἀπόπειρες πρὸς αὐτή τή κατεύθυνση. Ὡς συλλογικός ἐκφραστής καί ἐγγυητής τοῦ συστήματος τῆς ἐλεύθερης οἰκονομίας, στάθηκε ὑπεράνω τῶν μεμονωμένων συμφερόντων τῶν «παραγωγικῶν τάξεων», πού συνήθως δέν ἐπιδιώκουν παρά τά δικά τους βραχυπρόθεσμα ὄφελῃ.

Λέτε νά μή γνῶρίζαν ὅλα αὐτά τά στοιχειώδη ὅσα στελέχη τῆς Νέας Δημοκρατίας ξεσηκώθηκαν κατά τοῦ νομοσχεδίου τοῦ συναδέλφου τους ὑπουργοῦ; Πιστεύει κανεῖς, πλὴν ἴσως τοῦ Ριζοπάστη, ὅτι ἡ μόνη ἐπιδίωξη τῶν κ.κ. Ἀνδριανόπουλου, Μάνου ἢ Παλαιοκρασσᾶ ἦταν ἡ προστασία τῶν φοροφυγᾶδων; Ἄς μήν τούς ὑποτιμοῦμε. Οἱ κύριοι αὐτοί ἔχουν τίς ἴδιες ἐκσυγχρονιστικές ἀντιλήψεις μέ τόν κ. Σουφλιᾶ, ἀλλά ἀπέδειξαν ὅτι διαθέτουν καί τήν πρόσθετη ἀρετή νά γνωρίζουν τόν κυρίαρχο ρόλο τῆς ἰδεολογίας στήν πολιτική.

Τό νομοσχέδιο Σουφλιᾶ ἐξέφραζε τίς ἀπόψεις τῆς Νέας Δημοκρατίας στό συγκεκριμένο θέμα, ἀλλά εἶχε τό μειονέκτημα νά εἶναι ἰδεολογικά ἄκαιρο. Τό κόμμα αὐτό, γνωρίζει πολύ καλά ὅτι τά ἰδεολογικά ζητήματα, λόγω τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων, θά εἶναι στό κέντρο τῆς προεκλογικῆς διαμάχης, σύμφωνα δέ μέ τή σημειολογία τῆς παρουσίας περιόδου, ἐνῶ ὁ περιορισμός τῶν δημοσίων δαπανῶν σημαίνει «ἐλεύθερη οἰκονομία», ἡ πάταξη τῆς φοροδιαφυγῆς παραπέμπει στό «σοσιαλισμό». Ἐφόσον, ἡ Ν.Δ. κερδίσει τίς ἐκλογές, θά εἶναι, βέβαια, ὑποχρεωμένη νά ἀντιμετωπίσει τό πρόβλημα τῆς ἀξίωσης τῶν φορολογικῶν ἐσόδων μέ τήν ἀρμόζουσα σοβαρότητα καί δέν ἀποκλείεται νά ψηφίσει φορολογικό νόμο πολύ «σκληρότερο» ἀπό αὐτόν τοῦ κ. Σουφλιᾶ.

Ἄφοῦ, λοιπόν, ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, γιατί ἡ συντηρητική παράταξη ἀποφάσισε ἐντέλει νά προωθήσει τό νομοσχέδιο στή Βουλή; Κατά τή γνώμη μας, αὐτό συνέβη γιά δύο λόγους. Πρῶτον, ἐπειδή τό ἀδίστακτο καί ἀμφισβητούμενης ἰδεολογίας κόμμα τοῦ κ. Παπανδρέου ἀρχισε νά βάλει ἀπό τόν Ταῦρο ἐναντίον τοῦ κ. Μητσοτάκη, κατηγορώντας τον (αὐτό τό ἀναμάρτητο, βλέπε καί ὑπόθεση Τσάτσων) ὅτι καλύπτει τούς φοροφυγᾶδες καί δεύτερον, ἐπειδή γιά πρώτη, ἴσως, φορά, διεγράφη ὁ ὁρατός κίνδυνος νά συνειδητοποιήσουν οἱ μισθωτοί τήν τραγική τους θέση στό πλαίσιο τοῦ κρατοῦντος συστήματος. Καί οἱ δύο αὐτές ἐξελίξεις, πιθανόν νά εἶχαν πολιτικό κόστος γιά τήν Νέα Δημοκρατία.

Ἡ ἀναδίπλωση τῆς νεοφιλελεύθερης παράταξης ἔγινε ἔγκαιρα καί μέ πολύ ἀπλό τρόπο. Τό, ἔτσι κι ἄλλιως ἀνώδυνο ἐπὶ τῆς οὔσιας, νομοσχέδιο προωθήθηκε στή Βουλή, ἀναιρώντας τά περί προστασίας τῶν φοροφυγᾶδων ἐπιχειρήματα τοῦ ΠΑΣΟΚ (καί τοῦ Συνασπισμοῦ), ἐνῶ ὁ ἀρχικός ἰδεολογικός στόχος πού εἶχε ἤδη ἐπιτευχθεῖ μέ τήν πτώση τῆς κυβέρνησης — ἐνισχύθηκε μέ τή θυσία τοῦ κ. Σουφλιᾶ, τήν παρουσίαση τοῦ νομοσχεδίου πού ἤδη συζητεῖται ὡς «νέου» καί τήν ἀκούσια συμπάρσταση τοῦ «προοδευτικοῦ» τύπου («Κάθησε τό Σουφλιᾶ», ἐφυολογοῦσε ἡ Ἐλευθεροτυπία, γνωρίζοντας ἢ ἀγνοώντας ὅτι οἱ ἀλλαγές στό νόμο δέν δικαιολογοῦσαν παρόμοια «ὀκτάσηλα»).

Δια γυμνού σφάλλμας

Οί άρετές πού επέδειξε ή δεξιά στό θέμα του φορολογικού νομοσχεδίου καθίστανται περισσότερο εμφανείς όταν αντιπαρατεθούν μέ τούς αντίστοιχούς χειρισμούς της άριστερας του Συνασπισμού. Μέ δεδομένη τή συμμετοχή του στην Οϊκουμενική ό Συνασπισμός θά μπορούσε νά είχε επιμείνει στην πραγματοποίηση μίας πραγματικής φορολογικής μεταρρύθμισης, ή όποια φυσικά ούδεμία σχέση θά είχε μέ τό νομοσχέδιο Σουφλιά, άπειλώντας μάλιστα νά αποχωρήσει άπ' τή κυβέρνηση, άν οί έταίροι του τή άρνούσαν. Δέν τό έκανε, μέ άποτέλεσμα κάθε διαφοροποίησή του σήμερα νά είναι χωρίς σημασία. "Αν οί βουλευτές του ψηφίσουν τό νομοσχέδιο, θά 'χουν κάνει ότι οί πασοκτζήδες και οί νεοδημοκράτες, δηλ. τίποτα όσον άφορά τή φορολογική μεταρρύθμιση. "Αν, πάλι, τό καταψηφίσουν, θά στηλιτευτούν ως άφερέγγυοι, γιατί ό Συνασπισμός ήταν ό κύριος ύποστηρικτής του, όταν έβάλλετο άπό κύκλους της Νέας Δημοκρατίας.

Και κάτι τελευταίο. Μέ τόν κ. Γιάνναρο θά μπορούσαμε, ίσως, νά συζητήσουμε άρκετές άπό τίς σκέψεις πού εξέφρασε όταν ήταν ύπουργός για τίς προβληματικές έπιχειρήσεις. Είναι, όμως, προφανές ότι τό θέμα αυτό δέν άποτελεί σήμερα για τήν 'Αριστερά προνομιακό χώρο ιδεολογικής σύγκρουσης. Τό δυσάρεστο είναι ότι, ενώ ό κ. Γιάνναρος, ως άριστερός Σουφλιάς μπορεί νά νά πράττει «κατά συνείδηση», στό Συνασπισμό δέν φαίνεται νά υπάρχουν στελέχη μέ όξύνοια αντίστοιχη τών κ.κ. Μάνου και 'Ανδριανόπουλου.

Χαράλαμπος Γολέμης

Βία στά γήπεδα — όχι άλλα δάκρυα

Πρίν πέντε χρόνια είχαν νομοθετηθεί άσπληρότατα μέτρα για τήν καταστολή της βίας στά γήπεδα. Οί άρμόδιοι άθλητοπατέρες της Πολιτείας είχαν διακηρύξει ότι, επιτέλους πιά σ' αυτόν τόν τόπο χάρη στά νέα μέτρα, ό κόσμος θά μπορούσε ν' άπολαμβάνει κάθε Κυριακή τά ινδάλματά του χωρίς νά θρηνούμε θύματα, ύλικές ζημιές δεκάδων και εκατοντάδων εκατομμυρίων δραχμών. "Εκτοτε ή κατάσταση τρισχειροτέρευσε. Τά ποινικά μέτρα, ή μόνιμη έγκατάσταση τών ΜΑΤ στά γήπεδα, οί βαριές ποινές, οί τιμωρίες άπό τούς άθλητικούς δικαστές άποδείχθηκαν άνευ σημασίας: τό φαινόμενο άνδρώθηκε (έ-δω ή λέξη κυριολεκτεί) για τά καλά. Τήν περασμένη Κυριακή, μεταξύ τών «αιώνίων» έγιναν πάλι τά ίδια, μέ άμεση συμμετοχή σε βιαιοπραγίες και του κ. Σαραλιάρη, αυτού του μεγάλου παράγοντα της κοινωνικής μας ζωής. 'Η Πολιτεία πάλι έσπευσε μέ νέα μέτρα: κινήθηκαν διαδικασίες ποινικών διώξεων, και άναγγέλθηκε —όπερ θεωρήθηκε δραστικότερον—, ότι στό έξής οί ΠΑΕ τών όποιών οί όπαδοί ή παράγοντες ή παίκτες ύποπίζουν στά άδικήματα του χουλιγκανισμού δέν θά παίρνουν φράγκο άπό τά έσοδα του ΠΡΟ-ΠΟ.

Βάζουμε στοίχημα όλα τά έσοδα του ΠΡΟ-ΠΟ ότι του χρόνου και του παραχρόνου ή κατάσταση θά είναι ίδια και χειρότερη. Δέν ύπάρχει φάρμακο σ' αυτόν τόν κοινωνικό καρκίνο πού άμαυρώνει τά άθλητικά ιδεώδη κι άς κόπτονται οί τηλεπαρουσιαστές καταδικάζοντας τά «θλιβερά επεισόδια» κάθε «άθλητική Κυριακή».

Δέν ύπάρχει φάρμακο για τά «θλιβερά επεισόδια» διότι προηγούνται κάποια άλλα πίο θλιβερά τά όποια κράτος, παράγοντες, τηλεόραση, άθλητικογράφοι, παίκτες και όπαδοί τά θεωρούν θεάρεστα, άμιλλώνται ποιός θά πρωτεύσει σ' αυτά, άμοίβονται ποικιλοτρόπως γι' αυτά. "Αν οί ίδιοι οί πρωταγωνιστές της κυριακάτικης θλίψης κλαψουρίζουν στη συνέχεια για τίς συνέπειες τών παρεκτρεπομένων χουλιγκάνων ενώ καλλιεργούν μέ φανατισμό τίς αίτίες του θεσμοποιημένου χουλιγκανισμού τους αυτό δέν είναι παρά φαρισαϊκή ύποκρισία, και μικροαστικός πανικός.

Τή βία στά γήπεδα καλλιεργούν μέ συστηματικότητα και έμμονή κατά σειράν προτεραιότητας οί μή φερόμενοι ως ύπεύθυνοι:

1. Τό κράτος αυτοπροσώπως. Διότι ή βία έχει νά κάνει κατ' άρχήν μέ τό χρήμα, τόν τζόγο, τό στοίχημα, πού όργανώνει τό ίδιο τό κράτος, παρέχοντας τήν ευκαιρία σε δεκάδες εκατομμύρια δελτία ΠΡΟ-ΠΟ νά χάσουν τά λεφτά τους ή νά μήν πιάσουν τήν καλή μ' ένα καρπερό δεκατριάρι. Κάθε χαμένος της Κυριακής είτε βρίσκεται στην πολυθρόνα του είτε στον καφεéné είτε στό γήπεδο είναι έτοιμος νά τά κάνει γυαλιά καρφιά για ότιδήποτε — κλωτσιά, σφύριγμα, άτυχία, «στήσιμο», αντίπαλο— έπιβουλεύεται τήν πολυπόθητη έπιτυχία του. 'Η προσδοκία της έπιτυχίας στό ΠΡΟ-ΠΟ γεννά τίς κατ' άρχήν ψυχολογικές προϋποθέσεις για αυτήν τήν έκλυση επιθετικότητας. 'Αλλά τό ΠΡΟ-ΠΟ, λένε, είναι μία πραγματικότητα. "Αρα και ή βία — αυτό δέν τό λένε.

Δια γυμνού σφαιρού

2. **Ο επαγγελματισμός του ποδοσφαίρου.** Κεφάλαια, μεταγραφές, Σαραλιαρέλληνες, Γιδόπουλοι, Βαρδινογιάννηδες, κέρδη, δόξα, δύναμη, εντάσσουν στο θεσμό δλόκληρες ανθρώπινες μάζες, σέ ένα θεσμό όπου τό κέρδος είναι ή άλλη όψη τής νίκης: νίκη άδιαπραγμάτευτη, άσυμπιεστη, άγορασμένη, πληρωμένη, έκβιασμένη. "Όποιος τήν επιβουλεύεται, δηλαδή ό αντίπαλος, θά δεχθεί τά επίχειρα τής κακίας του έντός και κυρίως έκτός του γηπέδου. Διότι τό ποδόσφαιρο παίζεται, κυρίως, έκτός του γηπέδου.

3. **Η τηλεόραση, τά ραδιόφωνα, οι έφημερίδες.** Κανένα άλλο κοινωνικό γεγονός —άπεργίες, πολιτική, θέατρο, κινηματογράφος, χρηματιστήριο— δέν καταλαμβάνει τόσο χώρο και χρόνο στά μέσα μαζικής επικοινωνίας όσο τό άθλητικό και ιδίως τό ποδοσφαιρικό γεγονός. Τό ποδόσφαιρο, χάρη στην τηλεόραση, μπαίνει στά σπίτια τών ανθρώπων. Μαζί του ή πραγματική και ή συμβολική βία πού τό συνοδεύει. Τήν έγχαράζει ως τρόπο έκφρασης στά άτομα από τρυφερή ηλικία, τήν νομιμοποιεί, τίς δίνει τίς μορφές της. "Ένα άπειροελάχιστο τμήμα της θά «ξεσπάσει» στά γήπεδα. Και όλοι τότε έξεγείρονται έναντιόν τής σταγόνας ένώ έχουν καταπιεί τόν ώκεανό.

4. Είναι και οι **παίκτες και οι όπαδοί** δηλαδή περίπου δλόκληρη ή κοινωνία. "Όμως έτουτό τό τμήμα του ποδοσφαιρικού θεσμού ύφίσταται τήν κατάσταση παθητικά. Είναι ό χειραγωγημένος, ό ύποταγμένος στην ύπόθεση στην όποία έχουν δώσει τά βασικά αντικοινωνικά χαρακτηριστικά της οι ένεργητικοί —δηλαδή οι από πάνω— παράγοντες: κράτος, επιχειρηματίες, ΜΜΕ. "Ο κόσμος φτιάχεται κατά είκόνα και όμοίωση του θεσμού.

"Ας αφήσουμε όμως τόν κόσμο του θεάματος στην δικαιοδοσία τών ψυχολογικών και κοινωνιολογικών μελετών. Στο βαθμό όμως πού άκούμε για «θλιβερά επεισόδια» και «μέτρα», για συνειδητή δηλαδή παρέμβαση δέν μπορούμε παρά νά σκεφτούμε τή συνολική άνάπλαση του θεσμού. Δηλαδή: τήν κατάργηση του ΠΡΟ-ΠΟ, τήν άποεπαγγελματοποίηση του ποδοσφαίρου, τόν δραστηκό περιορισμό τής του τηλεοπτικής προπαγάνδας στά κρατικά ΜΜΕ. "Αλλά αυτά είναι ούτοπίες προφανώς: Σέ μία φιλελεύθερη οικονομία και κοινωνία όπως ή δική μας κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τό επάγγελμα ποδόσφαιρο, κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τήν ιδιωτική τηλεόραση άφού κι αυτή νομιμοποιήθηκε, κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τόν τζόγο. "Αλλά και κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τή βία στά γήπεδα. "Απλώς είναι άντιαισθητικό και θλιβερό τό θέαμα όσων θλιβονται τήν Κυριακή τό βράδυ για τά «θλιβερά επεισόδια» και σχεδόν διασκεδαστικά άν δέν ήταν έξοργιστικά εκείνα τά περί «διώξεως κατά παντός ύπευθύνου».

Άγγελος Έλεφάντης

Η «κατάληψη» του Πολυτεχνείου

Η πρόσφατη κατάληψη του Πολυτεχνείου, έληξε μέ τήν οικειοθελή άποχώρηση τών εγκλείστων, δίχως εύτυχώς «έξωθεν» έπεμβάσεις και νέες βιαιότητες, πέραν όσων, βεβαίως, μεσολάβησαν αυτό τό εικοσαήμερο.

Άναφερόμαστε στις έκατέρωθεν βιαιότητες, τή νόμιμη βία, πρακτική και ιδεολογική, του κράτους, τών πάσης φύσεως μηχανισμών του και τών διαφόρων μορφών έπιτελών του, αλλά και τήν «άλλη» βία, πού στο όνομά του «βία στη βία τής έξουσίας», περίσπεσε αυτές τίς μέρες και άσκήθηκε προς κάθε τι, πού καθένας εγκλειστος ή περιφερόμενος στο Πολυτεχνείο όνόμαζε έξουσία ή φανταζόταν ότι συνδέεται μ' αυτήν.

Η έξοργιστική άπόφαση άθώωσης του δολοφόνου Μελίστα, ή ισχύς και ή διαθεσιμότητα πού επέδειξε, βιάζοντας τήν κοινή γνώμη και τήν κοινή λογική, όχι μόνο για νά προστατεύσει τούς άστικούς θεσμούς αλλά και νά διασφαλίσει τή συνοχή και τήν άποτελεσματικότητά τους στο πλαίσιο του αυταρχικού κράτους, οι συλλήψεις, οι ξυλοδαρμοί και ό έκφοβισμός άκόμη και άμέριμων πολιτών, άνευ αίτιολογίας και άνευ έτέρου έν όνόματα τής έκρυθμης κατάστασης, ή ιδεολογική βία τών έφημερίδων αλλά και έπιφανών κρατικών λειτουργών πού μέ τίς περιγραφές και τίς αναλύσεις τους προέτρεπαν στην άποδοχή τής θεωρίας τών δύο κόσμων (άπό τή μία ή κοινωνία πού εκφράζεται μέ τό κράτος, άπέναντι στον έχθρό, τήν τρομοκρατία και άναρχία) ή προβολή τής είκόνας μιας πολύπαθης Άνώτατης Παιδείας, πού μετά από πολλά δεινά στό παρελθόν, βαδίζει έπιτέλους στον έκσυγχρονισμό της, δηλαδή τήν «πρόοδο», τή στιγμή πού, όπως λέγεται, επιχειρείται βίαια ή άντροπή αυτής τής πορείας και μάλιστα μέ τήν ένθάρρυνση μιας πέμπτης φάλαγγας, δηλαδή από όσους καθηγητές και φοιτητές άμφισβητούν αυτή τήν πορεία, ή πίεση νά έπιστευθοούν τά μέτρα πού θά εκκαθαρίσουν τό Πολυτεχνείο και θ' άπαλλάξουν τούς

Στα χυμνοῦ σφραγίδου

φοιτητές ἀπ' τὰ ἀντικειμενικά στοιχεῖα, οἱ προτάσεις καί οἱ συσκέψεις γιά νά «προσαρμοστεῖ» τὸ πανεπιστημιακὸ ἄσυλο καί ἡ ὅλη λειτουργία τοῦ Πανεπιστημίου στή σημερινή πραγματικότητα καί ἀνάγκες.

Ἄλλὰ καί ἡ βία τῶν καταληψιῶν, οἱ ἀνεξέλεγκτες καταστροφές ὑλικῆς περιουσίας καί πνευματικῆς ἐργασίας, ἡ περιφρόνηση πρὸς τὸν διανοητικὸ μόχθο καί πρὸς κάθε τι, ἔμψυχο ἢ ἀψυχο, ὑπάρχει ἢ φτιάχνεται μέσα στό Πανεπιστήμιο, οἱ κλοπές ἀντικειμένων ἀξίας μέ τὴν ψευδώνυμη ἐπικύρωση τῆς «ἀπαλλοτριώσεως γιά λογαριασμό ὧσων ἔχουν ἀνάγκες...», ἡ προβολή τῆς ἄλλης ὄψης τῆς ἴδιας «θεωρίας τῶν δύο κόσμων» καί ὁ ἐμπρακτὸς ἐκβιασμός πρὸς τοὺς ἐνδιάμεσους, ἀμφισβητοῦντες ἢ διστακτικὸς νά συναινέσουν ἢ νά κάνουν στήν ἄκρη, ἡ ἐπέκταση καί στοὺς πανεπιστημιακοὺς χώρους τοῦ χουλιγκανισμοῦ, ἡ πρακτικὴ τῆς τυφλῆς βίας πού ὑποκαθιστᾷ καί θεραπεύει τὴν ἐκμετάλλευση καί τὴν καταπίεση, τὸ ἄγχος, τὴν ἀνασφάλεια, τὴν ἀνία ἢ τὸ παιχνίδι καί ἀναγορεύει τὸν ἀνώνυμο καί περιθωριοποιημένο σέ ἐπώνυμο πρωταγωνιστὴ τοῦ δικοῦ του μικροῦ κόσμου, ἀπέναντι στὸν ἀντίπαλο «ἄλλο κόσμος».

Εἰκόνας βιαιοτήτων καί βίας δύο ἀντιπάλων ἀνισων, τρομακτικὰ ἀνισων, ἀντιδιαμετρικῆς ἀφετηρίας ἀλλὰ κοινοῦ τέρματος, ὅταν ἐπιβεβαιώνουν μιὰ πραγματικότητα ἐνός κράτους, δλοένα καί περισσότερο νομιμοποιημένου, ἰδεολογικά καί πολιτικά κυρίαρχου, πού ἐπιβάλλει πρότυπα ἀξίες καί ἐπιλογές, πού ἐκμαιεῖ συναινέσεις καί ἐκβιάζει ἀνοχές καί ἐνός «περιθωρίου» πού, αὐτάρεσκα ἢ μοιρολατρικά, κυριαρχεῖται καί μόνο ἀπὸ τὸ ἐνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησής του.

Ἀνάμεσά τους ἕνας κόσμος πού χάνεται: ἕνα Πανεπιστήμιο πού ἀλλάζει μορφή καί ἀρχιζόμενο, ὄλοένα καί λιγότερο ἀμφισβητεῖ τὴ γνώση πού παράγεται, ὄλοένα καί περισσότερο παράγει τεχνικοὺς τῆς ἐξουσίας καί γιά τὴν ἐξουσία, ἕνας κόσμος ποιητῶν πού ἐκλείπει, ἕνας χώρος ἀμφισβήτησης πού ἐδνουχίζεται καί ἐξαφανίζεται, μιὰ ἀριστερά πού προσαρμόζεται καί ἡ διγλωσσία τῆς τὴν ὁδηγεῖ στήν ἀφωνία, καί μιὰ ἄλλη πού ἀποσύρεται, μιὰ κοινωνία τῶν πολιτῶν πού ἀποσυντίθεται, μέσα σέ μιὰ κοινωνία πού παθητικοποιεῖται καί παραδίδεται.

Ἡ δολοφονία τοῦ Καλτέζα δέν συγκινεῖ παρά λίγους καί ἐλάχιστοι εἶναι αὐτοὶ πού τοὺς ἀφορᾷ ἢ τιμωρία τοῦ Μελίστα, ὄχι σάν πράξη ἐκδίκησης, ἀλλὰ ὡς συνιστώσα ἐνός πολιτικοῦ μηχανισμοῦ πού λείπει καί πρέπει νά ὑπάρξει, γιά ν' ἀποτρέπει τὴ δημιουργία τέτοιων δολοφονιῶν.

Ἡ οἰκουμενικὴ μακαριότητα δέν διαταράσσεται ἀκόμα καί σ' αὐτές τῆς ἀλλεπάλληλες (ὅπως ἡ ὑπόθεση Μελίστα καί ἡ δίκη Σαδικὴ στήν Ξάνθη) ἀκραίες, ἀλλὰ καί ἐπικίνδυνες κινήσεις σκοπιμότητας, ὧσων θεσμικά ὑπηρετοῦν τὸ δίκαιο, δηλαδή (πρέπει νά) τοὺς εἶναι ξένη, ἢ ὅποια σκοπιμότητα. Ὁ Συνασπισμός διαμαρτύρεται, ἀλλὰ παραμένει συνυπεύθυνος καί συμμετοχὸς μιᾶς ἐξουσίας, πού οἱ μηχανισμοὶ καί οἱ διαχειριστές τῆς μόνο τους μέλημα ἔχουν τὴν μέ κάθε τρόπο ἀναπαραγωγή τους.

Ἡ «ἄλλη ἀριστερά» μπλοκαρισμένη ἀνάμεσα στῆς συμπληγάδες τῶν διαχειριστῶν τοῦ συστήματος καί τῶν ἰδεολόγων τοῦ περιθωρίου υἱοθετεῖ τὴ μὴ συναινεση ὡς αὐτοσκοπὸ, ἀδυνατεῖ νά διαχωριστεῖ πολιτικά ἀπὸ τῆς περιθωριακῆς πρακτικῆς καί ὄλοένα ἀπομακρύνεται ὡς πολιτικὴ δύναμη (μετατρελόμενη σέ κίνημα διαμαρτυρίας), ἀπὸ τὸ ζωτικὸ τῆς χώρας, τὴν κοινωνία, τὰ πραγματικὰ προβλήματα καί τῆς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων. Ἡ συγκυρία τὴν ἔφερε νά ἐλέγχει τὴν ΕΦΕΕ, καί κατάφερε μέ τοὺς χειρισμούς καί τῆς ἀνοχές τῆς, νά βρεθεῖ ἔξω ἀπὸ τὰ γεγονότα καί τὸ πολιτικὸ παιχνίδι, ἀμήχανη καί ἀνίσχυρη, παραδομένη στή γενικὴ ἀνυποληψία.

Τὸ Πανεπιστήμιο καναλιζαρισμένο στὰ πλαίσια τοῦ Νόμου Πλαίσιο ὑφίσταται τώρα συνολικά τῆς ἐπιπτώσεως τῶν ἐπιλογῶν τῆς μεταπολιτευτικῆς περιόδου. Ἀπὸ τὴν ὑπερπολιτικοποίηση, ἔπεσε στήν ἀποπολιτικοποίηση, ἀπὸ τὸν παραγωγὴς γνώσης μετατρέπεται σέ φορέα τεχνικῆς διαπαιδαγώγησης. Ἡ γνώση μετριεῖται πλέον μέ papers, ἡ παραγωγή τους ἀνάγεται σέ τεχνικὴ καί οἱ γνωρίζοντες τὴν τέχνη, ἔχουν τὰ ἐχέγγυα ν' ἀναγορευθοῦν σέ πνευματικὴ ἡγεσία. Τὰ περιθώρια τοῦ Πανεπιστημίου ἀποδεικνύονται στενά γιά τοὺς βαθεῖς γνώστες αὐτῆς τῆς τεχνικῆς (πού εἶναι ἴδια μέ τὴν τεχνικὴ τοῦ ἐξουσιαζέιν) γι' αὐτὸ καί οἱ καθηγητικὲς καρέκλες γίνονται ἐφαλτήριο γιά πολιτικὴ καριέρα καί κοινωνικὴ (δηλαδή καί οἰκονομικὴ) ἐπιτυχία. Ἡ γνώση δέν ἀμφισβητεῖται, σχεδὸν ἀπὸ πουθενά καί ὡς ἐκ τούτου ἡ ὑπάρχουσα κυριαρχεῖ ἀκριτα. Ὅσο πῖο οἰκουμενικὲς οἱ πολιτικὲς ἀνάγκες τοῦ τόπου τόσο καί πῖο πολλές μεταγραφές πανεπιστημιακῶν στὰ πολιτικὰ ἐπιτελεῖα κυβέρνησης καί κομμάτων.

Στὸν χώρο τοῦ Πολυτεχνείου (καί ὄχι μόνον ἐκεῖ ἀλλὰ παντοῦ στὰ Ἀνώτατα Ἰδρύματα), ἡ ἄλλοτε κραταιὰ ἀνανεωτικὴ μερίδα τοῦ ΔΕΠ, συρρικνώνεται, μετὰ τὴν αὐτοπαγίδευσή της σέ μιὰ συντεχνιακὴ στενωπὸ, καί ἀδυνατεῖ νά παρέμβει στὰ γεγονότα καί νά ἐπηρεάσει τῆς ἐξελίξεις. Ὁ φοιτητοπατέρας ἐκλείπει ὡς εἶδος, τὸ πρότυπο τοῦ χίπι ὑποχωρεῖ μπρὸς στό πρότυπο τοῦ γιάπι, ἡ φοιτητικὴ κοινότητα κατακερματίζεται σέ ἀθροίσματα ἐκπαιδευομένων, ἡ κριτικὴ σκέψη περιορίζεται καί ἀπὸ τὰ πάλοι ποτὲ συνεκτικὰ στοιχεῖα τῆς φοιτητικῆς κοινότητος ἀντέχουν μόνο οἱ συντεχνιακοὶ δεσμοὶ καί οἱ ἀνάλογες διεκδικήσεις. Οἱ φοιτητικοὶ σύλλογοι, οἱ συνελεύ-

Δια γυμνού σφάλλμα

σεις, ή ΕΦΕΕ άφοροϋν όλο και λιγότερους, ή ένασχόληση μ' αυτόϋ του είδους τά κοινά όπως ή υπόθεση Μελίστα φαίνεται στους σημερινούς φοιτητές ξένη υπόθεση, γι' αυτό και ή κατάληψη βιώθηκε από τούς πολλούς ώς ξένη είσβολή.

Αυτή είναι ή κατάσταση, τά υπόγεια και δυσδιάκριτα ρεύματα πού χαρακτηρίζουν τό Πανεπιστήμιο. Πολιτικές δυνάμεις και κοινωρία έγιναν περισσότερο διακριτές μέσα άπ' τόν κοινορτό του ποδοβολητού, τά θρύψαλα και τά σκουπίδια τών ήμερών τής κατάληψης. Δέν πρόκειται βέβαια γιά τήν Άποκάλυψη πού ήρθε ξαφνικά, ούτε πολύ περισσότερο είναι τό άποτέλεσμα τής άναταραχής τών ήμερών. Άπλως μέσα σ' αυτή τή ζοφερή πραγματικότητα ή κατάληψη του Πολυτεχνείου ήταν ή πιό άσκοπη, ά-νόητη και ξένη πρός τόν κόσμο του πράξη.

Σταϋρος Λιβαδάς

Ο δικός τους πρόεδρος, ό δικός μας πόνος

Τό παραπλεύρωσ κείμενο είχε δημοσιευτεί στην Έποχή τής 18ης Φεβρουαρίου, όταν ο Συνασπισμός είχε προτείνει γιά πρώτη φορά τόν κ. Σαρτζετάκη ώς ύποψήφιο πρόεδρο τής Δημοκρατίας. Συνεπής, παρέμεινε στην άρχική του άπόφαση και στις τρεις ψηφοφορίες στη Βουλή. Δέν πίστευα, βέβαια, ότι ο Συνασπισμός διαβάζοντας τό κείμενό μου στην Έποχή θά τό έλάμβανε σοβαρά ύπόψη. Υπάρχουν τόσα πολλά παλαιά παπούτσια κατά κεί μεριά. Όσοι όμως θέλουμε νά παίρνουμε στά σοβαρά προβλήματα τόσο σοβαρά και νά μίν ξεχνάμε ούτε τί λέγαμε ούτε τί ζήσαμε χθές, καλό είναι νά ξέρουμε ότι στην όνομαζόμενη υπεύθυνη πολιτική τής Άριστεράς ύπάρχει και αντίλογος. Γι' αυτό τοϋτο τό κείμενο έχει τή θέση του στις σελίδες και του Πολίτη.

Τό βασικό, και τελικά, τό μοναδικό επιχείρημα πού βρήκε ο Συνασπισμός προτείνοντας τόν κ. Σαρτζετάκη ώς νέο πρόεδρο τής Δημοκρατίας ήταν ή εκ μέρους του «άψογη άσκηση τών καθηκόντων του σε έξαιρετικά λεπτές φάσεις τών πολιτικών εξελίξεων τών τελευταίων χρόνων, γεγονός πού άναγνώρισαν επίσημα και όλα τά πολιτικά κόμματα του τόπου...». Η αιτιολόγηση αυτή όσο περισσότερη άληθοφάνεια έμφανίζει τόσο μεγαλύτερη κομματική ιδιοτέλεια κρύβει. Και γιά λόγους θεσμικούς και γιά λόγους οϋσιαστικούς-πολιτικούς.

Οι θεσμικοί λόγοι κατ' άρχήν, δηλαδή τό κατά πόσον τό πρόσωπον του κ. Σαρτζετάκη είναι ευρύτερης άποδοχής, ώστε νά καλύπτεται ή έπιταγή του κορυφαίου πολιτειακού θεσμού, του Συντάγματος, τό όποιο, σύμφωνα μέ τό πνεϋμα του και τό γράμμα του, άπαιτεί ευρεία συναίνεση (και γι' αυτό οι δύο ψηφοφορίες μέ τίς όποιες επιδιώκεται ή Βουλή νά εκλέξει τό νέο πρόεδρο μέ 200 ψήφους ύπέρ ή έστω μέ 180 στην τρίτη ψηφοφορία) και μόνο εν έσχάτη άνάγκη προβλέπει διάλυση τής Βουλής και εκλογή του νέου προέδρου από τή νέα Βουλή μόνο μέ 151 ψήφους.

Ό κ. Σαρτζετάκης ήταν κομματικός ύποψήφιος τής πλειοψηφίας ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ, τό 1985. Ούτε γιά τότε μπορεί νά ύποστηρίξει κανείς ότι ήταν πρόσωπο πού υπερέβαινε τά όρια άποδοχής πού του παρέσχε ή πλειοψηφία ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ ούτε σήμερα μέ δεδομένη τήν άρνητική στάση τής Ν.Δ. Μάλιστα τό 1985 ήταν ο ίδιος ο κόσμος του ΠΑΣΟΚ πού έμεινε έμβρόντητος όταν αίφνιαδιστικά έμαθε ότι άποπέμπεται ο κ. Καραμανλής από τήν προεδρία. Σήμερα δέ, παρά τήν άπόφαση του Συνασπισμού κάθε άλλο παρά συμφωνεί ή ΕΑΡ μέ τήν ύποψηφιότητα του κ. Σαρτζετάκη και αν τήν άποδέχθηκε ήταν γιατί άναγκάσθηκε ύστερα από τήν άκαμπτη στάση του ΚΚΕ στο ζήτημα αυτό. Έδώ δηλαδή ή κομματική ιδιοτέλεια του Συνασπισμού, νά προτείνει ύποψήφιο στά μέτρα τής επιδιωκόμενης συνεργασίας μέ τό ΠΑΣΟΚ άδιαφορώντας γιά τό γεγονός τής μη άποδοχής του ύποψηφίου αυτού από τή Ν.Δ., είναι άντίστοιχη μέ τή τήν κομματική ιδιοτέλεια τής ίδιας τής Ν.Δ. πού, κι αυτή από τή μεριά της, γράφει στά παλιά της τά παπούτσια τά περί «προέδρου ευρείας άποδοχής» και προσανατολίζεται στην εκλογή δικού της προέδρου από τή νέα Βουλή.

Τό προβαλλόμενο από τό Συνασπισμό επιχείρημα ότι ο κ. Σαρτζετάκης στάθηκε άψογα στο ύψος του θεσμού είναι άνευ σημασίας. Διότι κατά τό Σύνταγμα ο πρόεδρος τής Δημοκρατίας, δέν έχει καμιά οϋσιαστική άρμοδιότητα, καμιά δυνατότητα πολιτικής άπόφασης και είναι ύποχρεωμένος, άπλως, στην τήρηση ενός τυπικού, ή παραβίαση του όποιου θά συνιστούσε έκνομη λειτουργία. Άν λοιπόν τήρηση αυτό τό τυπικό στις «κρίσιμες στιγμές» δέν συνιστά άρετή, άπλούστατα, διότι δέν είχε καμιά άλλη συνταγματική ευχέρεια, εκτός από αυτήν πού, όντως, εφήρμοσε και τήν όποια του ύποαγορεύει τό Σύνταγμα. Δέν μπορούσε, όπως και ο οίσοσήποτε άλλος στη θέση του, παρά νά είναι σύννομος. Αυτό ήταν τό Σύνταγμα πού θέλησε ή πλειοψηφία ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ, μέ τήν άναθεώρηση του 1985, αυτό εφήρμοσε ο κ. Σαρτζετάκης. Άπό πού κι ως πού, λοιπόν, αυτή ή προδιαγεγραμμένη μέ άυστηρότητα λειτουργία του προέδρου, τό γεγονός, δηλα-

Δια χειρὸν ἀφ' ἑαυτοῦ

γράφο, στά χαλάσματα τοῦ σεισμοῦ τῆς Καλαμάτας, δέν τόν συναντήσαμε στά πνευματικά δρώμενα τοῦ τόπου, παρά μόνο ὡς φυσιογνωμία ἀποστεωμένη, πέτρινη, παγερή, σφιχτοκουμπωμένη, ἐπίσημη — πολύ ἐπίσημη κι ἀτσαλάκωτη γιά νά τήν ἀντέχει τό στομάχι τοῦ κόσμου. Ὁ Περτίνι στήν Ἰταλία φοροῦσε κάθε Κυριακή τό κασκὸλ μέ τὰ χρώματα τῆς Μίλαν, δέν ἄφησε μάτς γιά μάτς τῆς Σκουάντρα Ἀτζιούρα πού νά μὴν ἦταν παρών. Ἦταν τόσο θερμὸς μέ τόν ὁμολόγό του Γερμανό Σμιθ ὅταν ἡ Ἐθνικὴ Ἰταλίας κέρδιζε τό παγκόσμιο κύπελο ἐναντίον τῆς ἐθνικῆς Γερμανίας· νικητῆς μὲν, πού δέν ἔκρυβε τὴ χαρὰ του γιά τὴ νίκη τῆς ομάδας του, ἀλλὰ πού δέν ἐπιζητοῦσε τὴν ταπείνωση τῶν Γερμανῶν. Κι ὕστερα ἦταν πρῶτος ὁ Περτίνι ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τάξη τῆς χώρας του πού χώθηκε στά χαλάσματα τοῦ σεισμοῦ τῆς Νάπολης, βάζοντας ταυτόχρονα χέρι στοὺς ἐπικήδειους πού ἔτρωγαν τό σύμπαν.

Τέτοιον πρόεδρο θά εἶχαν ἀνάγκη οἱ Ἕλληνες ἀγαπητοὶ τοῦ Συνασπισμοῦ τῆς Ἀριστερᾶς καὶ τῆς Προόδου, τέτοιον θά ἔπρεπε νά προτείνει ἡ Ἀριστερά. Ὑπόδειξη στοὺς πολίτες αὐτῆς τῆς χώρας γιά ποιούς θεσμούς καὶ ποιούς ἐνσαρκωτές τους θά ἀξίζε τόν κόπο νά παλεύουν ἀλλὰ καὶ κριτικὴ στοὺς ὑπάρχοντες θεσμούς καὶ στοὺς ἐνσαρκωτές τους πού ἄλλοι ἐπιβάλλουν. Τότε, πράγματι, ἡ Ἀριστερά, δέν θά ἦταν στή γωνία.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐπαληθεύεται καὶ γιά τὴν περίπτωση τῆς συνασπισμένης Ἀριστερᾶς ἡ ρήσις τοῦ Σαίν Ζύστ: «ὄλες οἱ τέχνες δημιούργησαν τὰ δικά τους θαύματα. Ἡ τέχνη τῆς διακυβέρνησης τῶν ἀνθρώπων ἦταν ἡ μόνη πού ἔφτιαξε τέρατα». Καὶ θά τὰ βροῦμε μπροστά μας.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Κουτσόγιωργας, κουτσονόμος, κουτσοπολιτεία, κουτσοπολιτικὴ

Κουτσά στραβά τὰ βγαλε πέρα τό ΠΑΣΟΚ μέ τὰ σκάνδαλα: οὔτε γάτα οὔτε ζημιὰ, οὔτε ξέρον τίποτε στήν Ἐκάλη γιά τόν κουτσονόμο, οὔτε γιά τόν Κοσκωτᾶ, ἡ πολιτεία τους ἦταν κρυστάλλινη. Ἐτοιμάζονται τώρα γιά ποσοστά ἄνω τοῦ 41%.

Κουτσά στραβά ὁ Συνασπισμὸς ἔβγαλε τὴν Ἀριστερά ἀπ' τὴ γωνία. Στό ἐπίκεντρο πιά τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἐτοιμάζονται οἱ ἄνθρωποι νά συνεργαστοῦν μ' αὐτοὺς πού πέρνουν κατήγγειλαν σάν ἀπατεῶνες καὶ κλέφτες τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου· κουτσά στραβά καταπίνουν τό ποτήρι καὶ ὅσοι πέρνουν ἀκουγαν ΠΑΣΟΚ καὶ ἀνατρίχιαζαν. Τί νά κάνουν, τό ΠΑΣΟΚ εἶναι ἡ σοσιαλδημοκρατία μας, ἔχουμε τὴν σοσιαλδημοκρατία πού μᾶς ταιριάζει.

Κουτσά στραβά ἡ Ν.Δ. ἀπαγγέλλει τό τροπάρι της γιά αὐτοδυναμία ἀφοῦ οἱ συγκυβερνήσεις, τίς ὁποῖες ἡ ἴδια ἐπέβαλε, ἀποδείχθηκαν ἀναποτελεσματικές. Καιρὸς τώρα γιά τὴν νεοφιλελεύθερη βουλιμία.

Κουτσά στραβά ἐτοιμάζεται ὁ κόσμος νά ξαναψηφίσει τοὺς ἴδιους καὶ τὰ ἴδια. Μιά κοινωνία πού πορεύεται κουτσά - στραβά, ξεχνώντας ὅσα ἡ ἴδια ἔφτιαξε, ἐτοιμὴ νά ξαναφτιάξει τὰ ἴδια. Ὁ Κουτσόγιωργας δέν πῆρε φράγκο, τὰ δύο ἑκατομμύρια δολάρια προορίζονταν γιά ἱερούς σκοποὺς, οἱ σκοποὶ ἀγίασαν τὰ μέσα, μέσα καὶ σκοποὶ, ἐξαγνισμένοι διά τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας, μᾶς δίνονται γιά νά τὰ κουτσοπορέψουμε. Εἶναι τυχαῖο βέβαια πού τό ὄνομα τοῦ ἐπὶ μία ὄκταετία γενικοῦ τελετάρχη τῆς πασοκτικῆς σοσιαλιστικῆς φαρσοκωμῶδιας κουτσαίνει. Ὅλα ὁμως μᾶς βγῆκαν κουτσά. Κουτσοπολιτικά.

Ἀλίκη Κώνστα

Η ΑΡΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΑΛΛΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Ευθυγράμμιση της στρατηγικής του Συνασπισμού
μέ την πολιτική της διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας

του Δαμιανού Παπαδημητρίου

«*Η πρακτική της οκταετίας και τό ότι δέν έχουμε δει μέχρι σήμερα μία αυτοκριτική στάση από τήν πλευρά της ήγεσίας, δικαιολογημένα δημιουργεί επιφυλάξεις σε τμήματα της Αριστεράς για τό ενδεχόμενο συνεργασίας με τό ΠΑΣΟΚ. Όμως αυτές οι επιφυλάξεις κατά τή γνώμη μου δέν πρέπει νά αναιρέσουν τή στρατηγική μας επίδιωξη πού είναι ή συσπείρωση του ευρύτερου δημοκρατικού-προοδευτικού χώρου μέσα στον όποιο περιλαμβάνεται και τό ΠΑΣΟΚ. Η άρνηση αυτής της στρατηγικής και κατά συνέπεια ή λογική είτε νά πάμε μόνοι μας μέχρι νά κερδίσουμε τήν πλειοψηφία του ελληνικού λαού, είτε νά προσανατολίσουμε τήν πολιτική συνεργασία μας στις δυνάμεις της Ν.Δ., οδηγούν τήν Αριστερά σε άδιέξοδο».*

Τά λόγια αυτά του Δημ. Καραγκουλέ (Πρώτη, 19-2-90), μαζί με τόν Μίμη Ανδρουλάκη, από τά άνερχόμενα άστέρια της περεστρόικα του ΚΚΕ και του Συνασπισμού, δέν φέρνουν έκ πρώτης όψεως τίποτα νέο. Γιατί ή συνεργασία των «προοδευτικών - δημοκρατικών» δυνάμεων ήταν στρατηγική επίδιωξη του ΚΚΕ έδώ και δεκαετίες. Και παρέμεινε μέχρι σήμερα επίδιωξη, είτε γιατί, παλιότερα, δέν ήταν πρόθυ-

μο τό ΠΑΣΟΚ, είτε γιατί τό τελευταίο έξάμηνο, δέν ήταν πρόθυμος ό Συνασπισμός.

Άλλ' άκριβώς γι' αυτό τό νά επαναλαμβάνει σήμερα, και μάλιστα από τις στήλες του πολιτικού τύπου ό Δ. Καραγκουλές τή στρατηγική του κόμματος, έχει μία ξεχωριστή σημασία. Σημαίνει δηλαδή ότι έφτασε ή ώρα νά υλοποιηθεί αυτή ή στρατηγική. Άλλωστε τή βδομάδα πού μας πέρασε οι ένδειξεις δέν σταμάτησαν εκεί. Τήν ίδια μέρα, 19 Φεβρουαρίου, Συνασπισμός και ΠΑΣΟΚ ψήφισαν μαζί τόν κ. Χρ. Σαρτζετάκη για τήν Προεδρία της Δημοκρατίας. Άς μήν ξεχνάμε ότι ό κ. Σαρτζετάκης ήταν επιλογή του ΠΑΣΟΚ τό 1985 και ότι φέτος ό Συνασπισμός βιάστηκε νά άναγγείλει πρώτος τήν ύποστήριξη της ύποψηφιότητάς του με τή βεβαιότητα ότι κατόπιν αυτού τό ΠΑΣΟΚ, και νά ήθελε, δέν μπορούσε παρά νά ύποστηρίξει τόν κ. Σαρτζετάκη. Διαφορετικά, όπως όμολογούσαν και στελέχη του ΠΑΣΟΚ, θά ήταν σά νά όμολογούσαμε ότι ήταν λάθος ή τότε επιλογή μας και ή δηλ άναθεώρηση του Συντάγματος. Στο πρόσωπο του κ. Σαρτζετάκη λοιπόν ό Συνασπισμός επέδιωξε νά συμπέσει με τό ΠΑΣΟΚ και μόνον με τό ΠΑΣΟΚ, ά-

φού ήταν γνωστό ότι ή Ν.Δ. θά ψήφιζε «παρών» και έν πάση περιπτώσει, δέν έπρόκειτο νά ψηφίσει ποτέ τόν ύποψήφιο του ΠΑΣΟΚ τό 1985, τόν άνθρωπο πού διαδέχθηκε τόν Καραμανλή στο μέγαρο Μαξίμου.

Βέβαια ή Κ.Ε. της Ε.ΑΡ. ήρθε νά θολώσει λίγο τά νερά, τουλάχιστον ως προς τήν επιλογή Σαρτζετάκη. Παρ' όλα αυτά ό κ. Σαρτζετάκη ξαναπρότάθηκε (για νά φανεί έτσι ποιός κάνει κουμάντο στο Συνασπισμό) και έξάλλου ή ίδια Κ.Ε. πήρε άπόφαση σύμφωνη με τήν εισηγήση Κουβέλη πού πρότεινε συνεργασία με τό ΠΑΣΟΚ στις μονοεδρικές. Πιο σημαντική άκόμα ήταν ή εισηγήση του Λεων. Κύρκου σχετικά με τήν τακτική της προεκλογικής αντιπαράθεσης του Συνασπισμού με τά δύο μεγάλα κόμματα. Τό νόημα δσον ύποστήριξε ό Λ. Κύρκος είναι χοντρικά τό εξής: με τή Ν.Δ. θά άναμετρηθούμε τόσο για τό παρελθόν της όσο και για τό μέλλον της. Με τό ΠΑΣΟΚ αντίθετα θά τσακωθούμε μόνο για τό παρελθόν του. «*Η προοπτική προς μία προοδευτική διέξοδο περνάει από τήν ιστορική συνάντηση αυτών των χώρων, άφου ξεκαθαρίσει τό χθές, σε μία νέα σύγχρονη προγραμματική κατεύθυνση, με πρακτικές πού νά ά-*

πορρίπτουν τόν ήγεμονισμό, τήν εξουσία του ενός και νά έγγυώνται τή διένρρηση τής δημοκρατίας».

Στήν τρίτη λοιπόν κατά σειρά έκλογική άναμέτρηση τά πράγματα ξαναγύρισαν εκεί πού βρίσκονταν έδω και χρόνια. Τό ΠΑΣΟΚ άνέρρωσε από τά τραύματά του, απέκτησε και πάλι τό πάνω χέρι και είναι ό Συνασπισμός τώρα πού κάνει τά βήματα προσέγγισης μέ τό ΠΑΣΟΚ, τό όποιο μάλιστα δέν δείχνει ιδιαίτερη βιασύνη. "Ας μήν ξεχνάμε ότι ό Συνασπισμός μέσω διαφόρων στελεχών του είχε κάνει παλιότερα κρούσεις και για ένα διάλογο κορυφής μέ τό ΠΑΣΟΚ, τό θέμα όμως μπήκε προσωρινά (προεκλογικά) στό ψυγείο, λόγω άπροθυμίας του ΠΑΣΟΚ. "Όχι βέβαια ότι τό ΠΑΣΟΚ θά δείξει τήν ίδια άπροθυμία και μετά τις έκλογές: άπλως δέν θέλει από σήμερα νά έμφανιστεί δημόσια ένα μέτωπο εξουσίας ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού, όπως τό προτείνει ό κ. Λάζαρης, και, από τήν άλλη μεριά, τό έπιδιώκει και ή Νέα Δημοκρατία, ώστε μέσω τής «άναμέτρησης των δύο κόσμων» νά μπορέσει νά συμπληρώσει τό όριακό ποσοστό ψήφων πού έχει ανάγκη. Τό ΠΑΣΟΚ φυσικό είναι νά μήν έπιθυμεί κάτι τέτοιο, μιά και προσδοκά μιά περαιτέρω άλλαγή συσχετισμών σέ βάρος του Συνασπισμού, αλλά και γιατί φοβάται ότι ή προοπτική μιās τέτοιας σύμπραξης μόνο νά του άφαιρέσει ψήφους μπορέι, και έν πάση περιπτώσει όχι νά του προσθέσει.

"Όλα αυτά δέν σημαίνουν ότι ή συνεργασία ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού μετά τις έκλογές θά πρέπει νά θεωρείται αυτόματως δεδομένη. Είναι βέβαια πιθανή, πιθανότατη, και πρώτα πρώτα άριθμητικά. "Η Νέα Δημοκρατία δέν φαίνεται ότι μπορέι νά προσεγγίσει τήν αυτοδυναμία περισσότερο άπ' όσο μόρρεσε στήν προηγούμενη έκλογική άναμέτρηση. Κι άν ακόμα καταφέρει νά πάρει μιά δυό έδρες παραπάνω ύπάρχει ή (σχεδόν βέβαια) συνεργασία ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού στις μονοεδρικές πού θά τής άφαιρέσει άντίστοιχες έδρες. "Από κει και πέρα ή μή αυτοδυναμία τής Ν.Δ. δυό τινά συνεπάγεται: είτε πλειοψηφία ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού, είτε μιά μερδεμένη κατάσταση σάν τή σημερινή, όπου κανείς δέν έχει τήν πλειοψηφία. Στήν πρώτη περίπτωση, πού είναι και ή μόνη πού αξίζει νά κουβεντιάσουμε, έχει ήδη άναφερθεί ό Συνασπισμός (δλα έχει προλάβει νά τά προβλέψει ό Συνασπισμός σέ άνύποπτο χρόνο, ίσως γιατί ξέρει ότι στήν καθαυτό προεκλογική περίοδο δέν θά μπορέι νά μιλήσει εύκολα για συνεργασία): έχει πει λοιπόν ό Συνασπισμός ότι προϋπόθεση για μιά συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ είναι νά μήν είναι όριακή ή πλειοψηφία. "Ο καθένας μπορέι νά κρίνει τί σημαίνει όριακή, κατά τήν άποψη μου πάντως έστω και οι 151 βου-

λευτές είναι άρκετοι για νά κάμψουν τους περι όριακότητας ένδοιασμούς του Συνασπισμού.

Πολύ μεγαλύτερα προβλήματα θά ύπάρξουν στους όρους τής συνεργασίας, άφου τό ΠΑΣΟΚ, φυσιολογικά πλέον, δέν θέλει νά άκούσει κουβέντα περί ίσοτιμίας. "Ο Συνασπισμός από τήν άλλη έχει πάψει νά βάζει θέμα παρουσίας του κ. Παπανδρέου στήν κυβέρνηση (ή και άλλων προσώπων), μιλάει όμως για «άπόρριψη του ήγεμονισμού και τής εξουσίας του ενός». Και βέβαια άν όροι πού θά προβάλλει τό ΠΑΣΟΚ είναι δυσμενείς, τότε θά πολλαπλασιαστούν οι φωνές στον Συνασπισμό (και κυρίως στήν Ε.ΑΡ.) πού έναντιώνονται σέ μιά τέτοια συνεργασία.

"Αλλά ή ΕΑΡ ούτε πολύ περισσότερο οι άντάρτες της, μπορούν νά έχουν τόν πρώτο λόγο στό θέμα τής προσέγγισης μέ τό ΠΑΣΟΚ. "Η συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ, πιό σωστά ή συνεργασία μέ τή σοσιαλδημοκρατία, είναι, όπως τό έθεσε και ό Δ. Καραγκουλές, ζήτημα στρατηγικής, και μάλιστα στρατηγικής, και μάλιστα στρατηγικής πού ξεφεύγει από τά στενά όρια τής Ελλάδας, άφου πρόκειται πλέον για τή συμπόρευση τής Γ' μέ τή Β' Διεθνή.

Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΥΠΑΡΚΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

Μετά τήν κατάρρευση των καθεστώτων τής "Ανατολικής Εύρώπης τά κομμουνιστικά κόμματα τόσο τής "Ανατολής όσο και τής Δύσης βρίσκονται χωρίς έναλλακτική στρατηγική. Αυτό βέβαια δέν σημαίνει ότι όσα κομμουνιστικά κόμματα έχουν άπομείνει, αλλά και εκείνα πού μετονομάστηκαν σέ σοσιαλιστικά ή δημοκρατικά-σοσιαλιστικά, δέν έχουν κάποιες κατευθύνσεις, ότι βαδίζουν στό άγνωστο. Και μόνον οι ταυτόσημες μετονομασίες όλων σχεδόν των κομμάτων σέ σοσιαλδημοκρατικά δείχνουν τις νέες και ταυτόχρονα παλιές κατευθύνσεις. "Αλλά και σέ κόμματα πού «κρατούν» ακόμα, όπως τό ΚΚΣΕ, σύμφωνα τουλάχιστον μέ τις πληροφορίες του δυτικού τύπου, μιά μεγάλη μερίδα των στελεχών τους άποκαλούν έαυτους σοσιαλδημοκράτες. "Αλλωστε είναι ή ίδια ή Σοβιετική "Ενωση πού ένθαρρύνει τήν σοσιαλδημοκρατική άλλαγή πλεύσης των άδελφών κομμάτων τής "Ανατολικής (και όχι μόνον) Εύρώπης.

Μιλήσαμε για νέες και ταυτόχρονα παλιές κατευθύνσεις. Πραγματικά ή άποσάθρωση των κοινωνιών του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» ύπάρξε τέτοια (ό Γκορμπατσόφ και ή πολιτική του, πού πολλοί θεωρούν ότι τήν προκάλεσε, στήν πραγματικότητα δέν έκανε

τίποτε άλλο παρά νά τή διαπιστώσει, έστω μιά ώρα άρχίτερα), πού νά μήν έπιτρέπει στις ήγεσίες των κομμουνιστικών κομμάτων τήν έπεξεργασία κάποιου πρωτότυπου έναλλακτικού μοντέλου. Κάτι τέτοιο άλλωστε δέν ύπήρχε καν στή σκέψη τους. Τό ζητούμενο ήταν τελείως διαφορετικό: τό ζητούμενο ήταν ή ύφεση μέ τή Δύση, ή συνεργασία μέ τή Δύση, ή τεχνολογία τής Δύσης, οι έπενδύσεις τής Δύσης, ή σωτηρία από τή Δύση. Και βέβαια όλα αυτά συνεπάγονται και τον δανεισμό των πολιτικών και πολιτειακών μοντέλων τής Δύσης, ως έγγύηση για τήν πολιτική «ανάκαωχή» (ίσως ή έκφραση είναι «λίγη»), πού μέ τή σειρά της είναι άπαραίτητη προϋπόθεση για τήν οικονομική «συνεργασία» (και πάλι ή έκφραση είναι λίγη, άφου και στις δυό περιπτώσεις πρόκειται για σχέσεις κυριαρχίας / ύπαγωγής).

Θά μπορούσαμε νά άπλοποιήσουμε τά πράγματα λέγοντας ότι τό ζητούμενο δέν ήταν ό κομμουνισμός, επειδή άπλως δέν ύπήρχαν κομμουνιστές. "Όσο κι άν αυτό άληθεύει, ή πραγματικότητα είναι λίγο πιό σύνθετη. "Ακόμα και οι "Ιταλοί κομμουνιστές για παράδειγμα, μετά τό μαρσαμό του εύρωκομμουνισμού και τήν μάταιη άναζήτηση του «τρίτου δρόμου», στρέφονται κι αυτοί στήν πλειοψηφία τους προς τή σοσιαλδημοκρατία. Είναι λοιπόν φανερό ότι τό ρεύμα πού ξεπήδησε από τήν Τρίτη Διεθνή, σέ όλες του σχεδόν τις σημερινές εκδοχές, στρέφεται έχοντας στό μεταξύ φάει τά μούτρα του στον τοίχο πίσω στήν κοινή ρίζα τής Δεύτερης Διεθνούς. Κάτι πολύ χειρότερο: ή «έπιστροφή» δέν γίνεται στό σημείο πού βρίσκονταν ή Β' Διεθνής τήν εποχή πού γεννιόταν ή Κομμουνιστική Διεθνής. "Η σοσιαλδημοκρατία έχει διανύσει στό μεταξύ πολύ δρόμο και ή συνάντηση δέν μπορέι νά γίνει παρά στό σημείο πού βρίσκεται ή σοσιαλδημοκρατία σήμερα.

Στήν πραγματικότητα δέν πρόκειται βέβαια ούτε καν για συνάντηση — ή συνάντηση προϋποθέτει πάντα δυό. Και οι σοσιαλδημοκράτες σήμερα δέν φαίνονται διατεθειμένοι νά συναντηθούν παρά μόνο μέ σοσιαλδημοκράτες. «Γνήσιους».

ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ "Η ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΗΣΗ;

Στή διάσκεψη πού είχαν τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα πριν τρεις βδομάδες στό Βερολίνο εξετάστηκαν άκριβώς τέτοιου είδους ζητήματα. "Από τό όλο κλίμα πού έπεκράτησε εκεί είναι προφανές ότι οι άνθρωποι πιστεύουν — ίσως όχι άδικα — ότι ή δεκαετία του '90 είναι ή δεκαετία τους. Στήν "Ανατολική Εύρώπη πρώτα πρώτα τόσο οι «καθεστωτικοί», πρώην ή

καί νῦν κομμουνιστές, ὅσο καί ὁ κόσμος, ὁμνῶνουν στό ὄνομα τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἴσως στήν Οὐγγαρία τά πράγματα νά εἶναι ἀκόμα πιά προχωρημένα πρὸς τό συντηρητικότερο, στίς ἄλλες ὅμως χώρες οἱ σοσιαλδημοκράτες εὐελπιστοῦν ὅτι τά «ἀντίστοιχα» (θά ἐπανέλθουμε στὸν ὄρο) κόμματα τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης θά ἀναδειχθοῦν πρῶτες δυνάμεις στίς ἐκλογές πού θά γίνουν στό τρίμηνο τῆς ἀνοιξῆς.

Ἀλλά καί στίς δύο κυριότερες χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τῆ Γερμανία καί τῆ Μεγάλη Βρετανία, οἱ σφυγομετρήσεις δείχνουν πτώση τῶν συντηρητικῶν κομμάτων καί, τουλάχιστον στή Μεγ. Βρετανία, ἀνοδο τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Στήν Ἰταλία οἱ κομμουνιστές παρουσιάζονται πλέον ὡς σοσιαλδημοκράτες, στήν Ἰσπανία κυβερνᾷ ἀκόμα ὁ Γκονζάλες, στή Γαλλία τό ὄχυρό δέν ἔχει πείσει, στή Σουηδία ὁ Κάρλσον πέφτει ἀλλά ξανακυβερνᾷ (μέ στήριξη τῶν κομμουνιστῶν), καί ἀκόμα καί στήν Ἑλλάδα τό ΠΑΣΟΚ καλά κρατεῖ, παρ' ὅλα αὐτά.

Ὅσο γιά τά ἀντίστοιχα ἀδελφά κόμματα στήν Ἀνατολή οἱ σοσιαλδημοκράτες εἶναι ἀρκετά ἐξυπνοί ἀλλά καί σέ ἀρκετά πλεονεκτική θέση ὥστε νά μὴν ταυτισθοῦν μέ τοὺς ἀνανήψαντες κομμουνιστές πού τώρα δηλώνουν κι αὐτοὶ σοσιαλδημοκράτες. Γι' αὐτό καί ὁ ὄρος συνάντησης («ἄρση τοῦ ἱστορικοῦ σχίσματος» τό λέει ὁ Κύρκος) δέν εἶναι δόκιμος, ἀφοῦ ἡ ἐπιδίωξη τῆς συνάντησης εἶναι μονομερής: στήν Ἀνατολική Εὐρώπη θά γίνει ἀγρία μάχη γιά τὴν ἐξουσία καί τό αἶτημα πού θέτουν οἱ σοσιαλδημοκράτες τῆς Δύσης πρὸς αὐτές τῆς κοινωνίες δέν εἶναι μόνο ἡ πολιτικοἰδεολογική ἀνανέωση, ἀλλά καί ἡ φυσική ἀνανέωση: νά ἀλλάξουν δηλαδή καί τά κόμματα καί τὰ πρότυπα. Ἀλλοστε δέν ἐμφανίζονται ἰδιαίτερα καταδεκτικοὶ ἀκόμα καί πρὸς τοὺς «ὑπεράνω ὑποψίας» Ἰταλοὺς κομμουνιστές, ἂν καί ἴσως ἀναγκαστοῦν νά ὑποχωρήσουν στό μέλλον, ἐφόσον οἱ Ἰταλοὶ κομμουνιστές καταφέρουν νά διατηρήσουν τὴ δύναμή τους στήν ἰταλική κοινωνία. Μέχρι στιγμῆς πάντως οἱ σοσιαλδημοκράτες δέν θεωροῦν, ὅτι, σέ μιὰ μάχη στήν ὁποία κατατροπῶνουν τὸν ἀντίπαλο, ἔφτασε ἡ ὥρα τῆς ἀνακωχῆς.

Ἀπὸ τίς ἐξελίξεις δέν θέλει νά λείψει καί τό δικό μας ΠΑΣΟΚ. ἔχοντας μυριστεῖ τό ψητὸ ἀκολουθεῖ τελευταίως ἀπὸ κοντά τὴ Σοσιαλιστικὴ Διεθνή, ἐκπροσωπεῖται ἐπὶ ἀνωτάτου ἐπιπέδου στίς διάφορες διασκέψεις, ἔχει σοβαρέψει ἢ συμπεριφορὰ του καί δηλώνει ὅτι ἦταν ἀνέκαθεν εὐρωπαϊκὸ καί σοσιαλιστικὸ κόμμα. Θέλει κι αὐτό νά βρισκεται στό στρατόπεδο τῶν νικητῶν γιά νά γευθεῖ τοὺς καρπούς τῆς νίκης. Ἀλλοστε ἡ συμπεριφορὰ

του πρὸς τοὺς ντόπιους «πρῶην κομμουνιστές» ἔχει γίνει ἀντίστοιχη μέ ἐκείνη τῶν ἀδελφῶν δυτικῶν κομμάτων: καμιά ἀνακωχή πρὶν ὀλοκληρωθεῖ ἡ κατατρόπωσή τους. Μόνο πού κάθε χώρα ἔχει τίς ἰδιομορφίες της καί ἡ γενικὴ αὐτὴ συνταγὴ μπορεῖ νά μὴν ἰσχύσει μετὰ τὴν 8η Ἀπριλίου.

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ

Τὸ συναίσθημα τοῦ νικητῆ πού διακατέχει τοὺς σοσιαλδημοκράτες εἶναι ἐντελῶς κούφιο καί ἀνούσιο. Γιατί βέβαια οἱ ἴδιοι καμιά νίκη δέν κατήγαγαν καί καμιά δικαίωση δέν βρῆκαν ἀκόμα καί ὡς πρὸς τοὺς σκοποὺς πού οἱ ἴδιοι εἶχαν τάξει στὸν ἑαυτὸ τους. Ἀπλῶς γεύονται σήμερα τοὺς καρπούς τῆς νίκης τοῦ καπιταλισμοῦ πάνω στὸν «ὑπαρκτὸ σοσιαλισμὸ» ἔχοντας οἱ ἴδιοι πρὸ πολλοῦ ἀποδεχθεῖ τὴν κυριαρχία τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς καί ἔχοντας προσαρμόσει τὴν πολιτικὴ τους σ' αὐτὴ τὴν κυριαρχία. Αὐτοὶ πού ἐνσωματώθηκαν νωρὶς θριαμβολογοῦν ἀπέναντι σ' αὐτοὺς πού ἐνσωματώνονται σήμερα.

Στὴν πραγματικότητα ἡ σοσιαλδημοκρατία προέρχεται ἀπὸ μιὰν ἐξίσου σοβαρὴ ἤττα μέ ἐκείνη τῶν κομμουνιστῶν: τὴν ἀκμὴ τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς πολιτικῆς στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί στὴ δεκαετία τοῦ '70 διαδέχθηκε ἡ κατάρρευση τῶν σημαντικότερων σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων (πλὴν ἐκείνων τῶν νοτιῶν χωρῶν πού οὕτως ἢ ἄλλως παρουσιάζουν πολλές ἰδιομορφίες) καί ἡ ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὴν ἐξουσία: ἡ «εἰρηνικὴ συνύπαρξη» τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τὴ δημοκρατία καί τό κράτος πρόνοιας διαταράχθηκε ὅταν τό κεφάλαιο «θέλησε» νά ἐξερευνησε καί νά κατακτήσει νέους τομεῖς (μικροηλεκτρικὴ, πληροφορικὴ, ρομποτικὴ), νά αὐξήσει τὴν παραγωγικότητα, νά καταργήσει θέσεις ἐργασίας, κοντολογίς νά ἀντικαταστήσει μέρος ἐργατικῆς δυνάμης μέ «ἐξυπνες» μηχανές. Στὴν περίοδο αὐτὴ φάνηκε καθαρά ποιὸς εἶχε τό πάνω χέρι σ' αὐτὴ τὴ συνύπαρξη. Σαρῶθηκαν ὄχι μόνο κόμματα καί πολιτικές, ἀλλά καί ἰδέες, ἀξίες ἀντικαταστάθηκαν μέ ἄλλες, πρῶτες ἀντικαταστάσεις στίς μοντέρνες κοινωνίες πού σμίλευε τό κεφάλαιο.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ πού ὀνομάστηκε «τρίτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση» δέν ἐπέφερε μόνο πτώση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων τῆς Εὐρώπης. Εἶναι τελικὰ ἡ ἴδια πού φανέρωσε τὰ ἀδιέξοδα καί, παρόλη τὴν καθυστέρηση κατὰ μία δεκαετία, ἐπιτάχυνε τὴν πτώση τῶν καθεστῶτων τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ: ἡ ἀνοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μέ τὴν «τρίτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση», βρισκόταν σέ πλήρη ἀντίφαση μέ τίς παραγωγικὲς σχέσεις τῶν κοινωνιῶν σοβιετικοῦ τύπου: τὸν κεντρικὸ σχεδιασμὸ, τὴν ἔνταση ἀνθρώπινης ἐργασίας, τὴν καταπίεση, τὴν ἀπουσία (πέρα ἀπὸ τὴν ὑποτυπώδη μεσαιωνικὸν τύπου) ἀγορᾶς.

Τὰ καθεστῶτα αὐτά θά μπορούσαν νά συνεχίσουν γιά ἀρκετὰ χρόνια νά ἀναπαράγονται (μέ τὴ βοήθεια τῆς κρατικῆς καταπίεσης) στήν ἴδια βάση πού περιγράφει τό αἶτημα τῆς ποσοτικῆς αὐξήσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, (πάγιο αἶτημα στὰ ἐκάστοτε πεντάχρονα πλάνα). Ἄν ὅμως ἤθελαν νά μετέχουν κι αὐτά στίς διαδικασίες τῆς νέας ποιοτικῆς ἀνόδου τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων θά ἔπρεπε νά ἐπιλέξουν ἀνάμεσα στό παλιὸ δίλημμα πού συνιστοῦσε ἡ διαμάχη Στάλιν-Μπουχάριν. Ἀλλὰ ἕνας καινούργιος «πολεμικὸς κομμουνισμὸς» ἦταν ἐν εἰρεῖ 1990 ἀδύνατος καί ἀδιανόητος. Καταδικαστήκε λοιπὸν ὁ Στάλιν καί ἐπιλέχθηκε ἡ λύση Μπουχάριν (ἄς μοῦ συγχωρηθεῖ ὁ σχηματικὸς καί ἄδικος γιά τὸν Μπουχάριν παραλληλισμὸς) προσαρμοσμένη (ἢ μᾶλλον ἀλλοιωμένη) στὰ δεδομένα τοῦ 1990. Μέ δύο κoubέντες ἡ λύση ὀνομαζόταν οἰκονο-

μία της αγοράς, με δλα βέβαια τά πολιτικά συμπαρομαρτούντα.

Μιά παρένθεση εδώ πριν ξαναγυρίσουμε στο θέμα μας: ή λύση της αγοράς καθεαυτή, και άναγκαία είναι και άναντικατάσταση, τουλάχιστον εφόσον άναφερόμαστε στην αγορά με την ευρύτερη δυνατή έννοια. Τό πρόβλημα βρίσκεται άπό κεί και πέρα στην (ιστορική) άδυναμία της Άριστερας (όποια κι άν ήταν αυτή) νά διατυπώσει μίαν έκδοχή της αγοράς διαφορετική άπό την στενά οικονομική της έκδοχή, την έκδοχή δηλαδή του χρήματος και του κέρδους, πού έπικρατεί στην Δύση: μιά πολιτική-δημοκρατική έκδοχή της αγοράς. Είτε λοιπόν άναφερόμαστε στην σοσιαλδημοκρατία είτε στα τέως «κομμουνιστικά» καθεστωτικά κόμματα κοινό γνώρισμα έν έτει 1990 είναι ή συνθηκολόγηση (μέ έπιφυλάξεις άλλά και άνευ όρων) μέ την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς, ή άναγνώριση της πρωτοκαθεδρίας των παραγωγικών δυνάμεων. Ό δρόμος αυτός ήταν ήδη έξερευνημένος άπό τή σοσιαλδημοκρατία εδώ και δεκαετίες —τά τέως κομμουνιστικά κόμματα δέν είχαν παρά νά άκολουθήσουν. Όσον άφορά τή νέα άκμή πού ύπόσχονται στον έαυτό τους οί σοσιαλδημοκράτες για τή δεκαετία του '90 δέν άμφιβάλλουμε ότι αυτή θά έρθει, σέ άλλες χώρες πío σύντομα, άλλοδ μέ καθυστέρηση, στ' βαθμό πού σέ κάθε μία θά έχουν ολοκληρωθεί οί διαδικα-

σίες της άναδιάταξης των παραγωγικών δυνάμεων άπό τό κεφάλαιο. Αυτό για τή Δύση. Γιατί στην Άνατολή ή εκεί σοσιαλδημοκρατία δέν θά παίξει παρά τό ρόλο της γέφυρας για τό πέρασμα δυτικών κεφαλαίων και των αντίστοιχων παραγωγικών σχέσεων.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΑ

Όλες αυτές οί έξελιξεις δέν αφήνουν βέβαια άνεπηρέαστα τά έλληνικά κόμματα. Ειδικά για τό Συνασπισμό και ιδιαίτερα για τό ΚΚΕ, οί κατευθύνσεις της σοβιετικής πολιτικής ήταν και είναι πυξίδα. Η ίδια ή συγκρότηση του Συνασπισμού, τά περί «άρσης του ιστορικού σχίσματος» του Λ. Κύρκου, τό κρύψιμο του ΚΚΕ πίσω άπό τό εδρύ παραβάν του Συνασπισμού (άντίστοιχο μέ τή μετονομασία των κομμάτων του υπαρκτού σοσιαλισμού), δλα αυτά δείχνουν ότι τό ΚΚΕ άκολουθεί και πρόθυμα και έγκαира (στη συγκεκριμένη περίπτωση προηγήθηκε) τά όσα επιτάσσουν οί διεθνείς έξελιξεις.

Άν ή προσέγγιση μέ τους «σοσιαλδημοκράτες του ΠΑΣΟΚ» (γιατί έμεις εδώ αυτούς έχουμε) δέν πραγματοποιήθηκε στις δύο προηγούμενες εκλογικές άναμετρήσεις αυτό οφείλεται στις ιδιομορφίες της χώρας μας, στην συγκυρία. Έτυχε τό ΠΑΣΟΚ νά βρίσκεται

σέ τόσο δύσκολη θέση, ώστε νά έλπίζει ό Συνασπισμός ότι αναβάλλοντας τή συμπόρευση για άργότερα και επιλέγοντας ως τότε την άντιπαράθεση, θά μπορούσε νά έλπίζει σέ ένα πολύ ευνοϊκότερο συσχετισμό, σέ μιά πío ισότιμη συνεργασία στην χειρότερη περίπτωση· στην καλύτερη περίπτωση οί πío αισιόδοξοι ευελπιστούσαν ότι ό Συνασπισμός θά μπορούσε νά άντικαταστήσει τό ΠΑΣΟΚ στα έλληνικά πολιτικά πράγματα.

Τώρα τά πράγματα άντιστράφηκαν κι είναι τό ΠΑΣΟΚ πού θεωρεί τό χρόνο σύμμαχό του στο ζήτημα της κατατρόπωσης του Συνασπισμού.

Είναι δηλαδή τό ΠΑΣΟΚ πού θά μπορούσε νά καθυστερήσει μιά συμμαχία μέ τον Συνασπισμό προσβλέποντας στην κατάρρευσή του και στην οικειοποίηση των ψήφων του. Άν όμως τά δύο κόμματα συγκεντρώσουν στις 8 Άπριλίου πάνω άπό 151 βουλευτές τό ΠΑΣΟΚ δέν θά διστάσει νά χρησιμοποιήσει τον Συνασπισμό προκειμένου νά πάρει την κυβέρνηση. Σύμφωνα μέ τή στρατηγική του ΠΑΣΟΚ αυτό θά είναι τό άπαραίτητο πρώτο βήμα, πού θά θέσει τή Ν.Δ. εκτός εξουσίας και θά συντελέσει στην διάσπασή της. Άπό κεί και πέρα τό ΠΑΣΟΚ ευελπιστεί νά προσθέσει στο έξ άριστερών βάρος του Συνασπισμού και ένα αντίβαρο εκ δεξιών. Ό μέν θά έξουδετερώνει τον δέ πρós όφελος της κυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ.

Ίστορία καί άμυντικές δαπάνες

του Γιάννη Μαρκάκη

Οί πρόσφατες δηλώσεις του ύπουργού Άμυνας, κ. Τζαννετάκη, είχαν ταυτόχρονα και ιστορικό και πολιτικό και στρατιωτικό ενδιαφέρον. Στο πρώτο μπορούμε όπωσδήποτε να κατατάξουμε τή διαπίστωσή του για τίς συνθήκες που επικρατούσαν στην κατεχόμενη από τον Άξονα Ελλάδα. Μετά από πολύχρονες μελέτες, προφανώς, μάς αποκάλυψε ότι τά γερμανικά στρατεύματα κατοχής τής χώρας μας ήταν μόλις 30.000 άνθρωποι και κατά συνέπεια του φαίνεται παράλογη ή συνταξιοδότηση ή έστω ή τιμητική αναγνώριση 300.000 αντιστασιακών. Μέ τέτοια άναλογία τί είδους Άντίσταση θά μπορούσε νά υπάρξει! — άναφώνησε συμπερασματικά.

Γιά νά καταλάβουμε καλύτερα τήν έντονη άγανάκτησή του άς υπενθυμίσουμε ότι, ως τά τώρα, οί ιστορικοί πίστευαν ότι οί Γερμανοί διατηρούσαν 30.000 πολεμιστές τους μόνο στην Κρήτη και στη Δωδεκάνησο και πολύ περισσότε-

ρους στην υπόλοιπη Ελλάδα. Ύπηρχε δέ και ή ύποψία ότι σε 20 ως 30.000 άνέρχονταν οί έλληνόφωνοι μαχητές τής Βέρμαχτ, οί περισσότεροι γνωστοί ως Ταγματασφαλίτες, πολλοί άπό τους όποιους συμπεριλαμβάνονται έδώ και χρόνια στους συνταξιοδοτούμενους άντιστασιακούς χάρη στην άρρωστημένη φαντασία προγενέστερων κυβερνήσεων τής Δεξιάς και τής Χούντας. Οί διορθωτικές λοιπόν ιστορικές παρεμβάσεις του κ. ύπουργού, ήταν καιρίας σημασίας για τήν άποκατάσταση των πραγμάτων. Δεδομένου δέ ότι ό ίδιος, ως πρωθυπουργός, είχε έργαστει, τό προηγούμενο καλοκαίρι, για τήν καταστροφή των παραπλανητικών για τους ιστορικούς φακέλλων, μπορεί κάλλιστα νά τιμηθεί μέ διδακτορικό ιστορίας για τίς ύπηρεσίες που προσέφερε στην ιστορική άυτογνωσία των Νεοελλήνων, ύπηρεσίες που συνοψίζονται στην συνταρακτική άποκάλυψη ότι «Άντίσταση» δέν υπήρξε παρά μόνο στη φαντασία διψασμένων για σύνταξη γεροντίων.

Άπό τήν άποκατάσταση τής ιστορίας στη διαμόρφωση ύψηλης άμυντικής στρατηγικής ή άλλιώς: ή άγνοια, ή άυτοδυναμοθηρία και τό «Ό Θεός νά βάλει τό χέρι του» (για τους ύπόλοιπους)

Στή συνέχεια των ίδιων δηλώσεων στράφηκε προς τά στρατιωτικά τά όποια, ως παλιός άξιωματικός, γνωρίζει πολύ καλύτερα κι άπό τήν ιστορία. Διαπίστωσε ότι ό έξοπλισμός του στρατεύματος είναι πεπαλαιωμένος και έφερε ως σχετικό παράδειγμα τήν ηλικία των άντιτορπιλικών τύπου «Φλέτσερ» και των γαλλικών (sic) μαχητικών τύπου F-104! Ή διαπίστωση ότι τά F-104 είναι γαλλικά θά μπορούσε νά εκπλήξει τους μή παροικούντες τήν του στρατεύματος Ίερουσαλήμ. Έκείνους δηλαδή που δέν έχουν έθισθει στη μεταγραφή των τίτλων και των ιδιοτήτων των όπλικών συστημάτων που ισχύει για μεγάλο μέρος των άξιωματικών. Έτσι, για πολλούς άπό αυτούς όλα τά άεριωθούμενα μαχητικά είναι «Φάντομ», και τά άποστασιόμετρα βαφτίζονται ραντάρ, τί πειράζει λοιπόν νά είναι τά F-104 γαλλικά...

Όπως και νά 'χει, ή πρόθεση του τετράμηνου ύπουργού Άμυνας είναι νά τά έκσυγχρονίσει όλα αυτά. Θα τά πετάξει και θά πάρει καινούργια. Καινούργια όσο τά μαχητικά τής «άγοράς του αιώνα», όσο οί φρεγάτες ΜΕΚΟ και όλα τά παρεμφερή και αντίστοιχά τους. Προβλέπει δέ και οικονομίες μέ τόν τρόπο αυτό γιατί τά καινούργια δέν χρειάζονται τόσα άνταλλακτικά όσο τά παλιά. Έπιπλέον δέ, αυτά τά σύγχρονα είναι αυτόματα και δέν χρειάζονται παρά λίγους και καλούς για νά λειτουργήσουν. Άρα, ή στρατιωτική θητεία θά γίνει δωδεκάμηνη και ό θεσμός των έθελοντών πενταετούς ύποχρέωσης θά διευρυνθεί.

Άπό όλους αυτούς τους στρατηγικούς συλλογισμούς εκείνος που άκούστηκε πολύ και συζητήθηκε περισσότερο ήταν — τό φαντάζεστε — αυτός ό τελευταίος. Πράγμα που, έκλογών έπερχομένων, καθόλου δέν δυσαρέστησε τόν κ. ύπουργό που, άφου έφερε τήν όμόνοια και τήν έθνική συμφιλίωση στους Έλληνες προσδοκά, και δικαίως, τήν ψηφοδοτική άνταμοιβή του.

Όταν όμως η άμυντική πολιτική της χώρας στηρίζεται σε τέτοια συγκυριακά και καινόδοξα, σε τέτοια ρηχότητα σκέψης και γνώσης, τότε οι κίνδυνοι την συνοδεύουν σε κάθε της επίπεδο. Γιατί η εξαγγελία μιας άμυντικής πολιτικής που θα λειτουργεί ταυτόχρονα άνευ χρημάτων, άνευ ανθρώπων και άνευ σούπερμαν, αφήνει μάλλον στην κατηγορία των επικίνδυνων άνεκδότων.

Ο έκσυγχρονισμός που ευαγγελίζεται ο κ. Τζαννετάκης δεν είναι μία φθηνή υπόθεση. Ήδη είναι γνωστές οι δυσκολίες που συναντά η χρηματοδότηση του προγράμματος των φρεγατών, οι σημαντικές καθυστερήσεις που το συνοδεύουν από την προπαρασκευαστική του κιάλας φάση — τον εξοπλισμό δηλαδή των Έλληνικών Ναυπηγείων με σύγχρονες εργαλειομηχανές. Αρχίζει να διαφαίνεται, όλοένα και πιο έντονα, η πιθανότητα συρρίκνωσης του προγράμματος ή η αναμόρφωση των χρονικών του ορίων σε τρόπο που να πλησιάζουν ή και να ξεπερνούν το έτος 2000. Η αιτία συνοψίζεται σε μία φράση: προγράμματα όπως αυτό βρίσκονται στα όρια των οικονομικών δυνατοτήτων της χώρας. Πολύ δε περισσότερο όταν συνοδεύεται και από αναλόγου μεγέθους προθέσεις όπως η αγορά 80-100 ελικοπτέρων ή η απόκτηση νέων άρμάτων μάχης από τον στρατό.

Η αντίκατάσταση των στρατευσίμων από ήμιοπαγγελματίες στρατιωτικούς κρύβει, έκτος από τα σχετιζόμενα με τη δημοκρατία έρωτηματικά — πού πάντα ένα σώμα πραιτωριανών θέτει—, και ένα εξαιρετικά ύψηλό κόστος. Δεδομένου ότι η χώρα έχει πληθθος σημείων που χρειάζονται μία στοιχειώδη ως ισχυρή άμυντική θωράκιση (νησιά, Κύπρος, Έβρος, Θράκη κ.λπ.), ο αριθμός των διαθέσιμων όπλιτών δεν μπορεί να περιοριστεί πέρα από όρισμα όρια. Καθώς δέ μια κλάση στρατευσίμων (δωδεκάμηνη θητεία) δεν μπορεί να αποδώσει πάνω από 50.000 ανθρώπους, τότε υπάρχει ένα κενό τουλάχιστον άλλων 50-70.000 ανδρών ή συμπλήρωση του όποιου με μισθοδοτούμενους είναι πρακτικά άδύνατη με τις σημερινές οικονομικές δυνατότητες της χώρας. Η πρόθεση δέ αυτή έρχεται σε άμεση αντίθεση με τον εξαγγελόμενο έκσυγχρονισμό των όπλικών συστημάτων καθώς είναι σαφές ότι τα διαθέσιμα χρήματα ή θά γίνονται μισθοί ή θά κατευθύνονται στην αγορά συστημάτων.

Ίσως θά ήταν περιττό να συμπληρώσουμε ό τι —έρμηνη έστω του οικονομικού—, μία τέτοια διάρθρωση θά ήταν καταστροφική για την αποτελεσματικότητα των στρατιωτικών δυνάμεων της χώρας. Γιατί, σε αντίθεση με τα όσα ο κ. Τζαννετάκης σκέφτεται και δηλώνει, η επανάσταση της πολεμικής τεχνολογίας δεν έδιωξε τους ανθρώπους από τα πεδία των μαχών. Κάθε άλλο μάλιστα. Στο επίπεδο της τακτικής του συμβατικού πολέμου αυτή η επανάσταση έπικεντρώθηκε κυρίως στα βαρέα όπλα πεζικού. Οι άντιαεροπορικοί πύραυλοι «Στίγκερ», για

παράδειγμα, με τους όποιους ένας μοναχικός πεζός μπορεί να ενεργοποιήσει, έχουν γίνει ο εφιάλτης των πιλότων των πανάκριβων μαχητικών άεροπλάνων ή ελικοπτέρων. Τό ίδιο ισχύει για τα άντιαρματικά μέσα αλλά και για τα νέα πυρομαχικά του «ξεπερασμένου» πυροβολικού (παράδειγμα ή έπανευρεθείσα νεότητα των όλων των 107 χλστ.). Οι θεωρίες του κ. Τζαννετάκη για σούπερ όπλα και σούπερ μαχητές έκπορευονται μάλλον από τις ταινίες του Τζαίμς Μπόντ και έλάχιστη σχέση έχουν με τα συμβαίνοντα. Μία άπλή παρατήρηση των όπλων που οι υπερσύγχρονοι Άμερικανοί πεζοναύτες χρησιμοποιήσαν στον Παναμά θά άποκαθιστούσε τις θεωρίες αυτές στην πραγματική τους διάσταση.

Η μοναδική, λοιπόν, ουσία των ύπουργικών όραματικών δηλώσεων φαίνεται να είναι η συλλογή σταυρών και ψήφων εν όψει των εκλογών του Άπριλίου. Θά ήταν όπωσδήποτε δικαίωμα του μια τέτοια έπιχείρηση εάν τό ουσιαστικό της κόστος δεν πλησίαζε τα όρια της καταστροφικής πρόθεσης. Καθώς δημαγωγία και διαμόρφωση προγράμματος και πολιτικής δεν συμβαδίζουν ή πραγματικότητα κυλά έτσι, χωρίς πρόγραμμα, σε βάρος και των δημόσιων οικονομικών και της άξιοπιστίας της έθνικής άμυνας.

Γιατί τα προγράμματα εξοπλισμών τρέχουν σε βάρος του δημόσιου λογιστικού χωρίς ειρμό, χωρίς σχέδιο, χωρίς προοπτική, χωρίς ξεκάθαρες ιδέες. Ναυπηγούνται φρεγάτες, άποβατικά και κορβέτες, παραγγέλλονται ελικόπτερα και άρματα μάχης, σχεδιάζονται νέες άγορές του αιώνα (προφανώς του 21ου τώρα πιά) χωρίς τον παραμικρό προβληματισμό για τό πώς θά πληρωθούν όλα αυτά ή, ακόμα πιο σοβαρό, για τό πόσες πιθανότητες έχουν να επιβιώσουν όλα αυτά σε περίπτωση σύρραξης στις άκτές της Θράκης ή στις παραλίες της Μυτιλήνης, κάτω από τα πυρά των εκτοξευόμενων από ξηρά, άέρα και θάλασσα (σύντομα δέ και από ύποβρύχιο) πυραύλων «Χαρπουν» (ή όποιας άλλης μάρκας σās άρέσει).

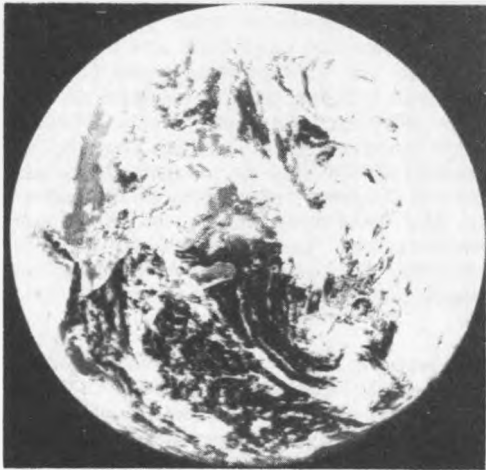
Έτσι λοιπόν, επειδή του κ. Τζαννετάκη —του όποιου κυρίου Τζαννετάκη, τό χάος είναι πραγματικά ή άμυντική πολιτική της χώρας στα τελευταία χρόνια— του «φάνηκε» πώς αυτός είναι ο δρόμος προς την αυτοδυναμία (της Νέας Δημοκρατίας, όχι της Ελλάδας) και προς τό βουλευτικό άξίωμα. Έπειδή του «φάνηκε» πώς οι Γερμανοί ήταν 30.000 στην Ελλάδα του 1944, πώς τα F-104 είναι γαλλικά, πώς τα F-14 νίκησαν τα «τάγματα άξιοπρεπείας» του Νοριέγκα. Έπειδή άλλοι θά τα πληρώσουν όλα αυτά σε χρήμα και σε δάκρυ, αυτοί οι άλλοι που σήμερα κολακεύει ή δημαγωγία και πού ή έντονα καλλιεργούμενη από τους «δημοκρατικούς» θεσμούς άμάθεια τους στομώνει άσφυκτικά την κριτική τους συνείδηση.

Καλή έπιτυχία κ. Τζαννετάκη!

Η μοναδική ουσία των ύπουργικών δηλώσεων περί έκσυγχρονισμού του άμυντικού εξοπλισμού της χώρας είναι μία και μόνη: ή συλλογή σταυρών και ψήφων εν όψει εκλογών

Ἀναπτυξιακά ὄραματα

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Τά ἀναπτυξιακά ὄραματα τοῦ ἐδῶδιμου καπιταλισμοῦ: ἡ περί κρατικο-μεσαίας «ἀναπτυξιακῆς» ἐκρηξης

Οί περί ἀναπτυξιακῶν ἐπενδύσεων δημόσιες συζητήσεις στή νεοελληνική μας χώρα, ἐπικεντρώνονται, περίπου ἀποκλειστικά, στά γιγαντιαία πρότυπα ἔργα πού ἀπό προεκλογική περίοδο σέ προεκλογική περίοδο δίνουν τροφή σέ μιά ὀραματικῶς τύπου ἀναπτυξιακή φιλολογία. Εἴτε πρόκειται γιά ἔργα ὑποδομῆς τύπου «ἐκτροπή τοῦ Ἀχελώου», εἴτε γιά ἔργα ἀνάπλασης περιοχῶν ὅπως οἱ περί λεκανοπεδίου Ἀττικῆς προβλέψεις, εἴτε γιά ἔργα-προκλήσεις τύπου Ὀλυμπιακοῦ Ἀγῶνες, εἴτε τέλος γιά δημιουργία βιομηχανικῶν μονάδων τύπου Πετροχημικοῦ ἢ Ἀλουμίνας, ὅλα ἔχουν κοινά χαρακτηριστικά. Μένουν, δηλαδή, γιά πολύ καιρό — συχνά γιά πάντα — στό ἐπίπεδο τῆς πρόθεσης καί γίνονται ἀντικείμενο ἐντονης κομματικῆς ἐκμετάλλευσης ἔστω καί στή μορφή τῆς μακέττας. Οἱ περιπέτειές τους δίνουν τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ χώρα θέλει ἀλλά δέν μπορεῖ, ὀραματίζεται χωρίς νά ὑλοποιεῖ, ἐπενδύει στή φαντασία πολύ πιά εὐκόλα ἀπ' ὅτι στήν πραγματικότητα.

Ἡ πραγματικότητα αὐτή, πού κρίνεται ἀνάξια γιά νά διαφημιστεῖ ἀπό τά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, συνίσταται στά ὅσα προκύπτουν μέσα ἀπό τοὺς πολυδαίδαλους «ἀναπτυξιακοὺς» νόμους καί, ἰδιαίτερα, ἀπό τόν πιά διάσημο ἀναμεσαί τους, τόν 1262/82. Καί ἀπέχει ὀπωσδήποτε πολύ ἀπό τήν μεγαλεπήβολη αἰσιοδοξία τῶν μεγάλων ἐπενδυτικῶν φαντασιώσεων. Μία πρόχειρη περιδιάβαση στόν τύπο τῶν δύο τελευταίων μηνῶν, μᾶς δίνει τίς διαστάσεις τῶν πραγμάτων.

Σέ σύνολο 72 ἐπενδύσεων, ἐνταγμένων στίς διατάξεις τοῦ 1262/82, οἱ 39 (ποσοστό 54%) εἶναι κάτω τῶν 50 ἑκατομμυρίων δραχμῶν συνολικῆς ἐπένδυσης. Οἱ 17 (ποσοστό 23%) εἶναι ἀνάμεσα στά 51 καί στά 100 ἑκατομμύρια, οἱ 12 (ποσοστό 16%) ἀνάμεσα στά 101 καί στά 250 ἑκατομμύρια καί μόνο οἱ 4 (ποσοστό 5%) ξεπερ-

νοῦν τά 251 ἑκατομμύρια χωρίς ὅμως καμία νά ὑπερβαίνει τά 500. Πρόκειται δηλαδή γιά πολύ μικρές ἐπενδυτικές πρωτοβουλίες πού δέν δημιουργοῦν ὀλόγουρά τους ὅτε τήν ἀπαραίτητη γιά τήν ἀνταγωνιστική ἐμπορευματοποίηση τῶν προϊόντων τους ὑποδομή, ὅτε διαθέτουν τήν ἀναγκαία εὐελιξία γιά ν' ἀνταπεξέλθουν στίς διακυμάνσεις τῆς ἀγορᾶς. Μέ λίγα λόγια στίς περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται γιά θνησιγενεῖς καί κυριολεκτικά προβληματικές κατασκευές πού δέν θά εἶχαν κανένα λόγο ἰδρυσης καί λειτουργίας ἐάν δέν στηρίζονταν στήν κρατική ἐπιδότηση καί προστασία.

Πραγματικά, ἡ δημιουργία τους ἐξαρτᾶται περίπου ὀλοκληρωτικά ἀπό τήν κρατική ἐπιδότηση. Αὐτή ἐκφράζεται σέ πολλαπλά επίπεδα, στήν ἀμεση ἐπιχορήγηση, στήν ἐγγύηση τῶν συναπτομένων τραπεζικῶν δανείων καί στήν ἐπιχορήγηση τῶν ἐπιτοκίων πού βαρύνουν τά δάνεια αὐτά, χωρίς ν' ἀναφερθοῦμε σέ ἄλλες εὐεργετικές ὡς καί χαριστικές «διευκολύνσεις». Σέ μερικές περιπτώσεις οἱ ἐπιχορηγήσεις, οἱ ἐγγυημένες καί ἐπιδοτούμενες δανειοδοτήσεις καλύπτουν τό σύνολο περίπου τῆς σέ χρέυμα ἐπένδυσης. Αὐτό γίνεται συνήθως μέ τή συμμετοχή τοῦ ἐπενδυτή μέ πάγια στοιχεία στήν ἐπένδυση, μέ κάποιο οἰκόπεδο στίς πιά πολλές περιπτώσεις. Τό στοιχείο δέ αὐτό, τό οἰκόπεδο γιά παράδειγμα, μπορεῖ νά ἐκτιμηθεῖ μέ σημαντική ἐλαστικότητα, πράγμα πού εὐνοεῖ φυσικά τόν ἐπενδυτή.

Ἔτσι, γιά ν' ἀναφερθοῦμε σέ μερικά ἐνδεικτικά παραδείγματα, μιά μονάδα «συσκευασίας κρέατος» (χασάπικο), ἐπενδυτικῶς ὕψους 46,8 ἑκατομμυρίων δραχμῶν ξεκίνησε μέ 80% ξένα κεφάλαια. Μιά μονάδα τυποποίησης φυστικῶν ὕψους 62,5 ἑκατομμυρίων, ξεκίνησε μέ 85% ξένα κεφάλαια. Μιά μονάδα ἐτοιμῶν ἐνδυμάτων μέ 85% ἐπίσης ξένα κεφάλαια, κ.λπ. Ἡ πτώση τῶν ποσοστῶν τῶν ξένων κεφαλαίων στίς ἐπιχειρήσεις τουριστικῶν καταλυμάτων (στό 50% περίπου κατά μέσο ὄρο) ὀφείλεται συνήθως στήν ὑπερκοστολόγηση τοῦ οἰκοπέδου μέ βάση τό ὅποιο ξεκινᾶ μιά τέτοια ἐπένδυση.

Ὁ ἀναπτυξιακός χαρακτήρας τῶν ἐπενδύσεων αὐτῶν μόνο χαμόγελα μπορεῖ νά προκαλέσει στίς πιά πολλές περιπτώσεις. Ὁ προγραμματισμός ἀπουσιάζει περίπου ὀλοκληρωτικά στίς διαδικασίες αὐτές συνολικές μελέτες σκοπιμότητας δέν φαίνεται οὐσιαστικά νά ὑπάρχουν (σίγουρα, σέ κάποιο δημόσιο συρτάρι κάτι ὑπάρχει ὡς ἄλλοθι, στήν πράξη ὅμως εὐκόλα ξεχνιέται). Ἀπό τίς 21 περιπτώσεις ἐνταξης τουριστικῶν μονάδων (ξενοδοχείων ἢ ἐνοικιαζόμενων δωματίων) πού ἐπισημάνσαμε στοὺς δύο αὐτοὺς μήνες, οἱ 18 (ποσοστό 86%) ἀφοροῦν τουριστικά κορεσμένες περιοχές μέ ἰδιαίτερα μάλιστα προβλήματα πληρότητας τοῦ δυναμικοῦ τους. Πρόκειται γιά τή Ρόδο, τήν Πάρο, τήν Μύκονο καί ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου, τήν Χερσόνησο Ἡρακλείου, τόν Πλαταμώνα κ.λπ. Στίς ἐκτός τουρισμοῦ περιπτώσεις ἔχουμε συνήθως ἐγκρίσεις γιά μονάδες τροφοῦν καί ἀγροτικῶν προϊόντων —συσκευαστήρια, χασάπικα, ἐλαιοτριβεῖα, κ.λπ.—, γιά μονάδες οἰκοδομικῶν ὑλικῶν, γιά ναυπηγήσεις τουριστικῶν σκαφῶν περιορισμένου μεγέθους... Πρόκειται ὀπωσδήποτε γιά ἰδιότυπες «ἀναπτυξιακές» ἐπιλογές μέ

δυσανάλογο δημόσιο κόστος και αμφίβολη έκ κατασκευής βιωσιμότητα.

Στην τρέχουσα πολιτική διάλεκτο του τόπου, οι πρωτοβουλίες αυτές ορίζονται ως «ύγιες ιδιωτικός τομέας» και ως «δημιουργικές πρωτοβουλίες του επιχειρηματικού κεφαλαίου». Με τέτοια κοινωνική βάση γίνεται φυσικά σαφές γιατί ο «φιλελευθερισμός» της Νέας Δημοκρατίας πάσχει από τόσα σύνδρομα κρατισμού. Πρόκειται απλώς για το ευνόητο αίτημα των «επιχειρηματιών» αυτών να διευρυνθούν οι ήδη έκπληκτικές χαριστικές διατάξεις που τους στηρίζουν. Με λεφτά των φορολογούμενων μισθωτών φυσικά!

Στόν κοινωνικό τομέα οι εισοδηματίες κάθε μορφής, οι κάτοχοι κάποιας περιορισμένης εστω κινητής ή ακίνητης περιουσίας, βρίσκουν στίς επενδύσεις αυτές και στίς ενισχύσεις που τις συνοδεύουν την σχετικά ακίνδυνη ευκαιρία για να πραγματοποιήσουν τό μεγάλο εισοδηματικό και κοινωνικό άλμα. Τό ξεκίνημα μέ 80-85% ξένα κεφάλαια, οι πολλαπλές έγγυήσεις και οι προοπτικές φοροδιαφυγής που συνοδεύουν τις επιχειρήσεις αυτές υπόσχονται εύκολα άμεσα κέρδη έστω και αν μεσοπρόθεσμα δέν φαίνεται να υπάρχουν προοπτικές.

Στην ουσία, ένα τέτοιο σύστημα μόνο ως άλ-

λοθι αναφέρεται στην έννοια ανάπτυξη. Γι' αυτό και παρουσιάζεται τόσο ανθρωπολογικό και προκλητικά ασυνάρτητο. Πρόκειται για έναν μηχανισμό πριμοδότησης όρισμένων κοινωνικών στρωμάτων από τό πλεόνασμα που προκύπτει από την εργασία άλλων. Τό κράτος, ό μεσολαβητής σέ τούτη τή διαδικασία, λειτουργεί και έδω ταξικά, άπροκάλυπτα και προκλητικά. Τά κόμματα «έξουσίας» λειτουργούν — στην έπαρξία ιδιαίτερα — ως τροχονόμοι σ' αυτές τίς διαδρομές μεταβίβασης πλούτου, καθορίζοντας τίς προτεραιότητες μέ βάση τίς πιέσεις και τούς διατιθέμενους ψήφους. Κι' έτσι τρέφεται και άναπαράγεται αυτός ό φαινομενικά εύθραυστος μικρομεσαίος χώρος, ό γεμάτος αυτοπεποίθηση, Μπέ Έμ Βέ και σκυλάδικα.

Η θαυμάσια ύποκριτική άστική πολιτική μας δέν παραλείπει να στιγματίσει τή φοροδιαφυγή που σέ χώρους όπως αυτός, ό διά του 1262/82 τρεφόμενος, άνθίζει. Μαστιγώνει τήν ίδια στιγμή που χαριστικά έπιδοτεί. Κι όταν κάποιος άπελισμένος ύπουργός μιλήσει για «πόθεν έσχες» τότε γκρεμίζονται και οι πιο οίκουμενικές κυβερνήσεις. Πάντα στο όνομα τής «ανάπτυξης» και τής «ιερής ιδιωτικής πρωτοβουλίας». Άμήν!

Στη Μιαία

Οι παραγωγοί της χαμένης παραγωγής

Στους έθνικούς δρόμους οι καπνοπαραγωγοί, στην Κρήτη οι σταφιδοπαραγωγοί, λίγο πολύ παντού οι πτηνοτρόφοι, και αύριο, σέ άλλη συγκυρία ή απλά σέ άλλη εποχή του χρόνου, οι βερυκοπαραγωγοί, οι ροδακινοπαραγωγοί, οι ελαιοπαραγωγοί, οι βαμβακοπαραγωγοί, οι τοματοπαραγωγοί και ίσως οι άγελαδοτρόφοι. Έκτός συναγωνισμού οι πορτοκαλοπαραγωγοί. Τά αιτήματα κοινά διαμέσου των εποχών και των αγροτικών ένασχολήσεων: στήριξη εισοδήματος, επιδότηση, αγορά της παραγωγής από φορείς κρατικούς καθώς οι άλλοι φορείς, οι της άνοιχτης αγοράς περιφρονούν αυτά τά προϊόντα.

Βρισκόμαστε στο τέλος της δεκαετίας των αναδιρθρώσεων της γεωργικής παραγωγής. Δεκαετία πλούσια σέ επιδοτήσεις που όμως έγιναν, στο μεγάλο τους μέρος, άλλου RENT ROOMS (άγροτο-τουριστική επένδυση τό λένε επίσημα), άλλου διαμέρισμα στήν πόλη, άλλου αγροτικό 4x4 και μικρομάγαζο, ΠΡΟ-ΠΟ, σουβλάκια, PUB αγροτική, καφετέρια και ηλεκτρονικά παιχνίδια.

«Αναδιάρθρωση των καλλιεργιών» και «οργάνωση βοσκοτόπων» δέν έγιναν. Γι' αυτό και παίρνει ό στρατός τά βουνά ν' ανοίξει πηγάδια και γεωτρήσεις τό κατακαλόκαιρο όταν τά κοπάδια φθάνουν στά όρια νά πεθάνουν από δίψα.

Ζήτημα επιλογών! 'Ανάμεσα στήν παραγωγή μεσοπρόθεσμα έμπορευσιμων αγαθών και στήν απόκτηση βραχυπρόθεσμα περιουσιακών στοιχείων και καταναλωτικών αγαθών επιλέχθηκε ή δεύτερη προοπτική. Μέ τήν ενθάρρυνση και τήν συνενοχή μάλιστα μιάς ψηφοθηρούσης Πολιτείας, μιάς «επίσημης» ιδεολογίας που όί πάντες φρόντισαν νά καλλιεργήσουν. Πού βρίσκεται τό πρόβλημα λοιπόν άφου, σέ τούτα τουλάχιστον όλοι είναι όμοφωνοι, και συνένοχοι και όμοιδεάτες;

Τό πρόβλημα άγχοφάινεται στά σουπερ μάρκετ. Τής Κρήτης γιά παράδειγμα όπου ή έγχώρια γραβιέρα κοστίζει από 30% ως 50% ακριβότερα άπ' ό,τι αντίστοιχα τυριά που εισάγονται από τήν 'Ολλανδία, τή Δανία, τή Γερμανία, αλλά και τήν 'Ισπανία! 'Όπου όί πατάτες Λασηθίου έρχονται στίς λαϊκές και στά μανάβικα ακριβότερες άπ' ό,τι όί όμόλογές τους που ταξιδεύουν μέρες δλόκληρες γιά νά 'ρθουν νά φαγωθούν στήν Κρήτη. Και τά χωριά του Λασηθίου νά έρημώνονται παράλληλα καθώς ό,τι προκύπτει από τίς πατάτες γίνεται διαμέρισμα ή μικρομάγαζο στό 'Ηράκλειο.

Πρόβλημα; Οδέν άν έτσι νομίζουμε κι άν έτσι αποφασίζουμε και επιλέγουμε. 'Απλώς κατασκευή έχουμε μιάς «νέου τύπου» κοινωνίας που τό παραγωγικό της ύπόβαθρο στηρίζεται σέ συγκυρίες που διαμορφώνονται άπομακρα, όπου καμία παρέμβαση των έδώ παραγόντων δέν χωρά. Και φυσικά, ό νέος αυτός τύπος είναι, και θά είναι, τό βασιλείο της άβεβαιότητας, του εύκολου πανικού, των προσωπικών λύσεων, τής «κονόμας» και του «ό,τι άρπάξουμε», των φαινομενικά παράλογων έκρήξεων και αντιδράσεων, σ' ένα κοινωνικό ίστό που τίποτα δέν τόν συγκρατεί ένιαίο.

Έμπρός γιά τή δεκαετία του 1992, του 1996, του 2000 και του όποιου άλλου όρόσημου θ' ανακαλύψουν όί περί των πάντων και του τίποτα τυρβάζοντας δημαγωγοί που μάς κυβερνούν. Αυτοί τουλάχιστον είναι άντάξια εικόνα στίς εξίσωση του νέου κοινωνικού μας τύπου.

Ό πόλεμος των παιδιών

«Τί σās φταίνει τά παιδιά μας»; ήταν τό σύνθημα που έντονα χρησιμοποίησαν και όί δύο έμπόλεμες πλευρές κατά τή διάρκεια τής μάχης τής 'Εθνικής όδοϋ, στήν πρόσφατη σύρραξη άνάμεσα σέ καπνοπαραγωγούς και νταλικιέρηδες. Και όί «ρεπόρτερς» των έφημερίδων και τής τηλεόρασης έσπευδαν νά μεταγλωττίσουν τό σύνθημα σέ εικόνες, προβάλλοντας παιδιά στριμωγμένα στίς στενάχωρες κουκέττες κάποιας νταλικας ή σκαρφαλωμένα στίς εξίσωση άβολες καρότσες των τρακτέρ.

Τά παιδιά λοιπόν ως λάβαρα και στά δύο στρατόπεδα. Λάβαρα νομιμοποιημένα τής βίας στήν όποια και όί δύο πλευρές κατέφυγαν γιά τήν προώθηση των συμφερόντων τους. 'Επιπλέον, λάβαρα μιάς κοινωνίας άσυντακτης όπου τό «δίκιο» βρίσκεται μακριά από τή συντεταγμένη πρόταση.

'Αποσπασματικό, δεμένο μέ τούς

συμφεροντολογικούς μικρόκοσμούς τής μιάς ή τής άλλης όμάδας. Σύμβολο μιάς κοινωνίας που σπαράζει άντιφατική και έρμαφρόδιτη, ύστερική και πανικόβλητη.

'Ό,τι άρπάξουμε

Νά παγώσουν όί κατασχέσεις κατά του 'Ολυμπιακού και νά υπάρξει νομοθετική πράξη μέ τήν όποια θά άποδεσμευεται ή πειραιώτικη όμάδα από τήν Τράπεζα Κρήτης. Σέ απλά έλληνικά: δώρο 3,8 δισεκατομμύρια πρós μιά ποδοσφαιρική όμάδα, εκπροσωπούμενη από τόν μέγα παράγοντα τής κοινωνικής μας ζωής Σαλιαρέλη και τίς γροθίες του. 'Η εισήγηση ήταν των κ.κ.

'Ανδρουλάκη (ΚΚΕ), 'Ανδριανόπουλου (Ν.Δ.) Μ. Κουρή (ΠΑΣΟΚ) σύν και ό κ. Πολύδωρας ύποψήφιος τής Ν.Δ. στόν δικηγορική σύλλογο 'Αθηνών. 'Ο άνθος τής κοινωνίας δηλαδή.

'Ο Χ. Φλωράκης, έξερχόμενος από τή συνάντηση των 3 άρχηγών ανακοίνωσε ότι, επειδή «τό ζήτημα ήταν σοβαρό, συμφώνησαν νά παγώσει ή συντηρητική κατάσχεση μέχρι τήν τελική δικαστική άπόφαση». Τί νά πεί ό άνθρωπος.

'Εκλογές έρχονται, ό λαός του 'Ολυμπιακού πολύς, ό 'Ανδρουλάκης χρειάζεται ψήφους, όί ψήφοι δέν έχουν χρώμα, όταν μάλιστα είναι έρυθρόλευκοι καλύπτεται ένμέρει και ή ιδεολογική διάσταση. 'Αλλά τότε γιατί έχει άδικο ό κόσμος που λέει ότι όλοι ίδιοι είναι;

'Η «δευτεροβάθμια» αυτοδιοίκηση

'Ας μή μεμψιμοιρούμε, αλλά κι άς μή χορταίνουμε μέ παχιά λόγια. 'Ο νέος νόμος γιά τή «δευτεροβάθμια αυτοδιοίκηση» είναι άναμφισβήτητα μέτρο θετικό, γιατί άφενός τά νέα νομαρχιακά συμβούλια θά είναι αίρετά μέ άμεση έκλογή από τούς δημότες και άφετέρου διότι περιορίζεται ή συμμετοχή σ' αυτά των αντιπροσώπων των κοινωνικών φορέων ενώ καταργείται ή ex officio συμμετοχή τής κεντρικής διοίκησης. 'Ο νόμος όμως άναμόρφωσε τό θεσμό ως πρós τίς άρμοδιότητες των νομαρχιακών συμβουλίων. Τό άν θά έχουν άποφασιστικές κι όχι μόνο γνωμοδοτικές άρμοδιότητες παραμένει ζητούμενο, όπως ζητούμενο παραμένει και ή καθιέρωση του γ' βαθμού Τοπικής

Αυτοδιοίκησης χωρίς τόν όποιο ό δλος θεσμός είναι άνάπηρος. Βέβαια, δέν θά μπορούσε νά περιμένει κανείς από τήν Οίκουμενική νά θεσπίσει τόσο άποφασιστικές τομές στήν Τοπική Αυτοδιοίκηση. Άλλά τότε γιατί οί πανηγυρισμοί; Ένας πρώην πρωτοργός τής Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ό κ. Μπέης, νά πώς βλέπει τό νέο θεσμό: «ή νομαρχιακή αυτοδιοίκηση θά άνδρωθεί (δηλαδή κύριε Μπέη στά νομαρχιακά συμβούλια μόνο άνδρες θέλετε;) και οί εκλεγμένοι εκπρόσωποι της θά κατορθώσουν νά άποσπουν έξουσίες, πόρους και άρμοδιότητες από τήν κεντρική διοίκηση». Άλλά αυτό πού ό κ. Μπέης ως νομοθέτης πλέον, θεωρεί θετικό («θά κατορθώσουν νά άποσπάσουν...») δέν είναι παρά τό γνωστό ζητιάνεμα, τό παζάρεμα, τό άλσβερίσι και οί συμβιβασμοί, ή έλλειψη ιδίων πόρων, άρα ίδιας έξουσίας, πού κατ' εύφημισμόν ώστόσο όνομάζεται αυτοδιοίκηση...

Ύποτίθεται...

Ύποτίθεται ότι ή Βουλή τών Έλλήνων ψήφισε για νά εκλέξει πρόεδρο τής Δημοκρατίας ενώ όλοι ξέρουν ότι ό πρόεδρος θά εκλεγεί μετά τίς βουλευτικές εκλογές και ή ύπόδειξη του θά είναι καρπός συναινέσεων, συμβιβασμών και παζαρεμάτων μεταξύ τών επιτελείων τών κομμάτων. Ύποτίθεται επίσης ότι όλοι κόπτονται για τήν αναβάθμιση τού ρόλου τής Βουλής, νά γίνει πραγματικό όργανο έκφρασης τής λαϊκής κυριαρχίας. Ύποτίθεται ότι ή οικολόγος βουλευτής κα Δίζη, άναρτώντας πανώ όταν κλήθηκε νά ψηφίσει, θέλησε νά διαμαρτυρηθεί έμπρακτα για τήν άναληγσία πού δείχνει ή πολιτική τάξη ως προς τό νέφος και νά ευαισθητοποιήσει τήν κοινή γνώμη. Ύποτίθεται ότι ή κα Συνοδινού δέν άντεξε τόν έμπαιγμό εναντίον τού θεσμού και τής Βουλής και παραιτήθηκε και από τό βουλευτικό αξίωμα και από τή Νέα Δημοκρατία. Ύποτίθεται, επίσης, ότι όλοι έμεις, θεατές αυτών τών λόγων και άκροατές τών Έργων πρέπει τά τρία αυτά επεισόδια νά τά θεωρήσουμε κορύφωση τής πολιτικής, νά παρηγορήσουμε τό δράμα τού πολιτικού άποκλεισμού μέ τά τερτίπια τής κομματικής σκοπιμότητας, τίς μελοδραματικές εκρήξεις και πάνω άπ' όλα νά διαχθούμε μέ τήν παραδειγματική πράξη-πρόκληση πού θά μάς έκανε νά «συνειδητοποιήσουμε» τή σοβαρότητα τού προβλήματος.

Ύποθέσεις είναι όλα αυτά. Ύποθέσεις πού για τήν ελαλήθευσή τους κανείς δέν νοιάζεται. Άρκεί τό πρωτόκολλο τής κοινοβουλευτικής τάξης, τής προσωπικής ευαισθησίας και τού συμβολικού μιμητισμού νά τηρείται καλά ώστε νά μάς αναπέμπεται ως θέαμα άποσβολωτικό. Γι' αυτό άλλωστε χρειάζονται και τά κουδούνια τού κ. Τσαλδάρη. Κοπάδι χωρίς κουδούνια και σφυρίγματα δέν γίνεται.

Σημείωση. Τό παιχνίδι και τό παιχνίδισμα φίλοι οικολόγοι είναι καλό πράγμα, κι όχι μόνο επειδή είναι αντίδοτο δραστικό στή σοβαροφάνεια και τά γραββατοφορεμένα πολιτικά ήθη. Άλλο όμως παιχνίδι κι άλλο πλάκα, για πράγματα πού δέν είναι τής πλάκας. Όπως επίσης άλλο φαντασία κι άλλο εκκεντρικότητα, κακόγουστη μάλιστα. Άν πράγματι θέλατε νά ύποδειξετε άλλο ύφος κι άλλο ήθος για τούς δημόσιους θεσμούς έτσι πού οί άνθρωποι νά καταλαβαίνουν ότι θά μπορούσαν πιό ανθρώπινα νά οργανώσουν τή ζωή τους δέν είχατε π.χ., παρά νά προτείνετε ύποψήφιο για τήν προεδρία έναν καλό δασοφύλακα. Γιατί τά δέντρα και οί άνθρωποι τους δέν είναι χρήσιμοι μόνο για θηρευτικές άσκήσεις...

Νικαράγουα...

Η εξέγερση τών Σαντινίστας τό 1979 ήταν μιά πραγματική λαϊκή εξέγερση πού κατάφερε νά συνεγείρει τή συντριπτική πλειοψηφία τού λαού τής μακρυνης Νικαράγουα διώχνοντας τό διεφθαρμένο καθεστώς Σομόζα. Η καταπονημένη από τόν εμφύλιο πόλεμο και τή μακρά νύχτα τής άποικιοκρατίας χώρα άνέλαβε εύθύς τό γιγάντιο έργο τής οικονομικής και κοινωνικής άνασυγκρότησής της κάτω από τήν έμπνευσμένη και παθιασμένη ένέργεια τών Σαντινίστας. Καιτοι ή κατάληψη τής έξουσίας έγινε ένοπλα τό νέο καθεστώς δέν επιδόθηκε στή γνωστή από άλλες περιπτώσεις άσκηση μέ τούς κροταλισμούς τών πολυβόλων εναντίον τών ήττημένων. Τά οικονομικά και τά κοινωνικά της μέτρα ήταν τέτοια πού γρήγορα, τά πρώτα χρόνια, άρχισε νά γνωρίζει και οικονομική άνάκαμψη και κοινωνική δικαιοσύνη. Γιατί δέν ήταν λίγο τό μίσος τής περιουσίας τού δικτάτορα Σομόζα (30% τού έθνικού πλούτου) και τών άλλων μεγαλογιακτομήνων στούς άκτήμονες και πεινασμένους ά-

γρότες, ούτε ή καταπολέμηση τού άναλφαβητισμού ούτε ή ιατρική περίθαλψη και ή εκπαίδευση πού οργανώθηκαν για πρώτη φορά. Έξάλλου τό καθεστώς τών Σαντινίστας παρά τίς δυσκολίες ήταν καθεστώς δημοκρατικό.

Αυτή ή άπτή κοινωνική και πολιτική πρόοδος προσέκρουσε στίς βουλές τής ΣΙΑ πού δέν έννοούσε ότι ήταν δυνατό νά άνθισει κάτω από τή μύτη της ένα επαναστατικό καθεστώς - πρόκληση για όλη τήν Κεντρική Άμερική και τά ύποχειρία προτεκτοράτα της. Οί «Κόντρας» δέν ήταν μιά αθόρμητη λαϊκή αντίδραση στό καθεστώς τών Σαντινίστας. Έξοπλίστηκαν συστηματικά και ύποκινήθηκαν από τίς ΗΠΑ, έτσι πού ή χώρα βυθίστηκε επί μιά δεκαετία σέ αίματηρό έμφύλιο πόλεμο. Και μόνο τό γεγονός ότι οί Σαντινίστας, για νά άποκρούσουν τή στρατιωτική επέμβαση, άναγκάστηκαν νά εφαρμόσουν τό μέτρο τής ύποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας για πρώτη φορά στή χώρα αυτή, δείχνει τούς καταναγκασμούς πού δέχθηκε ή έξουσία τους. Ο άδυσώπητος αυτός πόλεμος κόστισε 50.000 νεκρούς και 200.000 άστεγους σέ μιά χώρα μόλις 3.000.000 κατοίκων. Τά ύπόλοιπα συμπλήρωσε ή πείνα. Ο πληθωρισμός τά τελευταία δύο χρόνια, έξαιτίας τού οικονομικού εμπάρκο πού επέβαλαν τό Δ.Ν.Τ. και οί ΗΠΑ έφτασε τά 30.000%, ή οικονομία κατέρρευσε όχι γιατί ήταν σχεδιασμένη αλλά γιατί, σ' αυτή τή φοβερή πολιορκία απέξω και τήν έσωτερική αίμοραγία μέσα, δέν τής επέτρεψαν νά όρθοδοήσει. Τά ύπόλοιπα ήταν σχεδόν αυτόματη συνέπεια: και τά πολιτικά - στρατιωτικά μέτρα τών Σαντινίστας εναντίον τών κόντρας και ή μαζική μεταστροφή τού καθολικού κλήρου προς τήν φιλελεύθερη κα Τσαμόρο, ισχυρά ύποστηριζόμενη, αυτή και ή οικογένεια της, από τίς ΗΠΑ και ή άπώλεια τής πλειοψηφίας στίς ύποδειγματικές δημοκρατικές εκλογές πού διενήργησαν οί Σαντινίστας. «Νίκησε ό πρόεδρος Μπούς» έγραφε ή *Barricada*, ή άπογευματινή εφημερίδα τού FSLN. Πράγματι. Νίκησε ό Μπούς και ή πείνα στήν όποία καταδίκασε τό λαό τής Νικαράγουα. Όλα τά ύπόλοιπα, εύρωπαϊκή βοήθεια, διεθνής άλληλεγγύη δέν ήταν παρά λόγια πού τά πήρε ό άνεμος.

Τά περίπλοκα προβλήματα πού άντιμετωπίζει τώρα ή χώρα, κυρίως αυτά πού σχετίζονται μέ τόν άφοπλισμό τού στρατού τών Σαντινίστας και τού στρατού τών Κόντρας, θά πάρουν τό δρόμο τους. Πίσω έμεινε ή «επανάσταση τών ποιητών», όπως όνομάστηκε ή νικαραγουανή επανάσταση. Μαζί της και όλα τά κοινωνικά προβλήματα πού δέν μπόρεσε νά λύσει. Μιά καινούρια φάση άγώνων αρχίζει γι' αυτή τή μικρή και ματωβαμμένη χώρα.

Τί σημαίνει νά είσαι μαρξιστής στήν ΕΣΣΔ

του Μπόρις Καγκαρλίτσκι

Ο Μπόρις Καγκαρλίτσκι είναι πανεπιστημιακός, κοινωνιολόγος από τους δυναμικότερους διαφωνούντες στην ΕΣΣΔ, καί στέλεχος της άρisterής αντιπολίτευσης. Στόν «Πολίτη» έχουν δημοσιευθεί κατ' επανάληψη κείμενά του.

Ελπίζω ότι ο τίτλος της διάλεξής μου, που είναι εμπνευσμένος από τό γνωστό έργο του Όσκαρ Γουάιλντ, δέν είναι παραπλανητικός.* Σκοπεύω νά είμαι απόλυτα σοβαρός. Αν υπάρχει θέση για ειρηνεία στή σημερινή ήμιλία, τότε αυτή είναι μιά από τίς «ειρηνείες τής Ιστορίας» γιά τίς όποτες τόσο προφητικά μίλησε ό Ίσαάκ Ντούτσερ. Σκέφτηκα πολύ σχετικά μέ τό τί θά πώ σέ αυτή τή διάλεξη. Συνήθως οι βραβευόμενοι κατά τήν άπονομή τών βραβείων προσπαθούν νά βγάλουν ένα πολύ σοφό και πολύ βαθύ λόγο γιά νά άποδείξουν στους έαυτούς τους και στό κοινό ότι αξίζουν μιά τέτοια τιμή. Θά είχα, ίσως, κάνει κι εγώ ακριβώς τό ίδιο άν ή πολιτική κατάσταση στή χώρα μου δέν ήταν κάπως διαφορετική και άν τά τάνκς δέν άποτελούσαν καθημερινό θέαμα στους δρόμους σέ πολλές από τίς πόλεις μας. Άλλά, δυστυχώς, έτσι ακριβώς εξελίσσεται ή κατάσταση. Σήμερα καθένας περιμένει από κάποιον που έρχεται από τή Σοβιετική Ένωση στή Δύση νά μιλήσει γιά τά τελευταία πολιτικά γεγονότα. Έτσι κι εγώ, όντως, σκοπεύω νά μιλήσω όχι γιά τό παρελθόν αλλά γιά τό τί συμβαίνει στή χώρα μου σήμερα.

Δέν είναι εποχή γιά σοβαρή ακαδημαϊκή έρευνα. Άλλά μήπως σημαίνει αυτό, ότι αυτές τίς δύσκολες μέρες μπορούμε νά τά βγάλουμε πέρα χωρίς καθόλου θεωρία; Φαίνεται ότι ένα μεγάλο τμήμα τής φιλελεύθερης διάνοησης, μιλώντας από τό βήμα του Συνεδρίου τών Άντιπροσώπων του Λαού, στήν τηλεόραση και μέσα από τίς σελίδες τών Νέων τής Μόσχας, θεωρεί ότι μπορούμε. Και, έν πάση περιπτώσει, αυτό τό τμήμα τής κοινωνίας μας είναι βαθιά πεισμένο ότι μπορεί κάλλιστα νά τά καταφέρει κάτω από ό-

ποιεσδήποτε συνθήκες χωρίς τόν μαρξισμό. Πολύ πιθανόν αυτοί που σκέφτονται έτσι νά έχουν δίκιο: μπορούν νά ζήσουν και χωρίς τόν μαρξισμό. Άλλά μπορεί ή κοινωνία, επίσης, νά τά καταφέρει χωρίς αυτόν;

ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ ΚΑΙ «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ»

Στό ιδεολογικό επίπεδο τά δύο πρώτα χρόνια τής περεστρόϊκα συνιστούσαν τήν έκδίκηση τής γενιάς του '60. Έκ πρόσωποι αυτής τής γενιάς βρέθηκαν άπροσδόκητα στό προσκήνιο: πολλοί από αυτούς άνακάλυψαν ότι είχαν πραγματική εξουσία. Ο φιλελεύθερος κομμουνισμός, ό όποιος είχε εμπνεύσει πολλούς διανοούμενους τήν περίοδο του Χρουστώφ και ό όποιος υπέστη συντριπτικό πλήγμα μετά τήν είσβολή τών Σοβιετικών δυνάμεων στήν Τσεχοσλοβακία, ζαπανπήρε πάνω του. Κάποιοι πίστεψαν ξανά στή δυνατότητα βαθμιαίων μεταρρυθμίσεων άπ' τά πάνω και ότι μιά φιλελεύθερη μεταρρύθμιση τής άγοράς, τήν όποία φαντάζονταν ως μιά δεύτερη έκδοση τής Νέας Οικονομικής Πολιτικής του Λένιν και ή όποία θά εφαρμοζόταν υπό τήν καθοδήγηση τής ήγεσίας του κόμματος μέ συνείδηση του ιστορικού ρόλου τής, θά μάς οδηγούσε ομαλά και σταθερά στή δημοκρατία. Και ή προοδευτική διάνοηση θά βοηθούσε αυτή τή διαδικασία μέσω συμβουλών και έποικοδομητικής κριτικής.

Δυστυχώς τέτοιες ψευδαισθήσεις ήταν καταδικασμένες νά μήν διαρκέσουν πολύ. Έγινε γρήγορα σαφές ότι πίσω από τήν γενικότερη προσπάθεια γιά «άλλαγή» υπήρχαν άντιμαχόμενα συμφέροντα: ότι ή μεταρρύθμιση τής άγοράς ή όποία έμπαινε σέ εφαρμογή από τίς άρχές ήταν πρós όφελος του πιό σύγχρονου τμήματος του μηχανισμού — τής τεχνοκρατίας — μιάς συμμαχίας άνάμεσα σέ λίγες πολυεθνικές και στήν παραδοσιακή γραφειοκρατική νομενκλατούρα, μέσω του συστήματος τών «μεικτών έπιχειρήσεων».

Βέβαια έγιναν κάποιες θετικές και πραγματικές αλλαγές. Δέν πρέπει νά υποτιμάμε τό ίδιο τό γεγονός ότι ό σοβιετικός λαός έχει τώρα πρόσβαση σέ γραπτά που μόνο τρία ή τέσσερα χρόνια πριν θεωρούνταν επικίνδυνα και άνατρεπτικά. Αυτό δέν είναι σημαντικό μόνο γιά τους διανοούμενους. Και, παρόλους τους γραφειοκρατικούς χειρισμούς, δέν υπάρχει καμιά άμφιβολία ότι ή πραγματοποίηση τών έκλογών πριν λίγο καιρό και οι μετέπειτα εργασίες του Συνεδρίου και του Άνωτάτου Σοβιέτ τόνωσαν τήν πολιτική ζωή και έδωσαν τήν ευκαιρία σέ άντιπολιτευτικές φωνές νά άκουστούν. Άλ-

* Αυτό είναι τό κείμενο διάλεξης εις μνήμην Ίσαάκ Ντούτσερ του 1989 που έδωσε ό Μπόρις Καγκαρλίτσκι στις 18 Σεπτεμβρίου στό London School of Economics.

λά αν μιλάμε για την καθημερινή μας ζωή, για τον καθημερινό μας αγώνα για επιβίωση, θα ανακαλύψουμε ότι η περεστρόικα δεν ωφέλησε τις μάζες.

Οι φιλελεύθεροι του στύλ της δεκαετίας του '60 βρέθηκαν σε θέση άμυνας. Είδαν τους εαυτούς τους να αντικαθίστανται από πιο συνεπείς υποστηρικτές της νεο-φιλελεύθερης ιδεολογίας: θαυμαστές της κυρίας Θάτσερ και του Ρόναλντ Ρήγκαν. 'Ανεξάρτητα από το αν μας άρεσουν αυτές οι απόψεις ήταν, σε κάθε περίπτωση, μάλλον πιο λογικές από τις απόψεις των φιλελεύθερων κομμουνιστών. Πράγματι τό να είναι κανείς υπέρ της χωρίς περιορισμούς έλευθερίας της αγοράς, υπέρ του «πλουραλισμού της ιδιοκτησίας», σημαίνει στην πράξη τη δημιουργία ενός ιδιωτικού τομέα και την πώληση μετοχών των κρατικών επιχειρήσεων: αν θεωρεί κανείς ως μόνη ελπίδα για τη χώρα τους δυναμικούς επιχειρηματίες και όχι την εργατική τάξη, αν επιχειρηματολογεί κανείς υπέρ της ανάγκης να εμπορευματοποιηθούν ή παιδεία, ή υγεία και ή περιθαλψη, με λίγα λόγια αν υποστηρίζει κανείς με έργα ή με λόγια αυτά ακριβώς που προπαγανδίζονται και πραγματοποιούνται στη Δύση από τους δεξιούς, τότε τι νόημα έχει να μιλάμε για σοσιαλισμό, για επιστροφή στον «πραγματικό Λένιν» ή στην εμπειρία της δεκαετίας του 20ου; Για τους συνεπείς νεοφιλελεύθερους όλα αυτά δεν ήταν παρά ένα χρέος προς την παράδοση και τις πολιτικές συνθήκες, ένα προσωρινό παραπέτασμα όχι πλέον αναγκαίο μέσα στις συνθήκες της «γκλασνόστ». Οι φιλελεύθεροι του στύλ της δεκαετίας του '60 σκέφτονταν διαφορετικά. Πίστευαν ειλικρινά στη δυνατότητα σύνθεσης της φιλελεύθερης και της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Σήμερα πολλοί από αυτούς βλέπουν ότι οι υποστηρικτές της μεταρρύθμισης έχουν ξεπεράσει τά όρια. 'Αλλά ή ιδεολογική ήγεμονία δεν είναι πιά στά χέρια τους. Και —τό χειρότερο— είναι άνικανοί να προτείνουν οποιαδήποτε στρατηγική εναλλακτική λύση. 'Ο φιλελευθερισμός του στύλ της δεκαετίας του '80 παρουσιάζεται στην κοινωνία ως ο νόμιμος διάδοχος του φιλελευθερισμού της δεκαετίας του '60.

ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ

'Η κυρίαρχη ομάδα τείνει όλο και περισσότερο προς ένα τεχνοκρατικό δρόμο, προσανατολιζόμενη προς τις αξίες της δυτικής κοινωνίας, έννοούμενης με ένα πολύ στενό και πρωτόγονο τρόπο. 'Η Δύση, στην οποία ή φιλελεύθερη έλίτ και ή γραφειοκρατία προσβλέπουν, δεν είναι ένας πολιτισμός τριών χιλιάδων χρόνων αλλά τεχνολογία και

κατανάλωση. 'Η επιθυμία συμμετοχής σε αυτόν τον επίγειο παράδεισο υπαγορεύει μιιά πολιτική που άποσκοπεϊ στην άντιγραφή των δυτικών μεθόδων άνεξάρτητα από τό αν είναι κατάλληλες για τά δικά μας κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά επίπεδα. Σήμερα μικρή διαφορά υπάρχει ανάμεσα στη σοβιετική κυρίαρχη έλίτ και στις φιλοδυτικές τεχνοκρατικές και έκσυγχρονιστικές έλίτ στην πλειοψηφία των αναπτυσσόμενων χωρών. Βέβαια κανείς δεν προτίθεται να άποκηρύξει τη σοσιαλιστική φρασεολογία επίσημα, αλλά αυτή γίνεται όλο και λιγότερο αναγκαία. Στην άρχή όσο άκόμη τό ιδεολογικό περίγραμμα της περεστρόικα παρέμεινε άσαφές, ό Γκορματσώφ και άλλα επίσημα πρόσωπα με εδκόλια χρησιμοποιούσαν συνθήματα όπως «περισσότερη δημοκρατία σημαίνει περισσότερος σοσιαλισμός» και άναφέρονταν στα πλεονεκτήματα της αυτοδιαχείρισης ή της συμμετοχής των εργατών στη λήψη αποφάσεων.

Τώρα όλα αυτά ανήκουν στο παρελθόν. Τό περίγραμμα των νέων ιδεολογικών προτεραιοτήτων διαγράφεται σιγά-σιγά καθαρότερα. Στις σελίδες του επίσημου τύπου (*Literaturnaya Gazeta*) μπορεί πάλι κανείς να διαβάσει κριτική κατά του Ρώσου φιλοσόφου των άρχών του αιώνα Μπερντιάεφ και ως προς κάτι που δεν είχε αντιληφθεί ή συνειδητοποιήσει. Αυτή τη φορά κατηγορείται ότι δεν άντιλήφθηκε «την άλήθεια του καπιταλισμού» και ότι ήταν άνικανος να ξεπεράσει έντελώς τις μαρξιστικές επιδράσεις στο δημιουργικό του έργο. Τό *Ogonok* και άλλα έντυπα μας ενημερώνουν για τά έγκλήματα των μπολσεβίκων, που σκότωσαν τόν τελευταίο Ρώσο Τσάρο. Και ή κριτική κατά του Τρότσκι και του τροτσκιισμού παίρνει διαστάσεις που ξεπερνούν και αυτής της εποχής του Στάλιν. 'Ωστόσο αυτό δεν είναι κατά κανένα τρόπο έκδηλωση πλουραλισμού ή ένδειξη εξασθένησης της λογοκρισίας. Οι λογοκριτές λειτουργούν και επεμβαίνουν όταν βρουν κάτι άθθεντικά επικίνδυνο για τό σύστημα — στην τωρινή του ενσάρκωση. Οι δημοσιογράφοι φτάνουν στο σημείο να παραπονούνται ότι στο τέλος του 1989 ή λογοκρισία γίνεται άκόμη άσχημότερη. Είκοσι χρόνια πριν ό 'Ισαάκ Ντούτσερ μίλησε για τη συνείδηση του πρώην κομμουνιστή. 'Αποκηρύσσοντας τόν σταλινισμό αυτοί οι πρώην κομμουνιστές δεν υπερασπίζονται άπλά τις άξίες της άστικής τάξης αλλά τις υπερασπίζονται με την παραδοσιακή σταλινική άδιαλλαξία. 'Η συνείδηση του πρώην κομμουνιστή έχει γίνει ένα είδος συλλογικής ταυτότητας για κάποιους άνθρώπους που έλέγχουν τους τομείς με την μεγαλύτερη επιρροή των Σοβιετικών μέσων μαζικής ενημέρωσης.

Τό 1989 τό έργο του γνωστού Φιλοσόφου 'Αλεξάντρ Τσίπκο σχετικά με τις «πηγές του σταλινισμού» δημοσιεύτηκε σε συνέχεια στο λαϊκό περιοδικό *'Επιστήμη και Ζωή* (*Nauka i Zhizn*). 'Ο συγγραφέας βρίσκει τις πηγές του σταλινισμού στον μαρξισμό και στην σοσιαλιστική παράδοση που όδηγησε άπευθείας στο Γκούλαγκ. Αυτά δεν είναι καινούργια πράγματα για τό δυτικό αναγνώστη: ό Τσίπκο βασικά επαναλαμβάνει τά επιχειρήματα του Χάγκεκ, του Σολζενίτσιν, των Γάλλων «νέων φιλοσόφων» και πολλών άλλων συγγραφέων που έγραψαν πολύ πριν από αυτόν (ή μόνη διαφορά είναι ότι, όσο άφορā τό λογοτεχνικό ταλέντο, ό Τσίπκο είναι εμφανέστατα κατώτερος από τους προκατόχους του). Τό άρθρο προκάλεσε την όργανισμένη αντίδραση των φιλελεύθερων της δεκαετίας του '60. 'Ο 'Όττο Λάτσις δημοσίευσε μιιά διαμαρτυρία σε ένα από τά περιοδικά με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στη Μόσχα, τό *Známia*. 'Αναφέρθηκε σε πολυάριθμες άσυναρτησίες στο άρθρο του αντίπαλου του, σε άνακρίβειες όσον άφορā διάφορα γεγονότα και σε ένα άνεκδοτολογικό «τυπογραφικό λάθος» τό όποιο ό Τσίπκο διόρθωσε στην διαδικασία της δημοσίευσης: «όπου έγραφε 'Θερμιδός' έννοούσε 'Μπρυμαίρ'». Τό άρθρο του Λάτσις ήταν πειστικό αλλά δεν είχε ούτε μπορούσε ποτέ να έχει τόν ίδιο άντίκτυπο με τό άρθρο του Τσίπκο. Τό θέμα δεν είναι τό επίπεδο των επιχειρημάτων του ενός συγγραφέα ή του άλλου. Πιο σημαντικό στην περίπτωση αυτή ήταν τό που δούλευε ό Τσίπκο: στον ιδεολογικό τομέα της Κεντρικής 'Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος. Αυτή ή σχέση εξηγεί, χωρίς άμφιβολία, γιατί ό Τσίπκο κατορθώνει να επιρρίπτει την εϋθύνη για τόν σταλινισμό στην μπολσεβίκικη «Πα-

λιά Φρουρά» και σε όλόκληρη την μαρξιστική παράδοση αλλά παραλείπει προσηκτικά να ασκήσει κριτική στον Λένιν.

Αυτή η νέα φιλελεύθερη ιδεολογία που προωθείται από εκατομμύρια έφημερίδες και περιοδικά, από προγράμματα του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης, δεν μπορεί, παρόλα αυτά, κατά κανένα τρόπο να γίνει η ιδεολογία των μαζών. Κοινωνιολογικές έρευνες δείχνουν ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού πιστεύει, όπως και πριν, στην κοινωνική δικαιοσύνη και ζητά μεγαλύτερη ισότητα. Τα διάφορα πρακτικά μέτρα που εισάγουν τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς έχουν συναντήσει αντίσταση, ακόμη και εκεί όπου όλα συμφωνούν ότι αυτές οι μεταρρυθμίσεις είναι αναγκαίες. Η μεγάλη άπεργια των άνθρακωρύχων τον περασμένο Ιούλιο και Αύγουστο έδειξε μία αξιόλογη συνειδητοποίηση των εργατών όσον αφορά τα συμφέροντά τους, νοούμενα με όρους που θα άποτελούσαν ένα πολύ μεγάλο εμπόδιο στις μεταρρυθμίσεις της αγοράς όπως αυτές προωθούνται από τους φιλελεύθερους ειδικούς. "Όλα αυτά προκαλούν θλιβερές σκέψεις στους φιλελεύθερους ιδεολόγους. Αισθανόμενοι να άπειλούνται άναθεωρούν ριζοσπαστικά τις δικές τους ιδεολογικές θέσεις. Λίγο καιρό μετά τη δημοσίευση του άρθρου του Τσίπκο, ο Ίγκορ Κλύάμκιν και ο Άντράνικ Μιγκράνιαν δημοσίευσαν στον τύπο άρθρα όπου άπορρίπτουν άρχια τον μαρξισμό αλλά τη δημοκρατία — προς όφελος της οικονομίας της αγοράς. Θεωρούν ότι στην πράξη ο μόνος τρόπος να πραγματοποιηθεί μία φιλελεύθερη οικονομική μεταρρύθμιση είναι η δημιουργία ενός ισχυρού, άυταρχικού καθεστώτος ίκανού να καταστείλει άποστασιακά την αντίσταση των μαζών.

"Όλα αυτά δεν είναι καινούργια πράγματα για τη Ρωσία. Η μετάβαση των φιλελεύθερων δυτικόφιλων σε αντιδημοκρατικές θέσεις είναι έντελως παραδοσιακή και συνηθισμένη. Μετά την επανάσταση του 1905 ένας μεγάλος άριθμός έξεχόντων στοχαστών με άριστέρες - φιλελεύθερες τάσεις — ο Μπουλγκάκωφ, ο Μπερντιάεφ, ο Στρούβε και άλλοι — έγραψαν στην συλλογή *Vekhi* (*Όρόσημα*) σχετικά με την αναγκαιότητα της συμφιλίωσης με τον τσαρισμό και υπέρ της διατήρησης ενός άυστηρού, άυταρχικού καθεστώτος, ίκανού να προστατεύσει την καλλιεργημένη έλιτ από την όργη των μαζών. Η άλήθεια της ιστορικής εμπειρίας έδειξε ότι η προστασία ήταν άναξιόπιστη. Η επανάσταση πραγματοποιήθηκε έτσι κι άλλιώς και άποδειχτηκε πιο αίματηρή από όσο θα είχε υπορέσει κανείς να προβλέψει το 1905. Οι ήγέτες των Ρώσων φιλελευθέρων — οι Καντέτ — την εποχή των Ve-

khí άπομακρύνθηκαν από τους συγγραφείς τους, αλλά μετά την Έπανάσταση ξαναβρέθηκαν στην ίδια όχη.

Η ΑΝΤΙΦΑΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΟΦΙΛΙΑΣ

Η ιστορία επαναλαμβάνεται — την πρώτη φορά με τη μορφή τραγωδίας, τη δεύτερη με τη μορφή φάρσας. Σήμερα βρισκόμαστε στη φάρσα. Το φιλελεύθερο κοινό είναι άγανακτισμένο με την προδοσία του Κλύάμκιν και του Μιγκράνιαν. Άλλά, δυστυχώς, ο Μιγκράνιαν και ο Κλύάμκιν άπέχουν πολύ από το επίπεδο του Μπουλγκάκωφ του Στρούβε, για να μην άναφέρω αυτό τον έξεχοντα στοχαστή τον Μπερντιάεφ. Και αυτοί που τους άσκησαν κριτική άπέχουν πολύ από τους ήγέτες του κόμματος των Καντέτ του 1905, στο όποιο συγκεντρώθηκαν οι πιο λαμπροί εκπρόσωποι της Ρωσικής άστικής διάνοησης εκείνης της εποχής.

Η δυτικόφιλη ιδεολογία τότε και τώρα βρίσκεται μέσα σε μία άλυτη αντίφαση. Λόγω της άπουσίας κοινωνικών δομών και τάξεων «δυτικού» τύπου, η μόνη δύναμη ίκανή να έξασφαλίσει άλλαγή στην κοινωνία κατά τον δυτικό τρόπο, δηλαδή ίκανή να άσκήσει έξουσία πάνω στην φυσική διαδικασία της κοινωνικής εξέλιξης, είναι το άυταρχικό, δεσποτικό καθεστώς, το όποιο δεν έχει τίποτα το κοινό με τις δυτικές παραδόσεις. Σε ποιο βαθμό είναι προετοιμασμένο το κράτος να ανάλαβει αυτό τον ρόλο; Άφ' έαυτού το γεγονός ότι η έπίσημη γραφειοκρατία, η όποια είχε νομιμοποιήσει την κυριαρχία της με ύποσχέσεις ευημερίας για τη χώρα μέσω μη καπιταλιστικών όδών, στρέφεται τώρα σε καπιταλιστικές μεθόδους, είναι ένδειξη της όλοκληρωτικής ιστορικής και ιδεολογικής χρεωκοπίας του συστήματος, του θανάτου του παραδοσιακού σταλινισμού. Άλλά η μετατροπή αυτού του καθεστώτος σε καπιταλιστικό είναι πολύ άπίθανη.

Συναντάμε την λογική αντίφαση του μεταθερμιδοριανού καθεστώτος. Ο Θερμιδόρ του Στάλιν, όπως και ο γαλλικός Θερμιδόρ, ήταν ουσιαστικά μία *άντεπανάσταση ή όποια ξεπήδησε μέσα από την ίδια την επανάσταση και ή όποια ήταν κατά ένα σημαντικό βαθμό ή συνέχεια και ή όλοκλήρωση της επανάστασης*. Κατά συνέπεια η προσπάθεια να άναχθεί ο μπολσεβικισμός σε ένα άπλο πρόδρομο του σταλινισμού δεν πείθει κανένα.

Με τη σειρά του το καθεστώς, το όποιο έχει χρησιμοποιήσει με τον καλύτερο τρόπο την επαναστατική κληρονομιά για την δική του ιδεολογική διακίωση, ευχαρίστως θα ξεφορτωνό-

ταν αυτή την κληρονομιά, αλλά είναι άνικανο να το κάνει. Η ύπόσχεση ενός «μη-καπιταλιστικού» δρόμου είναι άκόμη ουσιαστική για τη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας του συστήματος, άκόμη κι αν αυτό το σύνθημα άντιφάσκει με την πράξη. Έξάλλου αυτό που ζούμε σήμερα δεν είναι η δημιουργία μιας άστικής τάξης και καπιταλιστικών σχέσεων με την δυτική έννοια του όρου, αλλά η εμφάνιση ενός άπαισιού τέρατος, ενός είδους *άρνητικής σύγκλισης* ή όποια συνδυάζει τα χειρότερα χαρακτηριστικά και των δύο συστημάτων, άνατολικού και δυτικού τύπου. Το όνομάζουμε *σταλινισμό της αγοράς*. Το έρώτημα είναι πόσο βιώσιμο θα άποδειχθεί αυτό το τέρας. Κατά πάσα πιθανότητα δεν θα ζήσει για πολύ καιρό.

Τό σκεπτικό πίσω από αυτή την στρατηγική άνάπτυξη είναι παντελώς παραδοσιακό. Μία μειοψηφία δίνει στον έαυτό της τό δικαίωμα να άσκει έξουσία επί της πλειοψηφίας στο όνομα αυτής της πλειοψηφίας: ο πλούτος, ή άνάπτυξη της οικονομίας και ή οίκοδόμηση σύγχρονων έπιχειρήσεων θεωρούνται ως τά μόνα κριτήρια προόδου. "Αν οι μπολσεβίκοι έβλεπαν την οικονομία σαν ένα μεγάλο έργοστάσιο τότε, σύμφωνα με τους νεοφιλελεύθερους ή κοινωνία και ή οικονομία θα έπρεπε να διοικούνται σαν ένα *τεράστιο σουπερμάρκετ*. Συμμετρικές ψευδαισθήσεις και μία ύπεραπλουστευτική προσέγγιση της πραγματικότητας συνδέουν τον σημερινό σταλινισμό της αγοράς με τον πρώιμο σταλινισμό της δεκαετίας του '20, ο όποιος σχηματίστηκε μέσα στο κόμμα των μπολσεβίκων. Στην καρδιά και των δύο βρίσκονται διαστρεβλωμένες αντίληψεις περί ριζοσπαστισμού και προόδου: και στους δύο, ή υιόθεση μιας τέτοιας λογικής, έστω και μόνο από ένα τμήμα της διάνοησης, μαρτυρεί τη βαθιά κρίση τους. Οι έγκωμιαστικοί για τον άυταρχισμό και την έκβιομηχάνιση στίχοι του Μαγιακόφσκι είναι για τους κριτικούς του ένδειξη εκφυλισμού του ταλέντου του. Άλλά και πολλά από αυτά που λέγονται σήμερα υπέρ του δικαίου του δυνατού, υπέρ της τέχνης του έμπορίου και του καταναλωτισμού ως ύψιστου άγαθού δεν είναι λιγότερο τερατώδη. Άλλά ή φάρσα είναι φάρσα — δεν έχει άκόμη ύπάρξει ένας νέος Μαγιακόφσκι άνάμεσα τους.

Η κρίση της διάνοησης είναι τώρα σε εξέλιξη. Η άπόρριψη των δημοκρατικών ιδεωδών και των «κοινοφελών» ιδεών, οι όποιες ήταν άποφασιστικής σημασίας για την παλιά διάνοηση άνεξάρτητα από κομματική ταυτότητα και οι όποιες ήταν άκόμη διαδεδομένες την δεκαετία του '60, σημαίνει, στην πράξη, άπόρριψη της διάνοησης και της ιδιαίτερης θέσης

της στὴν κοινωνία, ὡς μαζικοῦ χώρου ἐναπόθεσης ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἀξιῶν, καθὼς ἐπίσης ἀντικατάσταση τοῦ ρωσικοῦ *intelligent* ἀπὸ τὸ δυνατό *intellectual*, ἀλλὰ χωρὶς τὴ δυτικὴ ἐκπαίδευση καὶ ἱκανότητα. Ἐχοντας πάψει νά εἴμαστε «ἰντελιγκέντσια» μέ τὴ ρωσικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου καὶ μὴν ἔχοντας γίνεαι ἀθηντικοὶ διανοούμενοι δυτικοῦ τύπου, κινδυνεύουμε νά ἐξαφανιστοῦμε, ἔχοντας ἀντικαταστήσει τοὺς ἑαυτοὺς μας μέ τὸ τίποτα.

Ἡ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΜΙΑΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΗΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗΣ

Εὐτυχῶς ὑπάρχει ἀκόμη κάποια ἐλπίδα. Τὰ παράπονα τῶν φιλελευθέρων καὶ τῶν ἀξιοματούχων σχετικὰ μέ τὴν ὀρμητικὴ ἀνοδο τοῦ «ἀριστεροῦ ριζοσπαστισμοῦ» ἔχουν κάποια βάση. Ἡ νέα γενιά τῆς διανόησης, ὅπως οἱ προκάτοχοί τους τριάντα ἢ ἑκατὸ χρόνια πρὶν, δέν μπορεῖ νά βρεῖ θέση γιὰ τὸν ἑαυτὸ της στό σύστημα πού τώρα δημιουργεῖται. Ἡ ἐξέγερση τῆς νέας γενιάς ἐκφράζεται πρὸς τὸ παρόν, καλύτερα μέσω τῆς μουσικῆς ρόκ παρά μέσω τῆς λογοτεχνίας (μολονότι, ὅσο κι ἂν φανεῖ παράδοξο, ἡ λογοτεχνικὴ ποιότητα τῶν στίχων τῆς μουσικῆς ρόκ ἔχει ἐξαφνα ἀρχίσει νά βελτιώνεται ραγδαῖα). Προφανῶς, πρέπει ἀκόμη νά μᾶς γίνουν οἰκεία τὰ νέα λογοτεχνικά ὀνόματα, ἐνῶ τὰ νέα πολιτικά συνθήματα μᾶς εἶναι ἤδη οἰκεία. Ἡ νέα διανόηση, ἀκριβῶς, ἔχει δημιουργήσει τὴ ραχοκοκαλιά τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖο κερδίζει ἐδαφος μέ ταχεῖς ρυθμούς. Μπορεῖ στίς σελίδες τοῦ λογοκρινόμενου τύπου σπάνια νά βρῖσκει κανεὶς κριτικὴ κατὰ τῶν μύθων τῶν φιλελευθέρων ἀλλὰ βρῖσκει σίγουρα στὰ καινούργια σαμίζντάτ. Μία ἐναλλακτικὴ ἀριστερὴ προοπτικὴ δημιουργεῖται.

Ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη γιὰ τὴν ὁποία τώρα προετοιμαζόμαστε εἶναι ἡ μάχη γιὰ τίς δημοτικὲς καὶ βουλευτικὲς ἐκλογές πού θά πραγματοποιηθοῦν μέσα στοὺς ἐπόμενους ἕξι μῆνες. Δέν ἀποκλείεται ὁ μηχανισμός νά πάψει νά ἐλέγχει ἕνα πλῆθος μεγάλων πόλεων στὴ Ρωσία καὶ ἕνα ἀριθμὸ Δημοκρατιῶν, πρὸς ὄφελος τῶν κινημάτων Λαϊκῶν Μετώπων. Στὴ Ρωσία πιστεύουμε ὅτι ἕνας συνασπισμός τῶν δυνάμεων τῶν Λαϊκῶν Μετώπων θά μποροῦσε ἀκόμη καὶ νά κερδίσει τὴν πλειοψηφία στὰ σοβιέτ τῆς Μόσχας καὶ τοῦ Λένινγκραντ. Πιστεύουμε ὅτι τὸ Λαϊκὸ Μέτωπο πρέπει τότε νά προτείνει τίς δικές του λύσεις γιὰ τὰ προβλήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, μέ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τῶν οικονομικῶν δομῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς διοίκησης καὶ μέ τὴν ὑπαγωγή τους στὴν

ἀρμοδιότητα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης.

Ἐπὶ αἴτημα γιὰ σοσιαλιστικὲς ἰδέες στὴν κοινωνία. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο αὐτές οἱ ἰδέες προκαλοῦν τέτοιο φόβο στίς ὑπάρχουσες δυνάμεις ἐξουσίας. Τὸ νά δημοσιεύσεις Τρότσκι προκαλεῖ περισσότερο φόβο ἀπὸ τὸ νά δημοσιεύσεις Σολζενίτιν· τὸ Ἄρχιπέλαγος Γκούλαγκ ἤδη κυκλοφορεῖ σὲ πολλές χιλιάδες ἀντίτυπα, ἀλλὰ τὰ πῶ σημαντικὰ κείμενα τοῦ Τρότσκι ἀκόμη κυκλοφοροῦν παράνομα. Ἄλλὰ πρέπει νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι τὰ αἰτήματα τῶν μαζῶν γιὰ κοινωνικὴ δικαιοσύνη δέν ἀρκοῦν ἀπὸ μόνον τους γιὰ νά στοιχειοθετηθεῖ μιὰ πραγματικὴ ἐναλλακτικὴ προοπτικὴ, ἡ ὁποία νά εἶναι πολιτιστικὴ, οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ταυτόχρονα.

Τὸ σύνθημα γιὰ κοινωνικὴ δικαιοσύνη δέν εἶναι, μέ τὴν στενὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, οὔτε σοσιαλιστικὸ οὔτε μαρξιστικὸ. Ὁ ὕλισμός τοῦ Κάρλ Μάρξ δέν προϋπέθετε τὴν ἀπλὴ ἐξάρτηση τῆς ἀνθρωπότητας ἀπὸ τὴν οἰκονομία — αὐτὸ ἦταν γνωστὸ πολὺ πρὶν ἀπ' αὐτόν— ἀλλὰ μιὰ βαθιὰ σχέση ἀνάμεσα στὴ δομὴ τῆς κοινωνίας καὶ στὸν τρόπο παραγωγῆς πού σηματοῦνται μέσα στό πλαίσιο της. Τὸ ἔργο τῶν σοσιαλιστῶν εἶναι ἀκριβῶς νά ἀλλάξουν τίς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων στὴ διαδικασία παραγωγῆς καὶ ὄχι νά ἀνακατανεύουν τὴν ἰδιοκτησία μηχανικὰ ἀνάμεσα στοὺς φτωχοὺς καὶ στοὺς πλουσίους. Αὐτὴ ἡ θέση ἀρχῆς ἔχει συχνὰ ξεχαστεῖ καὶ ἀπὸ τοὺς σοσιαλδημοκράτες μέ τὸν ἀνακατανεμητικὸ σοσιαλισμὸ τους καὶ ἀπὸ τοὺς ριζοσπάστες ὄλων τῶν εἰδῶν, πού ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν ὁμορφὴ οὐτοπία τῆς παγκόσμιας ἰσότητος.

Πρέπει νά βροῦμε λύσεις σὲ πολλὰ ἐρωτήματα, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα πῶς θά συνδυάσουμε τὴν οἰκονομικὴ ἀποτελεσματικότητα μέ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἐλπίδων τῶν μαζῶν γιὰ περισσότερη κοινωνικὴ δικαιοσύνη. Ἐδῶ ἐπιμέρους μέτρα γιὰ νά διορθωθοῦν οἱ «ἀκρότητες τῆς ἀγορᾶς» δέν ἀρκοῦν. Ὁ μόνος τρόπος πού ἐμεῖς βλέπουμε εἶναι νά συμπεριληφθοῦν οἱ σχέσεις τῆς ἀγορᾶς σὲ ἕνα γενικότερο πλαίσιο δημοκρατικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ αὐτοδιαχείρισης καὶ μέ αὐτόν τὸν τρόπο νά χρησιμοποιηθοῦν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀγορὰ μπορεῖ νά χρησιμεύσει ὡς ἐγγυητὴς καὶ προστάτης τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ δέν μπορεῖ ποτέ αὐτόματα νά ὑπηρετήσῃ κοινὰ συμφέροντα. Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τὸ λόγο δέν μπορεῖ καὶ δέν πρέπει νά κατέχει κεντρικὴ θέση στό σύστημα ἀξιών μιᾶς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἀγωνίζεται νά γίνῃ δημοκρατικὴ καὶ ἀνθρώπινη. Κάθε ἄνθρωπος, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ἱκανότητές του, τὸ εἰσόδημά του καὶ τὴν τύ-

χη του πρέπει νά ἔχει δικαίωμα σὲ μιὰ ἀξιοπρεπὴ ζωὴ. Μία κοινωνία πού μετατρέπει αὐτὴ τὴν ἀρχὴ σὲ καθημερινὴ πρακτικὴ θά εἶναι σοσιαλιστικὴ κοινωνία. Οἱ ἄνθρωποι πού θεωροῦν αὐτὴ τὴν ἀρχὴ κεντρικὴ γιὰ τὴ ζωὴ τους πρέπει ἀναπόφευκτα νά γίνουν σοσιαλιστές.

Σήμερα περισσότερο ἀπὸ ποτὲ χρειαζόμαστε ἕνα ριζοσπαστικὸ σύστημα ἀξιών. Ἄλλὰ αὐτὸ δέν ἀρκεῖ. Πρέπει νά ἱκανοποιήσουμε τὴ διαλεκτικὴ τῆς ἀνάπτυξης, τὴν ἀπλουστευτικὴ εἰκόνα περὶ προόδου ὡς τὴν συσσωρευση ὕλικῶν ἀξιών. Σήμερα ἡ χώρα μας καὶ ὁ κόσμος χρειάζονται ἀνθρώπους ἱκανοὺς νά σκέφτονται διαλεκτικὰ ἀνθρώπους πού οδηγοῦνται ἀπὸ τὰ συμπερόντα τῶν μαζῶν καὶ πού ἔχουν ἐμπιστοσύνη στίς μάζες· ἀνθρώπους πού μπορεῖ νά συνδυάσουν τὴν γνώση μέ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ. Ἴσως κάποιοι μπορεῖ νά ὑποδείξει ἕνα ἄλλο δρόμο — μολονότι, ἐγώ, προσωπικὰ, δέν μπορῶ νά φαντασθῶ ὅτι μιὰ τέτοια ἀποψη γιὰ τὸν κόσμο θά μποροῦσε νά ἀναπτυχθεῖ πουθενά ἄλλοι παρά μέσα στό πλαίσιο τῆς μαρξιστικῆς παράδοσης.

Ὁ μαρξισμός, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὴν κληρονομιά τῶν «κλασσικῶν συγγραφέων» καὶ τῶν ἀναθεωρητῶν ὄλων τῶν εἰδῶν, οἱ νεοφροῦδικές ἐρευνες τοῦ Μαρκοῦζε καὶ τοῦ Φρόμ, ὁ ὕλιστικὸς μαρξισμός τοῦ Σάρτρ, ἡ ἐκλεπτοσμένη ἀνάλυση τοῦ Γκράμσι στὰ «Τετράδια τῆς Φυλακῆς» καὶ ἡ ἀντιφατικὴ ἀλλὰ σταθερὰ γόνιμη ἐπαναστατικὴ σκέψη στὰ γραπτά τοῦ Τρότσκι, λόγω ὅλου αὐτοῦ τοῦ πλούτου, σὲ καμιά περίπτωση δέν θά ἐπρεπε νά θεωρηθοῦν ὡς συνάθροιση ἐριστικῶν καὶ ἀπόκρυφων κειμένων. Χρειαζόμαστε κείμενα μόνο γιὰ νά ἀφομοιώσουμε τὰ μαθήματα κριτικῆς μεθόδου πού ὑπάρχουν σὲ αὐτὰ, γιὰ νά σχηματίσουμε τὴ δική μας κουλτούρα σκέψης καὶ γιὰ νά παρακινηθοῦμε πρὸς νέες θεωρητικὲς ἀναλύσεις, οἱ ὁποῖες θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά δώσουμε ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα πού ἀντιμετωπίζουμε σήμερα.

ΕΝΑΣ ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Ὁ μαρξισμός εἶναι ὁ δρόμος πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ, ὁ δρόμος πρὸς τὴ δυτικὴ παράδοση, ἂν τὴ δοῦμε ὄχι σάν ράφια ἐνὸς σουπερμάρκετ ἀλλὰ σάν πραγματικὸ πλοῦτο πολιτικῆς πολιτιστικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐμπειρίας σὲ ὅλη της τὴν ἀντιφατικότητα. Ἐνὸσω παραμένουμε οἱ ἑαυτοὶ μας πρέπει καὶ νά ὑπερικήσουμε τὸν ἐπαρχιωτισμὸ. Πρέπει νά ἀνοίξουμε γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς μας, ἕνα δρόμο περὶ τὸν κόσμο, πού δέν εἶναι μόνον ἡ Δύση. Τέλος, πρέπει νά πραγματοποιήσουμε

τήν ιστορική και, για την ρωσική κουλτούρα πολύ δύσκολα μετάβαση από τον «ευρωπαϊσμό» και τον «δυτικισμό» στην παγκοσμιότητα. Καί ο μαρξιστικός διεθνισμός μπορεί να μās βοηθήσει σε αυτό.

Τό σύνθημα του «κοινού ευρωπαϊκού σπιτιού» πού έριξε ο Γκορμπάτσωφ, σήμερα δέν χρησιμεύει παρά ως δικαιολογία γιά νά στρέψουμε τά νώτα μας στό μεγαλύτερο μέρος τής ανθρωπότητας, πού ζεί, όπως είναι γνωστό, πέρα από τά σύνορα τής Ευρώπης. Έργο μας δέν είναι μόνο νά παλέψουμε γιά μιά Ευρώπη των υπερεθνικών εταιρειών και των τεχνοκρατών, αλλά νά κάνουμε τήν Ευρώπη τμήμα ενός πίο ανθρώπινου και δικαίου κόσμου

Διάφορες κουβέντες του συρμού σχετικά μέ τίς πανανθρώπινες αξίες

από μόνες τους δέν βοηθούν τήν κατάσταση. Για νά κατανοήσει κανείς τά ανθρώπινα δικαιώματα στην πράξη πρέπει νά αλλάξει τίς πολιτικές και κοινωνικές δομές και, κατά συνέπεια, νά πάρει μέρος στον άγώνα των καταπιεσμένων έναντι στους καταπιεστές, των εκμεταλλευομένων έναντι στους εκμεταλλευτές. Αυτή είναι βασική αρχή στην μαρξιστική ήθική, χωρίς τήν όποια επικλήσεις στο κοινό καλό αιωρούνται στον άερα ή γίνονται ή δικαιολογία γιά τήν ίδια τήν μισθοφορική πολιτική των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων στην Ρωσία ή σε πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου πού ονειρεύονται νά ενσωματωθούν στην παγκόσμια κυρίαρχη τάξη και νά πάρουν έτσι και αυτή τό κομμάτι τους από τήν πίττα.

Είναι τώρα καιρός νά αποτινάξουμε

τήν υπνωση που μās προκαλεί ο φιλελεύθερος λόγος και νά κάνουμε μιά επιλογή. Είτε μέ τίς κυρίαρχες έλίτ έναντι στο λαό είτε μέ τήν πλειοψηφία τής ανθρωπότητας έναντι σε οτιδήποτε τής απαγορεύει νά ζει μέ αξιοπρέπεια. Μέ αυτό τό έρώτημα είμαστε αντιμέτωποι όλοι μας σήμερα σε διάφορα μέρη του κόσμου. Άλλά τίθεται μέ ιδιαίτερη δεξύτητα στην Ρωσία. *‘Η Ρωσία θά γίνει πάλι τμήμα ενός ενιαίου κόσμου’* τό έρώτημα πού τίθεται είναι τί είδους κόσμος θά είναι αυτός. *‘Η απάντηση σε αυτό τό έρώτημα εξαρτάται κατά ένα μεγάλο βαθμό από έμās.*

μετάφραση: Λιάνα Θεοδωράτου

θέμα του μήνα: βιογραφίες

ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ

BIBLIA
Ελληνική και
ξένη λογοτεχνία
εκδόσεις τέχνης
φιλοσοφία
πολιτική
ψυχολογία
παιδικά
κινηματογράφος
θεατρο
ξενόγλωσσα
τέχνες
Υκραβουρες
λιθογραφίες
μεταξοτυπίες
αφίσσες

πλάκα - βύρωνος 9 - τηλ. 3222394

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΟΣ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΛΟΓΗ
ΧΑΜΗΛΟΤΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ

ΠΑΡΗΣ ΚΑΙ ΜΟΝΙΜΗ
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΟΛΩΝ
ΤΩΝ ΑΝΤΙΕΞΕΣΙΑΣΤΙΚΩΝ
ΒΙΒΛΙΩΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
"Ελεύθερος Τύπος"

Ζωολογία Πύλης 17
10736

Ο σύντροφος αυτοκτονεί

«άγνωστου αυτόχειρος»

Λίγες μέρες μετά τα δραματικά γεγονότα στο Ανατολικό Βερολίνο, μία είδηση που πέρασε σχεδόν απαρατήρητη ήταν ότι μερικοί κομμουνιστές αξιωματούχοι αυτοκτόνησαν. "Αν οι αυτόχειρες ήταν μέλη της ηγεσίας του κόμματος ή επώνυμοι θα είχαμε ίσως μάθει περισσότερα αλλά, όπως φαίνεται, πρόκειτο για επαρχιακά μεσαία ή κατώτερα στελέχη, και μέσα στην παραζάλη των ημερών εκείνων η υπόθεση ξεχάσθηκε, για να ξαναέρθει όμως στην επιφάνεια με το κείμενο που ακολουθεί.

Κατ' αρχάς θα πρέπει να πω ότι η ταυτότητα του συγγραφέα παραμένει άγνωστη. Το κείμενο, ή μάλλον το αντίγραφο που είδα εγώ στο Λονδίνο, δεν φέρει υπογραφή, και το μόνο που κατάφερα να μάθω από ένα Γερμανό φίλο μου ήταν ότι κάποιος πέρασε το τείχος περί τα τέλη Νοεμβρίου με το πρωτότυπο στη τσέπη του, κι από κει τα πράγματα πήραν το δρόμο τους. "Αν και δεν ξέρουμε το όνομα του αυτόχειρα, ορισμένες αυτοβιογραφικές αναφορές του μάς επιτρέπουν να σκιαγραφήσουμε κάπως άχνα το πορτρέτο του. Σίγουρα δεν ήταν νέος. Η κομματική του ιδιότητα δεν καθορίζεται αλλά, από τα λεγόμενά του, βγαίνει καθαρά το συμπέρασμα ότι εντάχθηκε στο κομμουνιστικό κόμμα πριν από τον πόλεμο, κι ότι άμέσως μετά τον πόλεμο δίδαξε για λίγο σε κάποια σχολή κομματικών στελεχών. Ο ίδιος όμολογεί ότι έχει ασχοληθεί έρασιτεχνικά με τη φιλοσοφία και φαίνεται να έχει ιδιαίτερη και ίσως ιδιότυπη αδυναμία στον Κάντ. Τα λόγια του πάντως δείχνουν μία αρκετή έντονη περιέργεια για θεωρητικά θέματα και επί πλέον είναι αρκετά καλά ενημερωμένος για τις θεωρητικές συζητήσεις που γίνονται στη Δύση τα τελευταία χρόνια. Δεν αποκλείεται σ' αυτό να βοηθήσαν και τα ταξίδια του στο εξωτερικό. Κοντολογίς, δεν είναι από εκείνους τους Ανατολικοευρωπαίους που βλέπουν τη Δύση μέσα από τα επίσημα κομματικά γυαλιά.

Αυτά είναι τα μόνα στοιχεία που μπόρεσα να συναγάγω για τον συγγραφέα. Εκείνο όμως που δημιουργεί τα περισσότερα και τα πιο ενδιαφέροντα ερωτηματικά είναι το ίδιο το κείμενο. Πρώτα απ' όλα το πότε γράφτηκε: σύμφωνα με τα λεγόμενά του το κείμενο γράφτηκε την παραμονή της αυτοκτονίας του, που τοποθετείται χρονικά το πολύ 3 με 4 μέρες μετά τα γεγονότα στο Βερολίνο, δηλαδή όχι αργότερα από τα μέσα Νοεμβρίου. Αλλά τότε πώς είναι δυνατόν να μιλάει για τον Χάβελ και τον Ντούμπτσεκ και για γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Τσεχοσλοβακία δυό βδομάδες μετά; Υπάρχουν και άλλα πρωθύ-

στερα στοιχεία, θα αναφέρω όμως μόνο ένα, ίσως το πιο σημαντικό. Το έγγραφο για τη μελλοντική στρατηγική που θα πρέπει να ακολουθήσει το άριστερο κίνημα συμπίπτει απόλυτα σχεδόν με την εισήγηση που έκανε σε έκτακτη σύνοδο του βρετανικού κομμουνιστικού κόμματος ο διευθυντής του περιοδικού "Ο Μαρξισμός Σήμερα και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα Sunday Times, μετά την υποτιθέμενη αυτοκτονία.

Μήπως καθυστέρησε η αυτοκτονία; Είναι μάλλον άπιθανο. "Αν αποκλείσουμε όμως αυτή την έκδοχή τότε διαγράφεται ή πιθανότητα να μην ισχύει κανένα από τα «βιογραφικά» στοιχεία του κειμένου και να είναι άλλη η πατρότητα και διαφορετικές οι περιστάσεις κάτω από τις οποίες γράφτηκε. Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσαμε ίσως να διαβάσουμε ορισμένα στοιχεία του κειμένου χρησιμοποιώντας άλλο κλειδί. Δεν ξέρω αν είναι θεμιτό να χρησιμοποιήσει κανείς υπέρμετρα τη φαντασία του, αλλά, δεν αποκλείεται η παρουσίαση του κειμένου να αποδειχθεί σκηνοθετημένη (π.χ. κάποιος αυτοκτονεί όταν πέφτει το τείχος και το σημείωμα που αφήνει πίσω του περνάει μέσα από το τείχος για να φθάσει στη Δύση) και μερικές «πληροφορίες», όπως ότι ο συγγραφέας σκοπεύει να αυτοκτονήσει πέφτοντας στο ποτάμι (της ιστορίας που δεν γυρνάει πίσω;) μέσα από μία τέτοια ανάγνωση αποκτούν αλληγορικές σχεδόν διαστάσεις. Θα μπορούσε να φθάσει κανείς μέχρι του σημείου να άμφισβητήσει αν το τελικό συμπέρασμα είναι τόσο απαισιόδοξο ώστε να δικαιολογεί την αυτοκτονία.

Δεν είμαι σε θέση να δώσω απάντηση στα ερωτήματα αυτά, όπως επίσης δεν είμαι αρμόδιος να έχω γνώμη για το θεωρητικό μέρος του κειμένου. Θα διακινδυνεύσω όμως μία γνώμη: όποιες και να ήταν οι περιστάσεις υπό τις οποίες γράφτηκε, και όποιες και να ήταν οι αλληγορικές ή μη προθέσεις του συγγραφέα, νομίζω ότι σημασία έχει το περιεχόμενο.

George Johnston

Η μετάφραση στα ελληνικά έγινε από την αγγλική μετάφραση και όχι από το γερμανικό πρωτότυπο. (Τα άποσπάσματα από την πρώτη Κριτική του Κάντ είναι από την απόδοση του Αναστάσιου Γιανναρά). Κάτι τέτοιο μπορεί να ισοπέδωσε το αρχικό ύφος του κειμένου, αλλά, κι εγώ με τη σειρά μου πιστεύω ότι προέχει το περιεχόμενο.

Γιώργος Γιαννουλόπουλος

Τουλάχιστον δέν θά εἶμαι ὁ πρῶτος, μέ πρόλαβαν ἄλλοι. Χθές στή περιφερειακή ἐπιτροπή μάθαμε ὅτι λίγες ὥρες μετά τά γεγονότα στό Βερολίνο δύο κομματικά στελέχη αὐτοκτόνησαν. Τόν ἓνα τόν θυμᾶμαι ὅταν ἦταν μαθητής σ' ἓνα ἰνστιτούτο στελεχῶν ὅπου διδασκα γιά μερικούς μήνες λίγο μετά τόν πόλεμο. Ἦταν ἄλλοι καιροί τότε.

Ἔτυχε νά βρίσκομαι στά γραφεῖα ὅταν ἔφτασαν τά μαντάτα καί χωρίς νά τό πολυσκεφθῶ ἀποφάσισα ὅτι ἡ καλύτερη τακτική ἦταν νά καταγράψω τίς ἀντιδράσεις τῶν συντρόφων. Καμιά ἀντίδραση, κανένα σχόλιο πέρα ἀπό κοινοτοπίες, καμιά σχεδόν σύσπαση τοῦ προσώπου. Ἡ εἶδηση ἔπασε σάν ἀστροπελέκι πάνω στά νερά μιᾶς λίμνης χωρίς νά τ' ἀράξει. Τίς τελευταῖες μέρες μάθαμε νά μὴν ἀντιδρούμε, μάθαμε νά φυλαγοῦμαστε γιὰτί δέν μπορούμε νά προβλέσουμε πῶς θά ἐρμηνευθεῖ ἡ στάση μας, ἡ «τοποθέτησή μας», ὅπως συνηθίζαμε νά λέμε. Σημεῖο τῶν καιρῶν κι αὐτό. Τίς παλιές καλές μέρες οἱ ἀντιδράσεις μας ἦταν ὑποχρεωτικά σαφεῖς καί δημόσιες. Τά πράγματα ἔχουν τό νόημά τους.

Ἀπό τότε πού πῆρα τή μεγάλη ἀπόφαση μέ βασανίζει ἓνα πρόβλημα: πῶς θά ἐρμηνεύσουν τήν αὐτοκτονία μου. Ὅχι φανερά, γιὰτί ξέρω ὅτι φανερά δέν θά ἀντιδράσουν, ἀλλά μέσα τους. Ποιά κίνητρα θά μοῦ καταλογίσουν; Ἦμουν ἄραγε ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν λόγους νά φοβοῦνται, θά ἀναρωτηθοῦν ἴσως, ἀπό ἐκείνους πού τώρα μπορεῖ νά κληθοῦν νά λογοδοτήσουν καί νά πληρώσουν; Μήπως τό κίνητρο δέν ἦταν ὁ φόβος ἀλλά οἱ τύψεις; Ἦ μήπως ἄνοιξαν ξαφνικά τά μάτια μου καί μ' ἔπνιξε ἡ ντροπή καί ἡ ἀπογοήτευση; Ἄν θέλετε νά καταλάβετε σύντροφοι διαβάστε αὐτό τό κείμενο, διαβάστε το προσεχτικά, νομίζω ὅτι θά βρεῖτε τήν ἀπάντησή.

Ἄπο πού ἀρχίζει κανεῖς ὅταν βρίσκεται στό τέλος;

Πρὶν ἓνα χρόνο πάνω κάτω εἶχα πάει στή Μόσχα κι ἐκεῖ ἔτυχε νά δῶ στήν τηλεόραση ἓνα ντοκυμαντέρ γιά τήν περσοτρόικα καί τά λεγόμενα «μελανά σημεῖα» τῆς πρόσφατης ἱστορίας μας.¹ Σήμερα ὅλα αὐτά θά μᾶς φαίνονταν ὀλομα καί κάπως ἀνιαρά ἀλλά ἀκόμα θυμᾶμαι τό σάλο πού ξεσήκωσαν τότε. Πάνω ἀπ' ὅλα θυμᾶμαι τά λόγια καί τίς εἰκόνες. Τόν Στάλιν, τή χήρα τοῦ Μπουχάριν νά διαβάσει τήν τελευταία ἐπιστολή του πρὸς τό κόμμα πρὶν τόν ἐκτελέσουν, τήν κηδεῖα τοῦ Λένιν, τούς βετεράνους κομματικούς στή Κόκκινη Πλατεία νά μιλάει γιά τούς διωγμούς καί γιά τή νύχτα πού εἶχε σκεπάσει ἐκεῖνα τά χρόνια τῆ σοσιαλιστικῆς πατρίδα.

Οἱ πρῶτες μου ἀντιδράσεις, ὅπως καί οἱ ἀντιδράσεις ὄλων τῶν ἄλλων, κινήθηκαν μέσα στό χώρο πού εἶχε προδιαγράψει ἡ πρόθεση τοῦ σκηνοθέτη. Ναι, ὁ Στάλιν ἔφταιγε, ἀλλά πόσο; Ἦταν τό σφάλμα του προσωπικό ἢ μήπως συνέβαλαν καί οἱ περιστάσεις; Πρέπει νά καταγγέλουμε τά λάθη μας τόσο φωναχτά, καί ἄλλα παρόμοια πού εἶμαι σίγουρος ὅτι τά 'χετε ἀκούσει καί τά 'χετε πει κι ἐσεῖς πολλές φορές.

Ὅλα αὐτά στριφογυρίζαν στό μυαλό μου μήνες δόλοκληρους ἐνῶ στά δικά μας τά μέρη ἡ κατάσταση πῆγαινε ἀπό τό κακό στό χειρότερο. Ἀλλά ὄχι μόνο αὐτά. Ὑπῆρχε καί κάτι ἄλλο ἐκεῖ στό βάθος — δέν ξέρω πῶς νά τό χαρακτηρίσω, κάτι σάν θολή ἀμφιβολία ἢ καλύτερα κάποιο ἐρώτημα πού τό 'χει ὑπαγορεύσει μιά ἀπάντηση πού δέν τήν ἔχουμε ἀκόμα σκεφθεῖ ἀλλά ξέρουμε ὅτι ὑπάρχει. Δέν ξέρω πόσο βάσταξε αὐτή ἡ ὑπόγεια ἐπεξεργασία ἀλλά ξαφνικά εἶδα τό πράγμα ἐντελῶς διαφορετικά. Κατάλαβα ὅτι τό ντοκυμαντέρ εἶχε λειτουργήσει σέ δύο ἐπίπεδα. Στό πρῶτο ἐπίπεδο, ἐκεῖνο πού εἶδαμε ὄλοι καί ἦταν τό λιγότερο σημαντικό, κατονόμαζε εὐθαρσῶς τούς ἐνόχους, ἐνῶ στό ἄλλο ἐπίπεδο πού παρέμεινε ἔμμεσο καί συγκεκαλυμμένο σάν δυνητική προϋπόθεση τῆς ἀφήγησής καί ταυτόχρονα πολιτικό συμπέρασμα, τό ντοκυμαντέρ μᾶς ὑποδείκνυε τούς ἀθῶους. Τό μήνυμα ἦταν ἀπλό: ὁ Στάλιν ἔφταιγε ἐπειδή δέν ἀκολούθησε στά ἀχνάρια τοῦ Λένιν καί ἐπειδή δέν κατάλαβε τόν Μάρξ.

Μερικές φορές σκέφτομαι ὅτι ἂν ὁ μαρξισμός εἶναι ὅντως μιά σύγχρονη ἐκδοχή τῆς χριστιανικῆς θρησκείας (ὅπως λένε μερικοί γιά νά τόν ἀπορρίψουν καί μερικοί ἄλλοι γιά νά τόν ἀσπασθοῦν), τότε ὑπάρχει μιά οὐσιαστική διαφορά. Ἐμεῖς οἱ μαρξιστές δέν πιστεύουμε στό παραπολιτικό ἁμάρτημα. Ὅταν λέφτουμε στά γόνατα καί ἐξομολογοῦμαστε τίς ἁμαρτίες μας δέν ξεχνᾶμε ποτέ νά τινίσουμε ὅτι τό κακό εἶναι πρόσφατο, ὅσο πιό πρόσφατο τόσο τό καλύτερο. Σέ ἀντίθεση μέ τούς χριστιανούς πού θεωροῦν ὅτι ἓνα ἀρχικό λάθος ἦταν ὁ μοχλός πού ἔδωσε τήν πρώτη ὄθηση στήν ἱστορία, ἐμεῖς ἐπιμένουμε ὅτι ἡ ἱστορία λειτουργοῦσε πάντα καί μάλιστα πρὸς τή σωστή κατεύθυνση, μέχρις ὅτου κάποιος κακός (ὁ Στάλιν, μιά καί μιλάμε γι' αὐτόν) τήν ἐξέτρεψε ἀπό τή σωστή καί νομοτελική πορεία τῆς. Τί θέλω νά πῶ: ὅτι, ὅσο ἀπό μᾶς ἔχουν καταλάβει πῶς τό πρᾶγμα δέν πάει καθόλου καλά, εἴμαστε διατεθειμένοι νά παραδεχθοῦμε τά λάθη πού ἔγιναν καί νά κάνουμε τήν αὐτοκριτική μας ἀλλά — καί αὐτό ἔχει σημασία — τά λάθη εἶναι πάντα μιά μεταγενέστερη διαστρέβλωση καί παρερμηνεία ἐνός πρότυπου πού παραμένει σωστό. Ναι, ὁ Στάλιν καί ὁ Χόννεκερ ἔκαναν λάθη. Κάτω ὅμως ἀπό τό ἐπίστρωμα τῆς παραποίησης, ἂν θελήσουμε νά ψάξουμε, θά βροῦμε τήν πηγὴ τῆν ἀμόλυπτη.

Διόλου παράξενο, θά μοῦ πείτε, ἐφόσον θέλουμε νά παραμεινουμε μαρξιστές. Ἀρκετό νερό δέν βάλαμε στό κρασί μας; Τόν παλιό καλό καιρό δέν διστάζαμε νά ὑπερασπισθοῦμε τόν κομμουνισμό καί τή μεγάλη Σοβιετικὴ πατρίδα, μετά ἀρχίσαμε νά μιλάμε γιά «ὑπαρκτό» σοσιαλισμό καί γιά τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν καί τώρα ἔχουμε ταμπουρωθεῖ στό τελευταῖο ὄχυρό πού μᾶς ἀπομένει: ὁσοῖο ἀπό μᾶς δέν ἔγιναν σοσιαλδημοκράτες, οἰκολόγοι ἢ δεξιοὶ λέμε δειλὰ ὅτι τό λάθος δέν ἦταν τοῦ Μάρξ (ἢ ἀκόμα καί τοῦ Λένιν), τό λάθος ἦταν τῶν ἄλλων — δέν τούς διαβάσαν σωστά. Αὐτό ἦταν τό μήνυμα τοῦ ντοκυμαντέρ πού εἶδα πρὶν ἓνα χρόνο στή Μόσχα, καί γι' αὐτό μίλησα γιά ἀθῶους.

Τώρα διαφωνῶ ριζικά. Τό λάθος, ἐνῶν τό βασικό λάθος, δέν τό ἔκανε οὔτε ὁ Στάλιν οὔτε ὁ Λένιν, τό ἔκανε ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ. Καί πρὶν πείτε ὅτι κάτι τέτοια τά 'χετε ἀκούσει κι ἀπό ἄλλους πού «ξεπέρασαν» τόν μαρξισμό θά πρέπει νά σᾶς πῶ ὅτι ἡ θέση αὐτή εἶναι ἡ μόνη ἐλπίδα πού μᾶς ἀπομένει ἂν θέλουμε νά παραμεινουμε μαρξιστές. Εἶναι ἡ μόνη περίπτωση νά ξεπεράσουμε μαρξιστικά τήν κρίση τοῦ μαρξισμού. Ὁ μαρξισμός θά ἐξοφλήσει ὡς θεωρία μόνον ὅταν δέν θά μπορεῖ πιά νά ἐρμηνεύει μαρξιστικά τά ἐγκλήματα πού διαπράττονται ἐν ὄνομάτι του.

Δέν χρειάζεται μεγάλη φαντασία γιά νά μαντέψω τίς ἀντιδράσεις σας. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ὁ ὕστατος παραλογισμός, καί τό τελευταῖο πράγμα πού περιμένει κανεῖς ἀπό τόν αὐτόχειρα εἶναι ἡ πνευματικὴ διαύγεια. Ἀπό τῆ ἄλλη μεριά ὅμως οἱ μελλοθάνατοι ἔχουν καί τά προνόμια τους, κάτι σάν τό τελευταῖο τσιγάρο μπροστά στό ἐκτελεστικό ἀπόσπασμα. Καί οἱ αὐτόχειρες πάσχουν ἀπό ἐντονο ναρκισσισμό. Ἀκούστε με λοιπόν μέχρι τό τέλος.

Γιατί σᾶς φαίνεται τόσο τρελό ὅτι ἡ μόνη μαρξιστικὴ διέξοδος ἀπό τή κρίση τοῦ μαρξισμού εἶναι νά παραδεχθοῦμε ὅτι τό ἀρχικό σφάλμα τοῦ διέπραξε ὁ Μάρξ; Κάτι τέτοιο θά ἦταν ὄντως τρελό ἂν μπορούσαμε νά ἀποδείξουμε τήν ἀπόλυτη συνοχή τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, ἀλλά αὐτό σύντροφοι πῶς τό ξέρετε, γιὰτί τό παίρνετε ὡς δεδομένο; Ἡ συνοχή τοῦ μαρξισμού δέν ἦταν καν μιά ὑπόθεση πού κάναμε συνειδητά — ἦταν μιά προϋπόθεση πού τήν δεχθήκαμε ἐξ ἀρχῆς χωρίς ποτέ νά τήν ψάξουμε. Ὁ μέγας σοφός πού στήριξε τή θεωρία του στήν ἔννοια τῆς ἀντίφασης δέν θά μπορούσε ποτέ νά εἶναι ὁ ἴδιος ἀντιφατικός. Δέν θέλω νά φανῶ ἀσεβής ἀλλά μοῦ ἔχει περάσει ἀπό τό μυαλό ἡ ὑπόψια ὅτι ὁ μαρξισμός, ὅπως μᾶς τόν ἔμαθαν, εἶναι μιά παραλλαγή τῆς *Φαινομενολογίας τοῦ Πνεύματος* πού δλοκληρώνεται μέ τόν ἄνθρωπο, πού

υποτίθεται ὅτι ἐξόρκισε τὸν ἰδεαλισμὸ ἀπὸ τὸ ἐγγελιανὸ σύστημα.

Ἄς ἀφήσουμε ὅμως τὶς εἰρωνίες. Ὑπάρχει κι ἄλλη ἐξηγήση, πιὸ πεζή. Ὁ μαρξισμὸς εἶναι ἡ μόνη θεωρία (φιλοσοφία ἂν θέλετε) πού συνδέθηκε μὲ ἕνα κίνημα καθαρὰ πολιτικό. Δέν ὑπάρχουν καρτεσιανά κόμματα, καντιανά καθεστῶτα καὶ ἐγγελιανές κυβερνήσεις. Κι ὅταν κάποιος ἀρχίζει νὰ μιλάει γιὰ τὶς ἀντιφάσεις τοῦ Καρτέσιου, ὅταν κάποιος προσπαθεῖ νὰ διασώσει τὸν πυρήνα τοῦ Χέγκελ ἢ νὰ γυρίσει ἀνάποδα τὸν Κάντ, μπορεῖ νὰ διαφωνήσουμε ἢ νὰ συμφωνήσουμε, ἀλλὰ δέν μᾶς περνάει ἀπὸ τὸ μυαλό κἀν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς παραλογίζεται. Ἡ ἀπόλυτη συνοχή πού υποτίθεται ὅτι διέπει τὴ μαρξιστικὴ θεωρία δέν εἶναι παρά μιὰ ὑπόθεση πού γεννήθηκε καὶ στήριξε τὴν πολιτικὴ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὴ μαρξιστικὴ καὶ τὴν ἀντιμαρξιστικὴ ἰδεολογία, καὶ μάλιστα μιὰ ὑπόθεση πού τὴ δέχονται καὶ οἱ φίλοι καὶ οἱ ἐχθροὶ του — αὐτὸ δέν σᾶς ἐμβάλλει σέ σκέψεις;

Οἱ ἀντιρρήσεις μου μπορεῖ τώρα νὰ σᾶς φανοῦν κάπως γνώριμες. Βλέπω τὸ συγκαταβατικὸ χαμόγελο στὸ πρόσωπό σας, ἐπὶ τέλους καταλάβατε πού τὸ πάω: δέν εἶμαι οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ τελευταῖος πού χρησιμοποίησεν τὸν ἐκλεκτισμὸ γιὰ νὰ διασώσει ὅ,τι θέλει ἀπὸ τὸν μαρξισμὸ καὶ ταυτόχρονα νὰ δεχθεῖ ὅποια ἀντιμαρξιστικὴ θεωρία τὸν βολεῦει. Κλασικὴ περίπτωση σκύλου χορτάτου καὶ πίτας ἀφάγωγης. Προσέξτε ὅμως, ἐγὼ λέω κάτι ἄλλο, τελειῶς διαφορετικὸ. Δέν λέω ὅτι ὁ μαρξισμὸς τυχαίνει νὰ ἔχει καὶ σωστά καὶ λανθασμένα στοιχεῖα, κάτι τέτοιο θὰ ἦταν σήμερα κοινὸς τόπος τουλάχιστον στὴ Δύση. Ἀντίθετα λέω ὅτι ὁ μαρξισμὸς ἐμπεριέχει στοιχεῖα τὰ ὅποια εἶναι λάθος ἐπειδὴ ἀνατρέπονται ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα του πού εἶναι σωστά. Τὰ λάθη αὐτὰ δέν μποροῦμε νὰ τὰ ἀντικαταστήσουμε μὲ κομμάτια ἀπὸ ἄλλες θεωρίες καὶ νὰ παντρέψουμε ὅ,τι ἔμεινε ἀπὸ τὸν μαρξισμὸ μὲ τὶς θεωρίες αὐτές — μιὰ τέτοια λύση θὰ ἦταν ὄντως «ἐκλεκτικὴ»! Τὰ λάθη τοῦ μαρξισμοῦ μποροῦμε νὰ τὰ ἐντοπίσουμε καὶ νὰ τὰ διορθώσουμε χρησιμοποιώντας μαρξιστικὲς ἔννοιες καὶ μαρξιστικὰ θεωρητικὰ ἐργαλεῖα.

Θὰ προσπαθῶ νὰ ἐξηγηθῶ καλύτερα, καὶ σᾶς ἐκλιπαρῶ νὰ κάνετε ὑπομονή. Ἀπὸ τὴ μιὰ δέν θέλω καὶ δέν μπορῶ νὰ γράψω, στὸ λίγο καιρὸ πού μοῦ ἔμεινε, ἕνα φιλοσοφικὸ δοκίμιο (ἢ γνωριμία μου ἄλλωστε μὲ τὸν κλάδο εἶναι ἐρασιτεχνικὴ), ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως ἀναγκάζομαι νὰ χρησιμοποίησω ὄρους καὶ ἔννοιες πού μὲ ὠθοῦν πρὸς τὰ ἐκεῖ. Γενικεύοντας λοιπόν, καὶ σέ κάποιο ὑψηλὸ ἐπίπεδο ἀφαίρεσης, δύο ἦταν τὰ νέα στοιχεῖα πού εἰσήγαγε ὁ Μάρξ στὴ θεωρητικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ σκέψη. Τὸ πρῶτο, οἱ ἀνταγωνιστικὲς κοινωνικὲς σχέσεις πού κρυσταλλώνονται γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ τῆς ἐξουσίας (αὐτὸ πού λέμε πάλι τῶν τάξεων μ' ἄλλα λόγια), καὶ τὸ δεύτερο ἢ γνωστὴ ἀρχὴ ὅτι ἡ βάση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς καθορίζει, σέ τελικὴ ἀνάλυση, τὸ ἰδεολογικὸ ἐποικοδομημα (δέν φαντάζομαι νὰ ξεχάσατε τί λέει ὁ Μάρξ στὴν *Εἰσαγωγή στὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*). Λοιπόν, τὸ δεύτερο στοιχεῖο, δηλαδὴ τὸ μοντέλο «βάσης - ἐποικοδομηματος» εἶναι τὸ μεγάλο λάθος πού ἔκανε ὁ Μάρξ, τὸ μεγάλο λάθος πού σήμερα τὸ πληρώνουμε ἐμεῖς, ἐπειδὴ τὸ ἐφαρμόσαμε. Τὸ ξέρω ὅτι δέν εἶμαι ὁ πρῶτος πού τὸ λέει. Ἡ κριτικὴ τοῦ ἀναγωγισμοῦ (reductionism) στάθηκε πάντοτε ἡ ἀίχμη τῆς ἀντιμαρξιστικῆς πολεμικῆς. Θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ παραθέσω τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, ὅποιος ἔχει στοιχειώδη γνωριμία μὲ τὶς συζητήσεις αὐτές πρὶν ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ ἕνα αἰῶνα περίπου θὰ καταλάβει ἄμέσως τί ἔννοῶ.

Νομίζω πὼς ὅλοι θὰ συμφωνήσουμε ὅτι οἱ ἔννοιες τοῦ σωστοῦ καὶ τοῦ λάθους εἶναι δίδυμες. Δέν μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ λάθη ἂν δέν ξέρουμε ποῖο εἶναι τὸ σωστό, καὶ τὸ ἀντίθετο — μόλις βροῦμε τὸ σωστό τότε, ὅ,τι ἀφίσταται ἀπ' αὐτὸ, εἶναι ἀναγκαστικὰ λάθος. Κι ἔτσι φθάνουμε στὴν καρδιά τοῦ προβλήματος, στὸ σημεῖο δηλαδὴ ὅπου καλοῦμαστε νὰ ἀποφασίσουμε ποιά εἶναι ἡ ὀρθὴ θέση ἐν

ὀνόματι τῆς ὁποίας τὸ μοντέλο «βάσης - ἐποικοδομηματος» ἀποδεικνύεται λανθασμένο. Αὐτὸ πού προσπαθῶ νὰ πῶ εἶναι ὅτι ἐκτός ἀπὸ τὶς γνωστὲς μὴ μαρξιστικὲς θεωρίες ὑπάρχει καὶ μιὰ ἀκόμα ἐκδοχὴ πού ἐξουσιοδοτεῖ τὴν ἀπόρριψη τοῦ μοντέλου, κι αὐτὴ δέν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ θεωρία γιὰ τὴν πάλι τῶν τάξεων, ἢ, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε καλύτερα, εἶναι ἡ θεωρία πού ἐπεξεργάσθηκε πρῶτος ὁ Μάρξ γιὰ τὴν σύσταση ἀνταγωνιστικῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ὁ Μάρξ λοιπόν ἀναίρει τὸν Μάρξ — ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ παραδοξολογία. Ἄν ὁ Μάρξ δέν εἶχε δίκιο δέν θὰ εἶχε ἄδικο. Ὁ Μάρξ ἔκανε τὸ μεγάλο λάθος ἐπειδὴ βρῆκε τὴ μεγάλη ἀλήθεια. Τώρα πού τὸ ἐξήγησα κάπως, ἐλπίζω νὰ καταλάβατε ἢ τουλάχιστον νὰ ἀρχίσατε νὰ καταλαβαίνετε τί θέλω νὰ πῶ.

Ἔσεῖς οἱ νεότεροι τὰ ἔχετε διαβάσει, ἐγὼ ὅμως τὶς ἐξήγησα τὶς ἀτέλειωτες συζητήσεις γιὰ τὸ πὼς ἐπιτέλους τὸ κοινωνικὸ εἶναι καθορίζει τὴν κοινωνικὴ συνείδηση. Θυμᾶμαι πὼς προσπάθησαν τόσο καὶ τόσο πού εἶχαν διασθανθεῖ ὅτι κάτι δέν πῆγαινε καλά νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα (νὰ ἀπαλλαγοῦν μᾶλλον ἀπὸ τὸ πρόβλημα) μὲ φραστικὲς ταχυδακτυλουργίες. Τὸ ρῆμα «καθορίζει» («ἐκκρίνει» ἔλεγαν μερικοὶ) ἔπαψε νὰ ἀκούγεται καὶ τὴ θέση του πήρε τὸ «ὑπερκαθορίζει» ἢ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο ἐπίπεδα, μᾶς εἶπαν, δέν εἶναι γραμμικὴ ἀλλὰ ἔμμεση καὶ τεθλασμένη, ἢ ἐπίδραση πού ἀσκεῖ τὸ ἕνα στὸ ἄλλο ἐγινε διαλεκτικὴ ἀλληλεπίδραση καὶ ἡ ἀντανάκλαση ἐγινε διάθλαση, γιὰ νὰ θυμηθῶ κάποιον Σοβιετικὸ πού εἶναι πολὺ τῆς μόδας σήμερα.² Εἶναι νὰ ἀπορεῖ κανεὶς πὼς τόσο μυαλά, γιὰ τόσο πολὺ καιρὸ, ἐπινόησαν τόσες λύσεις γιὰ ἕνα πρόβλημα πού δέν μποροῦσαν νὰ συλλάβουν ὡς πρόβλημα. Σέ ἀντίθεση μ' ἐκείνους πού κλειδώνουν τὸ συρτάρι καὶ ρίχνουν τὸ κλειδί μέσα (αὐτοὶ εἶναι οἱ ἄστοι ἰδεολόγοι), γενεές μαρξιστῶν θεωρητικῶν προσπάθησαν νὰ ξεκλειδώσουν τὸ ἴδιο συρτάρι χρησιμοποιώντας τὸ ἴδιο κλειδί. Ἄν αὐτὸ δέν συνιστᾶ θεωρητικὴ πρόοδος τότε δέν

ξέρω τί σημαίνει ὁ ὄρος! Ἀκόμα καὶ ὀρισμένοι πού ἔχουν δαγκώσει ἐκεῖνο τὸ νέο φρούτο τοῦ μεταμοντερνισμοῦ δὲν διστάζουν νὰ πουν ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἰδεολογικὸ κίνημα πού ἐκφράζει (μήπως ἡ σωστὴ λέξη εἶναι «ἀντιστοιχεῖ»; Νά ἡ ἀμηχανία στό χάσμα πού χωρίζει τίς λέξεις) τὴν τελευταία φάση τοῦ καπιταλισμοῦ.³ Διάβασα μερικά βιβλία τους πάνω στό θέμα καὶ δέν μπόρεσα νὰ μὴν θαυμάσω καί νὰ μὴν ζηλέψω τὴν εὐρύτητα τῆς ματιᾶς τους, κάτι πού ἔχει τόσο πολὺ λείπει ἐδῶ στά μέρη μας, ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ συμπέρασμα παραμένει τὸ ἴδιο — τὸ κοινωνικὸ εἶναι καθορίζει τὴν κοινωνικὴ συνείδηση. Μπορεῖ νὰ τὸ λένε διαφορετικὰ, μπορεῖ ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιοῦν καὶ τὰ παραδείγματα τους νὰ εἶναι πιὸ ἐκλεπτυσμένα, ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα παραμένει τὸ ἴδιο. Ὁ μακαρίτης ὁ Λούκατς δέν θά εἶχε κανένα πρόβλημα νὰ τοὺς καταλάβει.

Γιατί, ἄραγε; Γιατί εἶναι τόσο δύσκολο νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸν φαῦλο κύκλο; Δέν ἀποκλείεται καί γι' αὐτὸ νὰ εὐθύνεται ὁ Μάρξ ἢ μᾶλλον τὸ γεγονός ὅτι κατάφερε τόσο πειστικὰ νὰ ἀναλίσει τὸ φαινόμενο τῆς ταξικῆς πάλης στὸν τομέα τῆς οικονομίας. Ἴσως ὅμως τὸ σφάλμα του νὰ πηγαίνει ἀπὸ ἄλλου ὅπως θά δοῦμε πάρα κάτω. Ὅπως καί νὰ ἔχει τὸ πράγμα τὸ πρόβλημά μας ἦταν καὶ εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι δέν θέλουν νὰ παίξουν τοὺς ρόλους πού ἔχει καθορίσει ἡ θεωρία μας. Ἡ πραγματικότητα ἀρνιέται πεισματικὰ νὰ συμμορφωθεῖ μέ τίς κατηγορίες μας. Τὸ πολιτικὸ παιχνίδι, σύντροφοι, τὸ κερδίσαμε πολλές φορές, καὶ στὴ Ρωσία καὶ στίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καὶ ἄλλου. Οἱ σχέσεις παραγωγῆς ἄλλαξαν (ἀποφασίζομεν καὶ διατάζομεν), τὸ καταραμένο ἐποικοδόμημα ὅμως δέν λέει νὰ ἀκολουθήσει.

Γιατί; Ἐπειδὴ ἐμεῖς οἱ μαρξιστές δέν μπορέσαμε ποτὲ νὰ διακρίνομε μέσα στό ἰδεολογικὸ ἐποικοδόμημα καμιά πρωταρχικὴ, συστατικὴ σχέση. Τὸ μόνο πού εἶδαμε ἦταν ἡ ἐξωτερικὴ του σχέση μέ τὴ κατευθυντήρια βάση. Ἡ ἰδεολογία ἀντικατοπτρίζει — ἐμμεσα, τεθλασμένα, διαλεκτικὰ (νὰ μιά ὠραία λέξη πού μᾶς βγάξει ἀπὸ τὸν κόπο νὰ σκεφτοῦμε), ἀλλὰ πάντα, σέ τελικὴ ἀνάλυση, ἀντικατοπτρίζει καὶ ἐκφράζει (ποῖο ἀπ' τὰ δύο; ὑπάρχει διαφορά, κι ἂν ὑπάρχει ποιά εἶναι; Ὅπως ἀνεφερα ἦδη ἤμουν κάποτε δάσκαλος) καί τὸ σημαντικό πού βρίσκεται ἐξω ἀπ' αὐτὴν καὶ τὴν καθορίζει. Ἴδου τὸ πρόβλημα.

Οσοι μεγαλώσαμε μέ τὰ μαρξιστικὰ κείμενα ξέρουμε ὅτι ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς ἀναποδογύρισαν τὸν Χέγκελ. Λάθος. Τὸν Χέγκελ τὸν κατάπιαν, ὄρθιο ἢ ἀνάποδα δέν ἔχει σημασία. Σημασία ἔχει ὅτι δέχθηκαν ἢ μᾶλλον οὐδέποτε ἀμφισβήτησαν, ὅσο καὶ ὅπως θά ἔπρεπε, τὴ βασικὴ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας του πού εἶναι ἡ ἄρση τῆς διαφορᾶς —δηλαδή τῆς ἀνομοιογένειας— ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο (τὴν Ἰδέα) καί τὸ ἀντικείμενο (τὸν Κόσμο) ἢ γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω πιὸ σύγχρονους ὄρους, ἀνάμεσα στό λόγο ἢ τὴ γλώσσα καί τὸ ἀντικείμενο πού βρίσκεται ἐξω ἀπ' αὐτὰ. Ὅλη ἡ ἐγγελιανὴ διαλεκτικὴ ἐμπεριέχεται στό βασικὸ αὐτὸ σημεῖο, ὅπως ἐγραψα πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια ὁ Ντέλα Βόλπε καὶ ὁ Κολέτι (ποῖός τοὺς διαβάξει σήμερα καὶ τί ἀπέγιναν; Ὁ πρῶτος πέθανε, ὁ δεῦτερος δηλώνει μὴ μαρξιστὴς κι ἓνας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τους, ὁ Ὁκέτο, πρότεινε νὰ ἀλλάξει τὸ Ἰταλικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα τὸ ὄνομά του — πόσες εἰρωνίες μποροῦν νὰ χωρέσουν σέ δύο-τρεις ἀράδες!). Παρὰ τὸν ὕλισμό μας (ἦταν διαλεκτικός, βλέπετε), παρὰ τὴν ἀδιάσειστη πίστη μας στὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα πού διακήρυξε ὁ Λένιν σ' ἓνα ἀπὸ τὰ χειρότερα μαρξιστικὰ ἐγχειρίδια πού γράφτηκαν ποτέ,⁴ παρόλα αὐτὰ δέν καταλάβαμε ποτέ τὴ σημασία αὐτῆς τῆς καίριας ἐγγελιανῆς ἐπιλογῆς πού συνοψίζει καὶ δλοκληρώνει τὸν ρομαντικὸ ἀπόλυτο ἰδεαλισμό. Γιατί; Ἐπειδὴ μᾶς μάγεψε ἡ πανταχοῦ παρούσα διαλεκτικὴ διαφορὰ καί ἡ διαλεκτικὴ κίνηση πού τὴν ταυτίσαμε μέ τὴν ἱστορία. Ὅλα αὐτὰ μοῦ θυμ-

ζουν ἐκείνους πού νομίζουν ὅτι τίποτα δέν μπορεῖ νὰ σταματήσει τὴν ὀρμητικὴ περιπλάνησή τους σέ χώρους πού γεννιοῦνται ἀπὸ τὰ πατήματά τους, ἀλλὰ, στὴν πραγματικότητα κάνουν ἐπὶ τόπου τροχάδην.

Ἔσεῖς πού ξέρετε τὰ πράγματα καλύτερα, ἐσεῖς πού ἔχετε διαβάσει τὸν Ντέλα Βόλπε καὶ τὸν Κολέτι, μαντέψατε ἦδη τί κρύβεται πίσω ἀπ' ὅλα αὐτὰ. Ναι, πίσω ἀπὸ τὸν ἐγγελιανὸ μαρξισμό ξεπροβάλλει τώρα ἓνας διάλογος πού ποτέ δέν ἔγινε, μιά ἀντιδικία πού ποτέ δέν ἀποσαφηνίσθηκε, ἓνα πλέγμα θεωρητικὸ πού ξεκινάει ἀπὸ τὸν Καρτέσιο καὶ φτάνει (πρέπει νὰ φτάσει) μέχρι τὸν Μάρξ περνώντας μέσα ἀπὸ τὸν ἀπόντα συνδετικὸ κρίκο — ἐκεῖνο τὸν ἀποστεωμένο ἐπαρχιακὸ καθηγητὴ πού ἔκανε κάθε ἀπόγευμα τὸν περιπάτο του στὴ Καινιξβέργη. Ναι, σύντροφοι. Ἐκεῖνο πού λείπει, ὄχι ἐπειδὴ θά μᾶς δώσει τὴ λύση ἀλλὰ τὸ κύριο συστατικὸ γι' αὐτὴ, εἶναι ὁ Κάντ.

Πρὶν προλάβετε νὰ μοῦ πείτε ὅτι μοῦ πῆραν τὰ μυαλὰ οἱ τελευταῖες θεωρίες πού ἐδῶ καὶ μερικά χρόνια πολὺ τῆς μόδας ἔχουν γίνει στὴ Δύση γιὰ τὸν Κάντ τῆς τρίτης Κριτικῆς, γιὰ τὸ ὕψηλό καὶ ἄλλα ἡχηρὰ παρόμοια, σπεῦδω νὰ διευκρινίσω κάτι: δέν μέ ἐνδιαφέρει ἡ τρίτη Κριτικὴ ἀλλὰ ἡ πρώτη. Καί γιὰ νὰ μὴ μακρυγοροῦμε, μέ ἐνδιαφέρει ἐκείνη ἡ παράγραφος πού λέει ὅτι «ἐννοήματα χωρὶς περιχόμενο εἶναι κενά, ἐποπτεῖες χωρὶς ἐννοιες εἶναι τυφλές».⁵ Ἔτσι κατάπια ἐγὼ τὸν Κάντ. Αὐτός μέ ἔμαθε ὅτι ἡ γνώση προκύπτει ἀπὸ τὴ σύνδεση (νομίζω ὅτι ὁ σύγχρονος ὄρος εἶναι ἀλληλόδραση) δύο βασικῶν συστατικῶν στοιχείων πού παράγουν γνώση ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἕτερογενῆ καί στό βαθμὸ πού διατηροῦν τὴν ἕτερογένειά τους. Τὰ περιστέρια του δέν πετοῦσαν στό κενό.⁶

Αλλὰ γιὰ νὰ ἐξηγηθῶ καλύτερα θά πρέπει νὰ πάω ἀκόμα πιὸ πίσω. Θά θυμόσατε σίγουρα τί μάθατε στό σχολεῖο, ὅτι ἡ σύγχρονη ἐποχὴ στὴ φιλοσοφία ἀρχίζει μέ τὸν Καρτέσιο. Ἄς δοῦμε ὅμως πῶς ἀρ-

χισε, τί ήταν ἐκεῖνο πού τῆς ἀνοίξε τό δρόμο. Οἱ δάσκαλοι μᾶς εἶπαν ὅτι ἡ ποιοτική ἀλλαγὴ ἐγκτεται στήν καρτεσιανή ἀμφιβολία, κάτι πού ταιριάζει τόσο πολύ στήν ἐποχή μας, κάτι πού συνοψίζει καί ἀντικατοπτρίζει τό ἀνήσυχο πνεῦμα τῆς (πάλι ἀντικατοπτρισμός, καί τῆ φορά αὐτῆ οἱ μὴ μαρξιστές δέν ἔχουν ἀντίρρηση). Εἶναι σωστό; Καί ναι καί ὄχι. Εἶναι σωστό ἐπειδὴ ὄντως ὁ Καρτέσιος ξεκίνησε ἀπὸ ἐκεῖ — γιὰ νά φτάσει ὅμως κάπου ἄλλου. Ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία γιὰ νά πατήσει κάπου στερεά, στό cogito. Διατηρῶ τίς ἀμφιβολίες μου γιὰ τό κατά πόσον αὐτὴ ἦταν ἡ πραγματικὴ σειρὰ τῆς σκέψης, γιατί νομίζω ὅτι τὰ πράγματα ἔγιναν ἀνάποδα — πρῶτα φόρεσε τό σωσίβιο καί μετὰ βούτηξε στὴ θάλασσα. Ἄν ὅμως δεχθούμε τὴν ἐκδοχὴ πού μᾶς προτείνει ὁ ἴδιος θά δοῦμε ὅτι ἄρχισε ἀμφισβητώντας ὀποιαδήποτε σχέση ἀνάμεσα στό λόγο καί τό ἀντικείμενο ἢ ἂν θέλετε ἀνάμεσα στό λόγο καί τὴν πραγματικότητα, οἱ ὄροι αὐτοὶ ἄραγε διασώζονται; Σκεφτεῖτε το). Γιὰ τὸν Καρτέσιο πάντως ἀπόλυτη γνώση σημαίνει αὐτοσυνειδηση, ὅπου στά καθ' ἡμᾶς μεταφράζεται ὅτι δέν ὑπάρχει τίποτα πού νά λειτουργεῖ ἐπιστημολογικά ἔξω ἀπὸ τὸν λόγο, τὴ γλώσσα ἢ τό κείμενο — αὐτό τό τελευταῖο περὶ κειμένου μπορεῖ νά μὴν τό ἔχετε ἀκούσει ἀλλὰ στὴ Δύση κυκλοφορεῖ εὐρύτητα. Ἐπίτηδες ὅμως χρησιμοποίησα τὴ φράση «λειτουργεῖ ἐπιστημολογικά» ἀντὶ νά πῶ «ὑπάρχει» γιατί κανεῖς στίς μέρες δέν εἶναι τόσο ἀνόητος ὥστε νά ἀμφισβητήσει τὴν ὑπαρξὴ τῆς πραγματικότητας. Ἄλλὰ γιὰ νά ἀποφύγουν μερικοὶ τό προφανές αὐτό λάθος ἀναγκάζονται νά ἐπικαλεσθοῦν σιωπηρὰ τὸν κοινὸ νοῦ ἀνακόποντας ἔτσι τὴ λογικὴ φορά τῶν ἀρχῶν πού θεμελιώνουν τὴ θεωρία τους, καί ἀκολουθώντας τό παράδειγμα τοῦ καθηδρικοῦ ναοῦ τῆς Κολωνίας πού στό Μεσαίωνα διέθετε τό κρανίον τοῦ ἀγίου Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ σὲ ἡλικία δώδεκα ἐτῶν!

Ἄς ἐπανέλθουμε ὅμως στὸν Καρτέσιο. Μιά ἀπὸ τίς μεγαλύτερες εἰρωνίες εἶναι ὅτι τελικὰ ἔχει μείνει στήν ἱστορία ὡς ὁ θεωρητικὸς πατέρας τοῦ δυϊσμοῦ. Ναι, αὐτό σωστό εἶναι, ἀλλὰ ἐκεῖνο πού παραβλέπουμε εἶναι ὅτι ὁ ὄντολογικός του δυϊσμός (σῶμα - πνεῦμα), πού ἀκόμα καί στίς μέρες του κρίθηκε ἀποτυχημένος, ἦρθε μετὰ καί ὀλίγη σημασία ἔχει σὲ σχέση μὲ τὸν ἐπιστημολογικὸ μονισμό (τό cogito) πού τὸν ἐξουσιοδότησε. Τό cogito ἦταν ἡ διάσπαση τοῦ ἀστικού ἰδεολογικοῦ ἀτόμου. Ἔτσι ἀπελευθερώθηκαν τεράστια ἀποθέματα θεωρητικῆς ἐνέργειας πού δέν ἔχουν ἀκόμα ἐξαντληθεῖ. Μὴ σᾶς φανεῖ παράξενο σύντροφος, ἀλλὰ μὲ τίς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀπλῆς φράσης παλεύουμε σήμερα, καί τό κακὸ εἶναι πὼς δέν τό ἔχουμε καταλάβει, καί τό παιχνίδι τό χάσαμε.

Χάσαμε τό παιχνίδι τῆς ἐρμηνείας. Ἔχουν δίκιο, βλέπετε, ἐκεῖνοι στὴ Δύση πού λένε ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια ὅτι ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἓνα εἶδος ἀνάγνωσης πού ἀποδίδει στά πράγματα τό νόημά τους κι ὅτι τό νόημα αὐτό δέν θά τό εἶχαν ἀπὸ μόνα τους. Ἐμᾶς δέν μᾶς ἀπασχόλησε ιδιαίτερα αὐτὴ ἡ διάσταση γιατί κυκλοφορούσαμε μὲ τὴν ἀλήθεια στό τσεπάκι, ἀλλὰ ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς ἡ κατάσταση μᾶς ἀνάγκασε νά ἀνοίξουμε σιγά - σιγά τὰ μάτια μας. Δυστυχῶς σύντροφος τό ἴδιο πράγμα ἔχει διαφορετικὸ νόημα γιὰ διαφορετικούς ἀνθρώπους. Θά σᾶς δώσω ἓνα παράδειγμα πού τό ἔζησα: πρὶν ἀπὸ μερικοὺς μῆνες, δταν εἶχα πάει στὴ Γαλλία συναντήθηκε μὲ ἓναν ἀριστερὸ διανοούμενο. Μοῦ εἶπε ὅτι δέν μποροῦσε πιά νά καταλάβει τοὺς διαφωνοῦντες στίς σοσιαλιστικὲς χώρες. Δέν ἦταν σταλινικός ὁ ἀνθρωπος — κάθε ἄλλο. (Σάν καλὸς μαρξιστὴς μάλιστα δέν ἦταν καν μέλος τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος). Ἐκεῖνο πού δέν χωροῦσε τό μυαλό του ἦταν γιατί αὐτοὶ οἱ ἀνθρωποι, ὅσο δικαιολογημένα καί νά ἦταν τὰ παράπονά τους, ἀποδέχονται χωρὶς καμιά ἐπιφύλαξη τὴν ἀστικὴ δημοκρατία, γιατί ὄνειρεύ-

ονται μιά Δύση πού γιὰ τὸσους δυτικούς ἔχει γίνει κυριολεκτικὰ ἐφιαλτικὴ, γιατί ταυτίζουν τὴν ἐλευθερία μὲ τὰ ἀμερικάνικα παντελόνια καί τό ρόκ. Ἐκεῖνο πού δέν κατάλαβε ἦταν ὅτι γιὰ πολλοὺς ἐδῶ στὰ μέρη μας ὅλα αὐτὰ τὰ εὐτελῆ ἀντικείμενα καί οἱ κοῦφες ὑποσχέσεις πού δίνουν ἀνέξοδα οἱ δυτικοὶ γιὰ ἐλευθερία καί ἄλλα παρόμοια ἀποκοτῶν διαφορετικὸ νόημα, γιατί στίς χώρες ὅπου θριάμβευσε ἡ ἐπανάσταση καί οἱ ἐργάτες χτίζουν τὴν ἀταξικὴ κοινωνία ἰσχύει ἓνα διαφορετικὸ σημασιοδοτικὸ σύστημα. (Ἄν θέλεις νά γνωρίσεις Δεξιούς ἔλα στὴ Δύση, μοῦ εἶπε κάποτε ἓνας φίλος, ἂν θέλεις ὅμως νά γνωρίσεις ἀντιδραστικούς μείνε ἐκεῖ πού εἶσαι). Αὐτό πού θέλω νά πῶ σύντροφος εἶναι ἀπλό καί προφανές: ἡ πολιτικὴ, τὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς, καθορίζεται ἀπὸ τό τί οἱ ἀνθρώποι εἶναι διατεθειμένοι νά κάνουν ἢ νά μὴν κάνουν, κι αὐτό μὲ τὴ σειρὰ του δέν προδικάζεται μόνο ἀπὸ τό ταξικὸ μοντέλο πού ἐπεξεργάσθηκε ὁ ὀρθόδοξος μαρξισμός - λενινισμός, ἀλλὰ καί ἀπὸ τὰ διάφορα συστήματα πού σημασιοδοτοῦν τὴν πραγματικότητα καί τὸν ἑαυτὸ τους τὸν ἴδιο.

Αὐτό εἶναι τό παιχνίδι τῆς ἐρμηνείας. Πέρα ἀπὸ τίς κοινωνικὲς σχέσεις καί τὰ μέσα παραγωγῆς ἀπλώνεται ὁ χῶρος ὅπου τὰ πράγματα ἀποκοτῶν τὴ σημασία πού τοὺς ἀποδίδουν χίλιες δυὸ ἰδεολογικὲς ἀναγνώσεις, δηλαδή ἐρμηνείες. Αὐτό εἶναι τό περιβόητο ἐποικοδόμημα πού μᾶς ταλανίζει γιατί ἀρνεῖται νά συμμορφωθεῖ μὲ τὰ ἐγχειρίδια μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ πού παταγαλίζουμε ἐπὶ δεκαετίες. Καί μὴ μοῦ πείτε ὅτι κάποτε τὸ εἶχμα σχεδὸν κερδίσει τό παιχνίδι κι ὅτι ἐγώ, λόγω ἡλικίας, θά πρέπει νά θυμᾶμαι τί συνέβη πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο στὴν Ἰσπανία, ἀργότερα μὲ τὸν ἀντιφασιστικὸ ἀγῶνα καί τὴν Ἀντίσταση, ἀκόμα καί στὴ δεκαετία τοῦ '60 μὲ τὸ Βιετνάμ καί τὸν Μάη τοῦ '68. Ναι, εἶναι ἀλήθεια ὅτι τότε κοντέψαμε νά κερδίσουμε τὴ μάχη γιατί οἱ περιστάσεις μας εὐνοοῦσαν, καί δέν ἀποκλείεται — ἂν καί τὸ θεωρῶ ἐξαιρετικὰ ἀπίθανο — οἱ περιστάσεις νά μᾶς εὐνοήσουν ξανά στό μέλλον. Ἄλλὰ ἀκόμα καί στίς περιπτώσεις πού ὄντως κερδίσαμε (μὴν ξεχνᾶτε ὅτι εἴμαστε πολῖτες τῆς Λαοκρατικῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας) τὸ πρόβλημα δέν λύθηκε. Γιατί; Διότι ἀπλούστατα τὸ πραγματικὸ παιχνίδι τῆς ἐρμηνείας παίζεται σ' ἓνα ἐπίπεδο πού μέχρι σήμερα δέν καταφέραμε νά συλλάβουμε μαρξιστικά. Αὐτό πληροῦνουμε τώρα.

Θά χρησιμοποίησω ξανά ἓνα παράδειγμα γιὰ νά γίνω πιὸ σαφής. Φανταστεῖτε ἓναν ἰδιωτικὸ ἐκδοτικὸ οἶκο πού εἰδικεύεται σὲ μαρξιστικὰ βιβλία (ὑπάρχουν τέτοιοι στὴ Δύση). Ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα ἂν ὁ οἶκος αὐτὸς βοηθᾶει τὴν ὑπόθεση τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι σίγουρα ναι. Τό πράγμα ὅμως δέν σταματᾶ ἐκεῖ. Ἡ καίρια ἐρώτηση εἶναι κατά πόσον ὁ ἐκδοτικὸς μας οἶκος — πού εἶναι ἰδιωτικός, μὴν τό ξεχνᾶτε — ὑπόκειται καί ἀναπαράγει τίς μαρξιστικὲς κατηγορίες τῆς ὑπεραξίας καί τῆς ἐκμετάλλευσης πού ἀναλύει ὁ Μάρξ στό *Κεφάλαιο*. Ἡ ἀπάντηση εἶναι καί πάλι ναι, καί φυσικὰ κανεῖς δέν θά διαφωνήσει. Γιατί ἄραγε; Διότι ὅλοι δεχόμαστε ὅτι τό φαινόμενο πού ἐξετάζουμε κινεῖται σὲ δύο ἐπίπεδα. Τὸ ἓνα εἶναι ἡ καθαρὰ πολιτικὴ λειτουργία (πού ἔχει τεράστια σημασία, ἂς μὴν τό ξεχνᾶμε) καί τό ἄλλο ἡ συγκεκριμένη μορφή τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς δομῆς του. Αὐτὴ τὴ δομὴ ἀνέλυσε ὁ Μάρξ, καί εἶχε ἀπόλυτο δίκιο. Ἐκεῖνο ὅμως πού παρέβλεψε εἶναι ὅτι καί ἡ ἰδεολογικὴ λειτουργία τοῦ σημασιοδοτικοῦ λόγου κινεῖται σὲ δύο ἐπίπεδα. Τὸ ἓνα εἶναι τὸ προφανές περιεχόμενο τοῦ λόγου πού ὅλοι εὐκόλα ἀναγνωρίζουμε, καί τό ἄλλο ἡ συγκεκριμένη του μορφή, ἡ δομὴ του δηλαδή, πού εἶναι βαθύτατα κοινωνικὴ ἀλλὰ δέν φαίνεται καί πρέπει ἐμεῖς νά τὴν παράγουμε θεωρητικά.

Καί τί δέν θά ἴδινα γιὰ νά τό πῶ απλά, ἀλλὰ δέν μπορῶ. Ἴσως τὰ πράγματα νά εἶναι ὄντως πολὺ δύσκολα, ἴσως νά μὴν ἔχω τίς ἀπαραίτητες ἰκανότητες γιὰ νά ἐξηγήσω μὲ λίγα καί σαφῆ λόγια τί ἐννοῶ. Δέν

ἀποκλείεται όμως να έχουμε συνηθίσει να σκεφτόμαστε κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο και να μας έρχεται δύσκολα να υιοθετήσουμε μία διαφορετική οπτική γωνία. Και μία τέτοια διαφορετική οπτική γωνία χρειαζόμαστε. Ή ασ πάροουμε τά πράγματα με τή σωστή σειρά τους.

Γιά να παράγομε θεωρητικά μία σχέση θά πρέπει να έντοπίσουμε τούς όρους της, τά *relata* όπως έλεγαν στό Μεσαίωνα, και τό πώς συνδέονται. Τούς όρους πού ζητάμε θά τούς βρούμε στό χώρο της έρμηνείας ή μάλλον καλύτερα της ανάγνωσης, και δέν είναι άλλοι από τόν παραγωγό και τόν καταναλωτή του νοήματος. Προσοχή όμως! Ήν θέλομε να έδραιώσουμε τόν πρωταρχικά κοινωνικό χαρακτήρα αυτής της σχέσης, αν θέλομε μ' άλλα λόγια τό ιδεολογικό εποικοδόμημα να είναι πρωταρχικά κοινωνικό και ταυτόχρονα αυτόνομο από τήν οικονομικο-κοινωνική βάση της ύλικής παραγωγής, θά πρέπει στό σημείο αυτό να εισαγάγομε τήν επιστημολογική διάσταση (σχέση λόγου - αντικειμένου) πού ανέφερα πέρα πάνω. Ή ανάγνωση, είτε τό θέλομε είτε όχι, είτε τό ξέρομε είτε όχι, θέτει θέμα έγκυρότητας και θέμα σχέσης ανάμεσα στό λόγο, τή γλώσσα ή τό κείμενο και τό αντικείμενό τους. Νά γιατί έχει τόσο μεγάλη σημασία αν θά δεχθούμε τόν επιστημολογικό μονισμό τό έπεξεργάστηκε όρθολογικά ό Καρτέσιος και διαλεκτικά ό Χέγκελ ή τόν επιστημολογικό δυισμό πού έδραιώσε κριτικά ό Κάντ. Γι' αυτό σας ζήτησα με τίς φιλοσοφικές περιπλανήσεις μου.

Γιά να μήν πολυλογούμε (έχω τήν πολυτέλεια να λέω για πρώτη φορά ό,τι θέλω, αλλά όχι τήν πολυτέλεια του χρόνου) ή ανάγνωση είναι ό προνομιακός locus (τόπος) όπου ή επιστημολογική σχέση λόγου - αντικειμένου συνδέεται άμεσα με τούς κοινωνικούς ρόλους του παραγωγού και καταναλωτή νοήματος πού προϋποθέτει και ταυτόχρονα γεννάει ή ίδια. Κι αυτό επειδή ή ανάγνωση, αν και θέτει θέμα έγκυρότητας, είναι πάντα πολλαπλή και ποτέ δέν μας δίνει τήν «ωμή» πραγματικότητα: όταν διαβάζουμε, διαβάζουμε πάντα τήν ανάγνωση πού έχει κάνει κάποιος άλλος έχοντας κι αυτός χρησιμοποιήσει αναγκαστικά τή γλώσσα ή κάποιο άλλο σημασιοδοτικό σύστημα. Ή άμεση και άδιαμεσολάβητη πρόσβαση στό ίδια τά πράγματα άποτελεί ουτοπία. Δυστυχώς ό Λένιν πού μάθαμε απέξω στίς κομματικές σχολές είχε άδικο. Ή άντανάκλαση πού όνειρεύτηκε θά μείνει στην ιστορία ως μνημείο θεωρητικής άφέλειας. Είμαστε καταδικασμένοι να έρμηνεύομε, δηλαδή να διαβάζομε τόν κόσμο γύρω μας, κι άς διατρέχομε τόν κίνδυνο να χαθούμε μέσα στό λαβύρινθο των πολλαπλών αναγνώσεων (όπως χάρηκαν μερικοί στην Δύση). Δυστυχώς ή φράση «σωστή ανάγνωση», έφόσον κυριολεκτούμε, άποτελεί σχήμα δξύμωρο γιατί οι δύο όροι άλληλοανατρέπονται. Στο θεωρητικό αυτό τομέα πού τόσο παραμελήσαμε ή μόνη συμβολή μας είναι ή πικρή μας πείρα πού θά πρέπει να μας έχει ήδη διδάξει ότι Ήλήθεια σημαίνει σιωπή (ή μάλλον φίμωτρο).

Όσοι είχατε τήν ύπομονή να με παρακολουθήσετε μέχρι εδώ, μη βιασθείτε να με κατηγορήσετε ότι προσπαθώ να σας πουλήσω άλλη μια έκδοχή για τήν ανθρώπινη φύση περιτυλιγμένη με τό φανταχτερό χαρτί της σημειολογίας. Κάτι τέτοιο θά ίσχυε αν έξοβελίζαμε τήν επιστημολογική διάσταση του προβλήματος. Ή ανάγνωση όμως, αν τήν διαβάσομε σαν κοινωνική επιστημολογία, δέν είναι ή μοίρα μας αλλά τό πεδίο των πραγματικών ιδεολογικών μαχών όπου διακυβεύονται τά πάντα. Ή κρίσιμη έπιλογή πού καλούμαστε να κάνομε είναι ανάμεσα στον επιστημολογικά μεταβατικό και τόν άμετάβατο λόγο. Ήνάμεσα στό λόγο πού διακινδυνεύει τήν άνατροπή του από κάτι πού βρίσκεται έξω απ' αυτόν και στό λόγο πού τόν προστατεύει ό θώρακας της αυτοαναφορικότητας. Στο λόγο πού προκύπτει από τήν άνομοιογένεια με τό αντικείμενο του και τήν διατηρεί, και στό λόγο πού συγκροτείται προϋποθέτοντας τήν όμοιογένεια ανάμεσα στό δύο σκέλη της επιστημολογικής σχέσης.

Αυτή ή όμοιογένεια είναι ή δυνητική προϋπόθεση της ιδεολογίας πού αυτόνομείται επειδή άκριβώς δημιουργεί πρωταρχικές σχέσεις έξουσίας και έκμετάλλευσης, οι όποιες καθορίζονται από τήν έπιστημολογική μορφή (να, πώς μπλέκονται οι όροι) και όχι από τό περιεχόμενο. Το πραγματικό μήνυμα του ιδεολογικού λόγου είναι ποιός παράγει στη δεδομένη ιστορική στιγμή τό μη άνατρέψιμο νόημα πού αναγκάζεται ή άναγνώστης να καταναλώσει παθητικά, για να συσταθεί ως άναγνώστης μ' άλλα λόγια. Ό ιδεολογικός λόγος κατασκευάζει ενεργούς παραγωγούς νοήματος και παθητικούς καταναλωτές του. Στο παρελθον έδραιώσε ως ύποκείμενο πού παράγει νόημα τό μονάρχη, τήν εκκλησία, τούς γραφιάδες τους, άκόμα και τήν παραδοσιακή κοινότητα πού μιλάει μέσα από τίς λαϊκές παραδόσεις και τή λαϊκή τέχνη. Σήμερα ζούμε στην εποχή του νοήματος πού παράγεται άτομικά. Το άτομο μπορεί να διαβάσει όπως θέλει τήν πραγματικότητα αλλά έμεις οι ύπόλοιποι δέν μπορούμε να διαβάσομε όπως θέλομε τήν ανάγνωση του γιατί τότε θά γίνουμε όλοι παραγωγόι νοήματος χωρίς καταναλωτές, και κάτι τέτοιο δέν τό σηκώνει τό σύστημα. Για να ξαναθυμηθούμε τόν ιδιαιτετικό έκδοτικό οίκο πού ανέφερα πιο πάνω, τό περιεχόμενο στην έπιφάνεια του λόγου μπορεί να είναι όσο έπαναστατικό θέλετε και μπορεί μάλιστα να λειτουργήσει και άπολύτως θετικά από τή σκοπιά μας, αλλά ταυτόχρονα και σ' ένα επίπεδο πιο θεμελιακό και μακροπρόθεσμο ή επιστημολογική μορφή του λόγου θά άναπαράγει τίς σχέσεις έξουσίας πού καταγγέλλει.

Θά σας κουράσω με άλλο ένα παράδειγμα. Δέν αποκλείεται να έχετε διαβάσει τίς θεωρίες διαφόρων μαρξιστών ή μαρξίζόντων ιστορικών και κοινωνιολόγων της τέχνης για τό πώς τά έργαστήρια των ζωγράφων στην Ήναγέννηση άρχισαν να λειτουργούν σαν ανεξάρτητες μονάδες παραγωγής στην νέα αγορά πού δημιουργήθηκε. Δέν διαφωνώ με μία τέτοια ανάλυση, νομίζω ότι είναι σωστή. Ήν όμως σταματήσομε εκεί (όπως γίνεται συνήθως) θά αναγάγομε στο επίπεδο της βάσης, πού γίνεται έτσι επίπεδο προνομιακό έφόσον είναι τό μόνο, τόν ιδεολογικό χαρακτήρα της αναγεννησιακής ζωγραφικής. Έδώ κάνομε τό λάθος. Ό βασικός ιδεολογικός χαρακτήρας της δέν έχει να κάνει ούτε με τή νέα θεματολογία ούτε με τήν όργάνωση της παραγωγής στο επίπεδο του εργαστηρίου, αλλά στην χρήση της προοπτικής. Ή προοπτική δέν είναι άπλως μία φορμαλιστική καινοτομία. Είναι μία μέθοδος παραγωγής νοήματος γιατί όργανώνει τόν εικαστικό χώρο με βάση τή ματιά του καλλιτέχνη-παραγωγού και ταυτόχρονα αναγκάζει τόν θεατή-καταναλωτή να τήν υιοθετήσει. Αυτό έννοούσα όταν έλεγα ότι ή ιδιαιτερότητα των κοινωνικών σχέσεων πού προκύπτουν στο ιδεολογικό επίπεδο του εποικοδομημένου ξεαφανίζεται όταν γίνεται αναγωγή του φαινομένου στην βάση.

Μίλησα πιο πάνω για κοινωνικές σχέσεις ιδεολογικής παραγωγής και για τόν επιστημολογικό μονισμό πού τίς έξουσιοδοτεί. Δέν είναι ή μόνη μας έπιλογή γιατί τίποτα δέν μας έμποδίζει να διαλέξομε τόν επιστημολογικό δυισμό πού θά μας οδηγήσει προς τήν αντίθετη κατεύθυνση, αν και τά πράγματα δέν είναι και τόσο εύκολα — έχω συνείδηση των δυσκολιών. Είναι μία έκδοχή πού έχει περιέλθει σε δυσμένεια όχι επειδή οι αντίπαλοί της είχαν δικιο αλλά επειδή οι ύποστηρικτές της είχαν άδικο, και πρώτος απ' όλους ό δικός μας ό Λένιν με τή θεωρία του για τήν άντανάκλαση. Κάπου θαμένη όμως μέσα στην πρώτη Κριτική του Κάντ υπάρχει μία μικρή φράση πού μας δίνει τήν άπαρχή της όρθης άπάντησης. Μιλάει για τόν Γαλιλέο, τόν Τορισέλλι και τούς άλλους πρωταγωνιστές της επιστημονικής επανάστασης του 17ου αιώνα. Είχαν καταλάβει, λέει ό Κάντ, ότι ό λόγος πρέπει να «αναγκάζει τή φύση να άπαντά στό έρωτημά του κι όχι να τήν άκολουθεί μόνο πειθήνια». ⁷ Θά μου πείτε, άλλου ήθελε να καταλήξει, κι ότι άπώτερους στόχος του ήταν να έδραιώσει μια για πάντα τά έρωτήματα πού θέτει ό όρθός λόγος. Ήχετε δικιο, γι' αυτό κι έγω είπα ότι μας δίνει μόνο τήν άπαρχή της άπάντησης πού ζητάμε. Θά σας εξηγήσω τί

έννοια: όταν ο λόγος μας γίνεται μεταβατικός, όταν αποδέχεται την άνομοιογένεια που τον χωρίζει από το αντικείμενό του, τούτο δεν σημαίνει ότι μπορεί να φθάσει στην Αλήθεια, δηλαδή στην πραγματική φύση του αντικειμένου διότι έτσι αίρεται η άνομοιογένεια που τον εξουσιοδοτήσει. Η μεταβατικότητα του λόγου και ο επιστημολογικός δυϊσμός σημαίνουν κάτι λιγότερο φιλόδοξο και ταυτόχρονα πολύ πιο δύσκολο: ότι η επιστημονική γνώση παράγεται από ένα ιδιότυπο καταμερισμό εργασίας. Εμείς οι άνθρωποι, ο λόγος μας, η γλώσσα μας και τα κείμενά μας απευθύνουν συμβατικές και αυθαίρετες ερωτήσεις, και την απάντησή μας την δίνει ο κόσμος γύρω μας. Όπως και στις συζητήσεις που οργανώνουν οι φοιτητικοί σύλλογοι στα πανεπιστήμια της Αγγλίας και της Αμερικής, έχουμε δικαίωμα να απευθύνουμε στον αντίπαλό μας ένα συγκεκριμένο ερώτημα, κι αυτός, σύμφωνα με τον κανονισμό, δεν μπορεί να αλλάξει το θέμα αλλά είναι υποχρεωμένος να απαντήσει ναι ή όχι. Ο κόσμος φέρεται σαν τά παιδί τή βικτωριανή εποχή, δεν μιλάει αν δεν του απευθύνουμε το λόγο, κι όχι μόνο αυτό — μας μιλάει πάντα με τους ήρους που εμείς έχουμε επιλέξει. Αν θελήσουμε λοιπόν να βγούμε από το φαύλο κύκλο του επιστημολογικού μονισμού και της αυτοαναφορικότητας ή λύση δεν είναι η παθητική καταγραφή της αλήθειας αλλά η μεταβατικότητα της ερώτησης.

Τά υπόλοιπα είναι σχετικά εύκολα. Όταν μπορεί κανείς να έλικαλεσθεί την πραγματικότητα στην όποια απευθύνεται ερωτηματικά ο λόγος, τότε δεν αναγκάζεται να τον καταναλώσει παθητικά, και, παράλληλα, ο παραγωγός του λόγου αυτό δεν χρειάζεται τέτοιους καταναλωτές. Η ανάγνωση έχει χάσει τον ιδεολογικό της χαρακτήρα. Και για όσους μάντεψαν και μερικά άλλα ονόματα που κρύβονται πίσω από τά λόγια μου, ναι, είχε δίκιο ο Άλτουσερ όταν μιλούσε για επιστημονική γνώση και για ιδεολογία, παρά τό γεγονός ότι στην προσπάθειά του να εξοβελίσει τον εμπειρισμό κατάργησε κάθε σχέση του λόγου με τό αντικείμενό του. Και ναι, είχε δίκιο ο αντικομμουνιστής Πόππερ όταν μιλούσε για διαψευσιμότητα αν και δεν κατάλαβε ποτέ ότι μή τήρηση τών προδιαγραφών του δεν είναι απλώς ένας ελαττωματικός τρόπος σκέψης που εύκολα διορθώνεται αλλά κοινωνικό φαινόμενο που στηρίζεται και αναπαράγει σχέσεις ιδεολογικής εξουσίας και εκμετάλλευσης.

Δέν ξέρω αν σās έπεισα και δυστυχώς αν δεν σās έπεισα, δέν θά μάθω ποτέ τίς αντιρρήσεις σας. Καταλαβαίνω πολύ καλά τή γοητεία ενός συστήματος σαν τόν ορθόδοξο μαρξισμό έπειδή καταφέρνει πάντα να αντιμετωπίζει τις ερωτήσεις του ενστάσεις όχι απαντώντας αλλά εξηγώντας μαρξιστικά γιατί προβλήθηκαν. Τό ίδιο κάνουν και οι σύγχρονες δυτικές θεωρίες περί γλώσσας και κειμένου. Για να μείνουμε όμως στά δικά μας, ή κατάσταση δέν μάς αφήνει πολλά περιθώρια. Αμφιβάλλω αν υπάρχουν σήμερα μαρξιστές που μπορούν να έρμηνεύσουν τά γεγονότα χρησιμοποιώντας τίς ίδιες κατηγορίες που ίσχυαν μέχρι χθές. Φαντάζομαι ότι μερικοί τροτσικιστές θά πούν ότι ο μεγάλος ήττημένος είναι ο κρατικός καπιταλισμός κι ότι ο σοσιαλισμός δέν έπαθε τίποτα έπειδή ούδέποτε έφαρμόσθηκε. Μήν τούς ακούτε. Είναι μία ύστατη προσπάθεια να εξουδετερωθεί ή συγκεκριμένη πολιτική πραγματικότητα μέσα από μία άναγωγή στην περιβόητη βάση που έτσι συνεχίζει να κινεί τά νήματα.

Αυτή ή πεισματική μας άρνηση να δεχθούμε τή μαρτυρία τών καιρών μας μου θυμίζει μία παράλληλη υπεκφυγή που στηρίζει τίς νέες θεωρίες που κυριαρχούν τώρα στη Δύση. Όπως εκεί τά διάφορα συστήματα κινούνται από τήν έσωτερική τους λογική και τίποτα έξω άπ' αυτά δέν μπορεί να τά άνατρέψει, έτσι κι εμείς έναποθέσαμε τίς έλπίδες μας σε κάτι που πιστέψαμε ότι λειτουργήσει κατά τόν ίδιο τρόπο. Γι' αυτούς σημασία έχει τό σημασιοδοτικό σύστημα — για μας ή ιστορία που τήν ένασκαρώνει τό άλάθητο κόμμα (ας όσεται ο Χέγκελ!). Η υπέρτατη ειρωνία δέν είναι μόνο ότι κάναμε και οι δύο λάθος, αλλά ότι κάναμε και οι δύο τό ίδιο λάθος. Εμείς νομίσαμε ότι

θά κερδίζαμε τή μάχη άνάγοντας τά πάντα στη βάση, δηλαδή στο μόνο επίπεδο που μπορούσαμε να συλλάβουμε με ήρους μαρξιστικούς, και εκείνοι άνακάλυψαν στά υπόλοιπα μία ξέφρενη και παιχνιδιάρικη έλευθερία που δέν τούς συμφέρει να σκεφθούν πώς άρχισε αλλά είναι σίγουροι ότι δέν πρόκειται να τελειώσει. Και οι μέν και οι δε φτάσαμε στον προορισμό μας άπλουστεύοντας — αυτό είναι τό κοινό στοιχείο που μας ένώνει. Γι' αυτό αν άκούσετε κάποιον να μιλάει για τόν homo ludens να του υπενθυμίσετε πώς στο παιχνίδι αυτό υπάρχουν άναγκαστικά κερδισμένοι και χαμένοι.

Αν με ρωτούσατε τί σχέση έχει όλη αυτή ή θεωρητολογία με τό άμεσο πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε, θά σās άπαντούσα ότι σήμερα, όταν δέν μας έμεινε τίποτα άλλο να χάσουμε, ή καλύτερη άμυνα είναι ή επίθεση. Για να τό πώ διαφορετικά, αν θέλουμε να ξεπεράσουμε τή κρίση που περνάει ή μαρξιστική θεωρία τό μόνο που μάς άπομένει είναι ή επέκτασή της. Τίς προάλλες έπεσε στά χέρια μου ένα κείμενο για τήν στρατηγική που θά πρέπει να ακολουθήσει στο μέλλον τό άριστερό κίνημα. Οι άριστεροί σήμερα, λέει, πρέπει να αντιμετωπίσουν τή πρόκληση τής εποχής μας που είναι οι διαφοροποιήσεις που έχουν επέλθει στην παραγωγή και στη σύνθεση τής εργατικής τάξης, ή κατάρρευση του ύπαρκτου σοσιαλισμού, ή άπειλή τής οικολογικής καταστροφής, τό φεμινιστικό κίνημα και τέλος ή διόγκωση τής κοινωνίας τών πολιτών που συμβαδίζει με τή συρρίκνωση του κράτους. Τό παράξενο είναι ότι στο κείμενο δέν άπαντάται ή λέξη μαρξισμός ούτε μία φορά. Θά περίμενε κανείς από ένα κίνημα που ύποτίθεται ότι κάποτε τό είχε έμπνεύσει ο μαρξισμός μία μνεία τουλάχιστον — έστώ και άπορριπτική. Πώς άλλάζουμε οι καιροί! Τό ξέρετε ότι στη Δύση τόν ήρο εκμετάλλευση τόν άκούς μόνο από φεμινίστριες και τριτοκοσμικούς; Όπερ σημαίνει ότι οι άρρενες κάτοικοι τών άνεπτυγμένων κρατών έχουν ήδη περάσει τό κατώφλι του παράδεισου που εύαγγελίσθηκαν οι σοσιαλιστές ή ότι ή ιστορία έφθασε στο τέλος της, όπως διατείνεται ένα στέλεχος του State Department στην Αμερική.⁸

Όπως φαίνεται στο τέλος δέν έφτασα μόνο έγώ, φτάσαμε όλοι κι ο καθένας με τόν τρόπο του. Έκείνο που θά σώσει πολλούς είναι τό βάλαμο τής καθημερινότητας, τό σταγονόμετρο που τελικά θά σās δώσει ή δυνατότητα να καταπιείτε τεράστιες ποσότητες, που αν τίς καταπίνετε μία κι έξω θά είχατε πνιγεί. Μερικές φορές σκέφτομαι πώς αν κάποιος από μας είχε πέσει σε χειμερία νάρκη πριν από έξη μήνες και ξύπναγε ξαφνικά αυτές τίς μέρες θά τρελαινόταν. Πώς να χωρέσει τό μυαλό του ανθρώπου αυτά που γίνονται σήμερα; Έκείνοι που έφτιαξαν τό σοβιετικό ντοκυμαντέρ για τόν σταλινισμό και τήν περυστρία προσπάθησαν να διασώσουν τόν Λένιν, αλλά τώρα ή μάλα τους έχει πάρει όλους, και τόν Λένιν και τόν Μάρξ. Η λαοθάλασσα που πέρασε τό τείχος για να εισπράξει τά 35 μάρκα του Κώλ και για να χαζέψει μπροστά από τίς βιτρίνες του δυτικού Βερολίνου, οι τουρίστες από τή Δύση που θά ταίζουν τώρα τόν Ρούντνυ,⁹ ο κόσμος που ξεχείλισε στους δρόμους και τίς πλατείες τής Πράγας για να έπεφημίσει τόν Χάβελ και τόν γιό του μαργουθ¹⁰ που έχει τώρα γίνει ένα άδύναμο σύμβολο μιας εύκαιρίας που χάθηκε, οι θρησκόληπτοι Πολωνοί που άνάβουνε κεριά στην Παναγία και στο Βαλέσα, όλα αυτά σύντροφοι σημαίνουν ότι τό παιχνίδι, όπως μάθαμε να τό παίζουμε, έχει όριστικά χαθεί. Οι λαοπρόβλητοι ήγέτες μας μοιάζουν με τούς πνιγμένους που προσπαθούν να πιαστούν άπ' τά μαλλιά τους κι άνακαλύπτουν ξαφνικά ότι είναι φαλακροί.

Έγώ θά πέσω στο ποτάμι αύριο γιατί άνήκω σε άλλη εποχή. Δέν ήταν τό τείχος και ή συμβολική του σημασία, όπως λένε, που μου άνοιξε τά μάτια. Μόνο τά κακογραμμένα βιβλία και οι άδέξιοι άναγνώστες χρειάζονται τήν εικονογράφηση. Τά σημεία ύπήρχαν πάντοτε και μόρρεσα τελικά να τά διαβάσω αλλά δυσκολεύθηκα γιατί μ' είχαν μαγέψει άλλες εικόνες. Ναι, κάποτε εμείς γεμίζαμε τίς

πλατείες με σφιγμένες γροθιές και τούς τοίχους με σφυροδρέπανα. Έσείς οι νέοι δεν τ'αίδατε αυτά. Έσείς — τ'αμέχρι τώρα άνερχόμενα κομματικά στελέχη που φυσκώνατε με ύπερηφάνεια όταν βλέπατε τούς μαντρωμένους νά γεμίζουν τις πλατείες και νά άνεμίζουν τις κόκκινες σημαίες που άπό μέσα τους τις ξφτυναν. Τί νά πρωτοθυμηθεί κανείς; Κι έδω που φθάσαμε τί σημασία έχει ή άπόδοση εύθυνων;

“Όσοι με ξέρουν θά σ'ας ποδν δι είμαι πολύ τακτικός άνθρωπος. Πρίν φύγω γιά ταξίδι πάντα κλείνω προσεκτικά τ'α παράθυρα, κατεβάζω τούς διακόπτες, λέω στους γείτονες πότε θά γυρίσω και τούς δίνω ένα αριθμό τηλεφώνου γιά νά επικοινωνήσουν μαζί μου άν χρειασθεί και τέλος διπλοκλειδώνω πίσω μου τή πόρτα. Δεν ξέρω άν αυτό τό κείμενο που κρατάτε σ'τα χέρια σας είναι ένα ξέσπασμα ή μιá ύστατη προσπάθεια νά βάλω τάξη πρίν φύγω. “Όσο γιά τό περιεχόμενο, δεν σ'ας κρύβω δι τό ένδεχόμενο νά έχω τρελαθεί μωθ πέρασε άπό τό μυαλό και μάλιστα με άνησύχησε ιδιαίτερα — όχι όμως τόσο ώστε νά τό άποκλείσω.

1. Πρόκειται μάλλον γιά τό ντοκουμαντέρ του Φεντάγιεφ με τόν τίτλο «Προσές» που σ'τα ρωσικά σημαίνει «διαδικασία» και

«δικη».

2. Κατά πάσα πιθανότητα έννοεί τόν Μπαχτίν. Στο βιβλίο ‘Ο Μαρξισμός και ή Φιλοσοφία τής Γλώσσας, που ύποτίθεται δι έγραψε χρησιμοποιώντας τό όνομα του φίλου του Βολοσίνοφ, ο Μπαχτίν λέει δι τό ιδεολογικό έπικοινωνήμα δεν είναι άντανάκλαση αλλά διάθλαση τής βάσης.

3. ‘Ο μαρξιστής θεωρητικός που ταιριάζει στην περιγραφή είναι ο άμερικανός νεοεγγελιανός Φρέντερικ Τζέμσον.

4. Δεν μπορεί παρά νά είναι ο Μαρξισμός και Έμπειριοκριτισμός.

5. I. Κάντ: Κριτική του Καθαρού Λόγου, Α51, Β75.

6. Παραθέτω δλόκληρο τό σχετικό άπόσπασμα: «Τό άνάλαφρο περιστέρι σχίζοντας με τό ελεύθερο πέταγμά του τόν άέρα, που νοιώθει τήν άντίστασή του, θά μπορούσε νά πλάσει τήν παράσταση δι αυτό θά τό πετύχαινε πολύ πιό καλά μέσα στον κενό από άέρα χώρο». Κάντ, αυτόθι: Α5, Β9.

7. Κάντ, αυτόθι: Β ΧΙΙΙ.

8. Φράνσις Φουκουγιάμα.

9. Ρούντυ είναι τό όνομα του άγαπημένου ελαφιού του Χόννεκερ σέ ένα άπό (τά πολλά) κυνηγετικά του περίπτερα. Στά μέσα Δεκεμβρίου (άλλο ένα πρωθύστερο) δυτικογερμανικό τουριστικό γραφείο άρχισε νά διαφημίζει ταξίδια στην Άνατολική Γερμανία με παραμονή στο περίπτερο του Χόννεκερ που οι τουρίστες θά μπορούν νά ταΐζουν τόν Ρούντυ.

10. ‘Ο Άλεξάντερ Ντομπσεκ.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΤΕΥΧΟΣ 40

Μνήμη Παύλου Ζάννα

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ

Γράφουν οι: Α.-Α. Κύρτσης, Αθαν. Βαλαθανίδης, Δήμος Κόντος

ΑΦΙΕΡΩΜΑ **Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ**

ΝΤΙΝΑ ΒΑΙΟΥ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ: Η εργασία των γυναικών:

Ανάμεσα σε δύο κόσμους

ΓΙΩΤΑ ΚΡΑΒΑΡΙΤΟΥ: Οι γυναίκες στη μεταμοντέρνα κοινωνία: φτωχότερες ή πλουσιότερες;

ΜΑΡΙΑ ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ: Τεχνολογικές εξελίξεις και ειδικότητες με «φύλο»

ΕΛΕΝΗ ΠΑΥΛΙΔΟΥ: Γυναίκα και εργασία: Οικονομικές προσεγγίσεις των διακρίσεων στην αγορά εργασίας

ΞΑΝΘΗ ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ: Προβληματισμοί γύρω από τη μέτρηση, και την αποτίμηση της ολικής εργασίας των γυναικών

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΔΗΜΟΥ: Η μερική απασχόληση: Ένα γυναικείο φαινόμενο της αγοράς εργασίας

ΧΑΡΗ ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ: Γεγονότα του κύκλου ζωής και γυναικεία απασχόληση

ΤΖΕΝΗ ΚΑΒΟΥΝΙΔΗ: Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας

ΝΤΙΝΑ ΒΑΙΟΥ: Ο τόπος δουλειάς και το σπίτι: Κατά φύλο καταμερισμοί εργασίας στη διαδικασία ανάπτυξης της Αθήνας

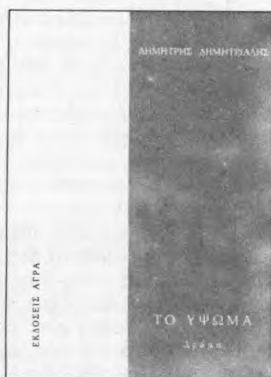
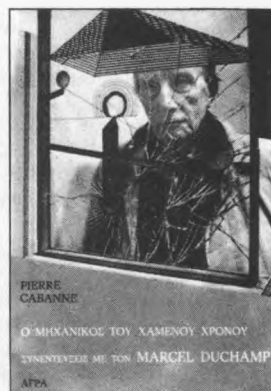
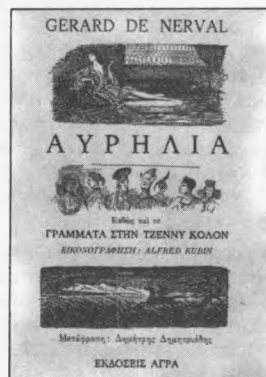
ΕΛΕΝΗ ΙΑΚΩΒΟΥ-ΠΑΠΑΓΑΡΟΥΦΑΛΗ: Φεμινισμός και Εργασία: Διέξοδοι και Αδιέξοδα

Βιβλιοπαρουσιάσεις

LIBBY TATA ARCEL: Ιφιγένεια: Θυσία και αυτοθυσία

ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ: Η διαπόρευση της γυναίκας στο έργο του Εμπειρικού μέσα από τον έρωτα και την επιθυμία

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

Έκατό χρόνια σιγουριάς

Ο λήθαργος των άριστερών ταράσσεται από την πτώση του «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Θα αλλάξουν πλευρό για να συνεχίσουν.

του Γιώργου Ριζούλη

Η συζήτηση που είχαμε άρχισε από τις στήλες του «Πολίτη», επιχειρώντας ένα διάλογο μεταξύ των μαρξιστικών και των οικολογικών ιδεών (άλλα επίσης, όπως εϋστοχα γράφηκε, ένα διάλογο για τη δυσκολία συνεννόησης και τις αντιφάσεις που διασχίζουν τό ίδιο τό σώμα της μαρξιστικής Άριστεράς), ήταν από την άρχή μιά συζήτηση έν θερμώ. Και δέν θά μπορούσε νά είναι διαφορετική: Οί άριστεροί βρίσκονται μέ την πλάτη στον τοίχο. Όπως έγραφε και ο Βασίλης Ζουναλής, «τό φιάσκο στό όποιο κενώληξε (ώς προς τό στόχο της κομμουνιστικής κοινωνίας) ή Όκτωβριανή Έπανάσταση είναι ό επιάλτης μας».¹

Τά νέα από τό Βερολίνο, την Πράγα και τή Σόφια, νέα προαναγγελθέντα αλλά από λίγους άναμενόμενα, κυρίως όμως όσα συνέβησαν στό Πεκίνο, στην Τιμισοάρα και στό Βουκουρέστι, δέν αφήνουν κανένα περιθώριο στην ύποκρισία και τον παχυδερμισμό της «ψύχραιμης» στάσης. Γελιοποιούν και τήν πιά θεαματική αλλαγή πουκάμισου αυτών που τώρα φτύνουν εκεί που μόλις πριν έγλειφαν μέ ένθουσιασμό. Έμεις θά συνεχίσουμε τή συζητήσή μας έν θερμώ, ή ψυχραιμία άνήκει και πάλι δικαιωματικά στις ένγνωσμένης σταθερότητας και άντοχής άριστερές φυγοδρες τύπου Φλωράκη, Φαράκου ή Κάππου. Άλλωστε ή Τιμισοάρα είναι ή σύγχρονη Γκουέρνικα, ή Σεκουριτάτε πάλαιψε άξια για νά ρίξει από τό θλιβερό βάθρο τους τούς άνδρες του Φράνκο και τά Ές-Ές: ό αντίφασισμός έχει πιά άποκτήσει ένα νέο, διευρυμένο νόημα. Πόσο λογικό είναι για ένα κοινό άνθρωπο νά μείνει ψύχραιμος μπροστά στην καταστροφή της Γκουέρνικα ή τή σφαγή της Τιμισοάρα; Και γιατί νά παραβλέπει τό δάσος του Κατύν ή την Κρονστάνδη;

Δέν έχουμε ίσως πολλά πράγματα νά συζητήσουμε μαζί μέ τους πριν άπό λίγο συνδαιτημένους του Τσαουσέ-

σκου, είτε σφυρίζουν τώρα ψύχραιμα και στρέφουν τό κάρο σε νέα πορεία είτε ξαφνιάζονται από τήν άπότομη στροφή και πέφτουν κάτω. Όταν όμως τή συγγνώμη από τους Ρουμάνους, για λογαριασμό όλης της ελληνικής άριστεράς, τή ζητούν οί φυγάδες από τήν έγχώρια οικογενειακή έστία του άυταρχισμού, οί δραπετες που ποτέ δέν άντεχαν τους έγχώριους πατερούληδες,² είναι φανερό ότι ή όποια δήποτε πολιτική συζήτηση σκιαζεται από ένα ευρύτερο κλίμα ήθικης κρίσης που σκεπάζει ένόχους και άθώους.

Καμιά συζήτηση δέν μπορεί νά εξαφανίσει τό ήθικό ζήτημα: Θα συνεχίσουμε άλλος λιγότερο, άλλος περισσότερο, άλλος λόγω πολύ βεβαρημένου παρελθόντος και άλλος λόγω αυξημένου αισθήματος ευθύνης, νά φέρουμε αυτό τό βάρος. Όστόσο στό ήθικό πεδίο, ή διαχωριστική γραμμή μέσα στους άριστερούς θά χωρίζει πλέον αυτούς που αισθάνονται ευθύνη και τό όμολογούν από αυτούς που άποκρύπτουν, συγκαλύπτουν και έξωραίζουν, άνεξάρτητα άν μέσα τους αισθάνονται ένοχοι ή άθώοι.

ΔΙΚΤΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟΥ, ΥΜΝΩΔΟΙ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ, «ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΝΟΜΟΤΕΛΕΙΕΣ»

Μέ φόντο τή στρατηγική ήττα της ιστορικής κομμουνιστικής Άριστεράς και τά σκληρά πλήγματα που έχει ύποστει κατ' επανάληψη ή άξιοπιστία της και τό ήθικό της κύρος, οί ίσχυρισμοί περί «τέλους της Ιστορίας» κερδίζουν σε άληθοφάνεια: Ό κομμουνισμός είναι μιά παραχημένη ουτοπία του 19ου αιώνα, ή κριτική του Μάρξ στον καπιταλισμό είναι μιά ουτοπική κριτική, γιατί γίνεται από άνεδαφική σκοπιά. Κατά συνέπεια ή καπιταλιστική κοινωνία έμφανίζεται ως άξεπε-

1. Β. Ζουναλής, «Οικολογία και ταξική πάλη», ό Πολίτης, τ. 90, Άπρίλιος 1988. Βλ. επίσης τά δύο προηγούμενα τεύχη του Πολίτη 87 και 88-89 μέ άρθρογραφία του Β. Ζουναλή και του γράφοντος.

2. Άγγ. Έλεφάντης, «Ρουμάνοι, μάς συγχωρείτε» στην Έποχή τ. 55, 24 Δεκεμβρίου 1989. Βλ. επίσης έπιστολή του Ν. Μπελογιάννη στην Αύγή.

ραστος δρίζοντας της ανθρωπότητας, όπου ωστόσο πολλά χρειάζονται για να γίνει βιώσιμη, πιά ανθρωπινή, πιά δίκαιη». ³ Αυτά διαλαλεί πράγματι μέ ποικίλους τόνους και άποχρώσεις τό πνεύμα της εποχής, καθώς εισερχόμεστε στην τελευταία δεκαετία του αιώνα. "Όποιος φιλοξενεί νά άντικρούσει τά συμπεράσματα αυτά, έχει νά διαλέξει ανάμεσα σέ δύο δρόμους: Είτε νά πουλήσει σέ νέες συσκευασίες τόν υπερβατικό λόγο του λεγόμενου όρθόδοξου μαρξισμού και νά ύπαινηχθεί πάλι σιδηρές, ιστορικές νομοτέλειες, ούριους άνέμους της ιστορίας που θά φουσκώσουν πάλι τά πανιά και θά έξασφαλίζουν τό ταξίδι πρός τόν άσφαλή λιμένα του κομμουνισμού· είτε νά πειραματισθεί μέσα στη σημερινή πραγματικότητα μέ νέες μορφές δραστηκότητας της μαρξικής κριτικής μεθόδου, διαμορφώνοντας σύγχρονα εργαλεία άνάλυσης και πράξης, κατάλληλα για κοινωνίες και ιστορικές διαδικασίες ανοιχτές σέ ποικίλες ένδεχόμενες διαδρομές.

Ο πρώτος δρόμος οδήγησε σέ πλάνες που έχουν σήμερα άποκαλυφθεί έντελώς: ή νετερμινιατική όπτική, ή άποδοχή ιστορικών νομοτελιών δέν έξαπατά μόνον επειδή προσφέρει τή στρεβλή εικόνα μιας κοινωνίας και μιας ιστορίας που βαδίζει πάντα μπροστά πρός τήν πρόοδο άκόμα και όταν για λίγο καιρό ξαποσταίνει. Η μεγαλύτερη πλάνη είναι ή ψευδαίσθησι της παντοδυναμίας που αισθάνονται οι ύποτιθέμενοι γνώστες τών σιδηρών νόμων της ιστορίας και της κοινωνικής εξέλιξης, οι έννοούμενοι της ιστορικής αισιοδοξίας, αυτοί που φαντάστηκαν ότι καθοδηγούν τις κοινωνικές διαδικασίες από τις πανύψηλες κορυφές της γνώσης και της έξουσίας. Μιά μάλλον συγγενής πλάνη της παντοδυναμίας έκανε θραύση έξω από τά πεδία της πολιτικής και έπληξε τούς δογματικούς πιστούς τών φυσικών επιστημών ή της τεχνολογίας, οι όποιοι πίστεψαν ότι έξουσιάζουν τή φύση και μπορούν νά τήν διαθέτουν κατά βούληση.

Και τώρα τί θά γίνουμε χωρίς νετερμινισμούς και νομοτέλειες; Μά έξουμε τά νέα νομοτελειακά άποφθέγματα περί «τέλους της Ιστορίας»! Τό πλοίο βρίσκεται ήδη σέ άσφαλές λιμάνι, δέν χρειάζεται καν τό δύσκολο ταξίδι. Τί κι άν τό λιμάνι έχει άλλο όνομα και είναι πολύ διαφορετικό στην όψη. Τουλάχιστον είναι πάνω σ' αυτή τή γή και όχι στον Παράδεισο!

Ο κυνισμός αυτού του είδους δέν είναι χειρότερος από τόν άλλο κυνισμό της ιστορικής αισιοδοξίας, ό όποιος (στην καλύτερη περίπτωση) θυσιάζε τούς ανθρώπους του παρόντος πρός χάριν της μελλοντικής εύτυχίας. Και οι δύο έκδοχές κατόχων της γνώσης και της έξουσίας ισχυρίζονται ότι μέ τή γλώσσα τους μιλά ή ίδια ή πραγματικότητα, ότι οι ίδιες τους είναι τό όρ-

θολογικό Διάγραμμα του Κόσμου. Τό μόνο που δέν όμολογούν είναι πόσο θά ήθελαν οι ίδιοι να είναι όντως τά πράγματα όπως τά περιγράφουν. "Όλες οι διαβεβαιώσεις περί ιστορικών ή άλλου είδους νομοτελιών, οι όποιες ένυπάρχουν δήτην στις διαδικασίες της κοινωνίας (και όχι μόνον αυτές), δέν μπορούν νά άποφύγουν τόν γνωσιολογικό έλεγχο ό όποιος έστιάζεται στην κρίσιμη εκείνη σχέση που ό Χάμπερμας άποκαλεί «έπικαθορισμό της γνώσης από τό συμφέρον».

Η οικολογική κρίση αφήνει όλα τά σενάρια ανοιχτά, και τά ήπιότερα και τά δραματικότερα. Συνδέεται αναγκαστικά μέ τήν γνωστή συζήτηση περί μεταρρυθτισμού και επανάστασης, επιβάλλει όμως και ένα νέο θεματικό πεδίο, τό όποιο απέφυγαν οι μαρξιστές: Πέρα από τις κεφαλαιοκρατικές οικονομικές μορφές οι όποιες μάς έγιναν γνωστές χάρη στο μαρξικό έργο, υπάρχουν και οι (κυριολεκτικά) υλικές ένσαρκώσεις τους, τις όποιες όμως είδαμε (σε χονδροειδή μορφή) νά προβάλλουν επίσης κάτω από τις έντελώς διαφορετικές οικονομικές μορφές του καταρρεύσαντος «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Μήπως άραγε όποιοι θέλουν νά άποφύγουν τή συζήτηση για τόν βιομηχανισμό (και τις «μεταβιομηχανικές» του μετεξελίξεις), θά έπρεπε μάλλον νά παύσουν νά μιλούν και για τόν καπιταλισμό ή νά συνηθίσουν στο ρόλο του βοώντος έν τή έρήμη;

"Ας αφήσουμε όμως αυτή τή συζήτηση για μία άλλη ευκαιρία.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ, ΜΙΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΥΠΕΝΘΥΜΙΣΗ

Τό κείμενο αυτό, αντίθετα από τις συνήθειες της εποχής, δέν γράφηκε μέ σκοπό νά άπαγγελθεί ό έπικήδειος του κομμουνισμού, του σοσιαλισμού ή του μαρξισμού. Ούτε όμως για νά έκφωνηθούν άγορεύσεις υπεράσπισης τους: Ο γράφων έχει τή γνώμη ότι ό κομμουνισμός, ό σοσιαλισμός και ό μαρξισμός δέν υπάρχουν, ούτε υπήρξαν ποτέ. Υπήρξαν όμως διάφορες κατηγορίες κομμουνιστών, σοσιαλιστών και μαρξιστών, χωριζόμενες μεταξύ τους από άγεφύρωτα χάσματα και πολύ αίμα: έδω άκριβώς στοχεύει τό κείμενο. Οι περισσότεροι από αυτούς τούς κομμουνιστές, σοσιαλιστές και μαρξιστές, όσοι στην έκατονταετία που χάνεται βρέθηκαν στη γέφυρα του πλοηγού και από ποικίλα κίνητρα ορμώμενοι άνέλαβαν νά οδηγήσουν τό σκάφος στο ταξίδι της κοινωνικής χειραφέτησης, μαζί και οι πολύ περισσότεροι πρόθυμοι του πληρώματος, κατέληξαν πλέον στη θέση του ναυαγού. Θέση τήν όποια άρκετά συχνά επιφυλάσσει ή Ιστορία για τούς πολύ

ντουμενους καπετάνιους και τούς πολύ πειθαρχικούς ναύτες.

Τί θά γίνει μέ κάποιους άλλους συναξιδιώτες είναι τό ζήτημα· αυτούς που άποκλειστήκαν από τή γέφυρα και ρίχτηκαν άλυσοδεμένοι στο άμπάρι, ή έστω έξμειναν νά τραβούν μόνιμα κουπί, παρόλο που είχαν διακρίνει έξκαιρα τήν καταστροφική πορεία και τά σάπια ξύλα του σκάφους. Δέν ώφελει πλέον ή άλληλεγγύη μέ τούς ναυαγισμένους πρώην ισχυρούς που έξχουν γίνει ένα μέ τή πλοίο και τή ρότα του, τώρα προέχει ή άπομάκρυνση από τή ρουφήχτρα. Τό ναυάγιο είναι γεγονός, αλλά ή έπιθυμία του ταξιδιού δέ θά ναυαγήσει ποτέ. Μπορούμε νά συνεχίσουμε μέ άλλο σκάφος και άλλα δρομολόγια.

"Όπως έξάλλου έγραψε ό Β. Ζουναλής, «οι κοινωνικές μορφές δέν είναι άποτέλεσμα μιας άνάπτυξης άντιφάσεων μέσω της δραστηριότητας κάποιων άτομικών ή συλλογικών υποκειμένων που έχουν καταφέρει νά συλλάβουν και νά έκπροσωπήσουν έκ των προτέρων αυτή τή διαδικασία». "Όχι όμως επειδή δήτην δέν υπάρχουν δρώντα υποκείμενα, αλλά επειδή οι διαδικασίες της κοινωνίας είναι άδύνατο νά καθοδηγηθούν, και μάλιστα από κάποιο κέντρο γνώσης και έξουσίας. Η πραγματική εξέλιξη είναι άποτέλεσμα μιας συνισταμένης ποικίλων υποκειμενικών ώθήσεων και άκόμα περισσότερων αντικειμενικών παραγόντων. Δέν υπάρχουν ιστορικές νομοτέλειες, ούτε οι κοινωνίες είναι κοπάδια στη διάθεση καλών ή κακών ποιμένων· και μόνον στη βραχύχρονη διάρκεια θριαμβεύουν κάποιοι «καθοδηγητές». "Άλλωστε ό γκραμισιανός "Ηγεμόνας είναι κατεξοχήν εκείνος που έχει συλλάβει αυτούς τούς περιορισμούς· οι καιροί ήταν πάντοτε δύσκολοι για τούς πρίγκηπες. Είναι λοιπόν φαντασίωση τό έγγελιανό "Υποκείμενο — "Ιδέα τό όποιο δίνει κίνηση, σχήμα και ζωή στον πραγματικό κόσμο, αυτό όμως δέν σημαίνει ότι οι κοινωνίες είναι συμπλέγματα «μηχανών της ταξικής πάλης», αυτοδιευθυνόμενων και ρυθμιζόμενων από πολύπλοκους «αυτοματισμούς», μέσα στους όποιους δέν ύπεισέρχεται ό υποκειμενικός παράγοντας των θελήσεων, των έπιθυμιών και των εύσυνειδητών (ή ύποσυνειδητών) επιλογών και άποφάσεων.

Τό περιβόητο έρώτημα «πώς θέλετε τή μελλοντική κοινωνία» τό όποιο οι

3. "Όπως διατυπώνει ό "Αγγ. Έλεφάντης τά συμπεράσματα των διαδών της αντίληψης περί «τέλους της Ιστορίας» στο άρθρο «Τό τέλος της επανάστασης που δέν έγινε» Πολίτης, τ. 101, "Οκτώβριος 1989.

4. J. Habermas, «Erkenntnis und Interesse», Suhrkamp Verlag (stw1), Φραγκφούρτη 1968.

πολλοί μαρξιστές συνήθιζαν και συνηθίζουν να το διώχνουν από την πόρτα, δέν έπαισε ποτέ να ξαναπαίσει από τό παράθυρο. Τό ότι είναι (ευτυχώς) αδύνατο να καθοδηγήσει κάποιος τήν πορεία μιάς κοινωνίας (έκτός από βραχεία χρονικά διαστήματα) δέν σημαίνει ότι οι άριστεροι πρέπει να κρατήσουν για τόν έαυτό τους τίς θελήσεις τους και τίς ένδεχόμενες έπιλογές τους. Καραδοκούν δυστυχώς οι επιβήτορες τών «ιστορικών νομοτελειών», αυτοί που έκαναν τή σιωπή μπροστά στό έρώτημα «τί είδους κοινωνία θέλουμε» έφαλτήριο τής έξουσίας τους. Ευτυχώς μόνον για βραχύ ιστορικό διάστημα, άρκετό όμως για να συντελεσθεί ό διασυρμός δραμάτων, ή βαρβαρότητα μέ στήριγμα άπειρες καλές προθέσεις και προπαντός ό άφανισμός τών συγκεκριμένων ζωντανών ανθρώπων για χάρη κάποιων ιδεών.

Η ιστορική κομμουνιστική Άριστερά βρίσκεται σήμερα μπροστά σε ένα δυσαναπλήρωτο κενό στρατηγικής, όπως και μέσα σε μιά τρομακτική κρίση αξιοπιστίας και ήθικης, εκτός τών άλλων και επειδή απέφυγε να απαντήσει στό έρώτημα «πώς θέλετε τή μελλοντική κοινωνία». Άν τό είχε κάνει (στό βαθμό που είναι δυνατό να διατυπωθούν τέτοιου είδους έπιθυμίες, θελήσεις και έπιλογές), θά μπορούσε ίσως σήμερα να διεκδικήσει τό ρόλο του διορατικού τιμητή ή και να διατυπώσει προτάσεις για ένα άπελευθερωτικό μέλλον. Άν τό είχε κάνει, κανείς Στάλιν, κανείς Μπρέζνιεφ, κανένας Μάο και κανένας Τσαουσέσκου δέν θά είχε μπόρέσει ποτέ να επιβάλει τόν τίτλο «σοσιαλισμός» για τίς κοινωνίες του μονοπωλιακού κρατισμού που μεταρρυθμίζονται ριζικά ή επαναστατούν σήμερα, μπροστά στα έκπληκτα μάτια μας.

Τί γίνεται τώρα, είναι τό έρώτημα· τώρα που κάθε καλοπροαίρετος άνθρωπος, αν ήταν να διαλέξει ανάμεσα σε μιά καπιταλιστική κοινωνία και σε μιά από τίς κοινωνίες του καταρρευόντος «ύπαρκτου σοσιαλισμού», είναι πλέον άρκετά πληροφορημένος και έχει άπελευθερωθεί από ποικίλους μύθους, ώστε θά διαλέξει άδιστακτα τήν πρώτη. Μόνον άπατεώνες χωρίς ταλέντο ή κάτοχοι χαμηλού δείκτη ευφύας θά του καταλογίσουν σφάλμα. Τί καλύτερο όμως από τήν καπιταλιστική κοινωνία, και μάλιστα τήν μεταρρυθμισμένη, έχουν να προτείνουν οι άριστεροι, διασφαλίζοντάς μας όμως αυτή τή φορά από τό ένδεχόμενο να βρεθούμε και πάλι κατά τήν άναζήτηση μιάς νέας κοινωνίας δεμένοι χει-

ροπόδαρα; Άς συνεχίσουμε τήν παλιά μας συζήτηση, κάπου έδώ κολλάμε συνήθως. Ψήγματα συζήτησης ίσως, καλύτερα όμως από τή σιωπή.

ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΠΕΦΤΟΥΝ· ΟΙ ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ ΣΕ ΑΜΗΧΑΝΙΑ;

Τό πρώτο που θά έπρεπε να είναι έτοιμοι να αντιπροτείνουν διαφαίνεται ήδη: Είναι ή ίδια ή συστατική για τήν έννοια τής Άριστεράς αντίληψη τής ιστορικής διαδικασίας, ως άνοιχτής, ελέγξιμης από τούς ανθρώπους, δεκτικής στην επέμβαση του «θέλω», παρόλο που αυτό τό «θέλω» είναι αδύνατο να διαφύγει από τήν συνοδεία του «μπορώ». Αυτό που ξεχασε (πλήν έξαιρέσεων) ή ιστορική κομμουνιστική Άριστερά ήταν ή σημασία του «ταξιδιού» και τών μέσων, καθώς είχε προσηλωθεί στον «προορισμό» και στους σκοπούς. Πρός χάριν τών σκοπών (και άς μη συζητήσουμε πάλι τί κρυβόταν εκεί μέσα) δέχθηκε ως θεμιτό να κλείσουν οι όρίζοντες κοινωνιών όλόκληρων, να καθορίζεται ή ιστορική διαδικασία από σιδερένια χέρια, επί γης ένσαρκώσεις τών πανίσχυρων Νόμων. Έπαισε δηλαδή να είναι Άριστερά. Άπ' αυτή τήν άποψη, τά νέα κηρύγματα περί αιώνιου θριάμβου του κεφαλαίου έρχονται σε κρίσιμες ώρες να δώσουν και πάλι τροφή στις ιδεολογίες τής κλειστής και μονοσήμαντα προσδιορισμένης ιστορικής διαδικασίας. Τίποτε λιγότερο, τίποτε περισσότερο.

Ό κύκλος φαίνεται να κλείνει. Τό κενό που άφησε ό «μαρξισμός-λενινισμός» μέ τήν κατάρρευσή του θά καλυφθεί άραγε από τούς θριαμβεύοντες ιδεολόγους του κεφαλαίου; Μήπως ό πρώτος ήταν τουλάχιστον εθθραυστος και θνησιγενής, ενώ οι δεύτεροι, χάρη στην ύποστηριξη άκατανίκητων δυναμικών που ξεπηδούν από τήν οικονομία και τήν κοινωνική δυναμική είναι άτρωτοι; Αυτόι και πολλοί άλλοι φαίνονται να είναι οι φόβοι τών άριστερών σήμερα, φόβοι εύλογοι ίσως αν αναλογισθεί κανείς ότι ή ιστορία του καπιταλισμού στον 20ό αιώνα ήταν μιά ιστορία σταθερότητας μέ τεράστιες ικανότητες κοινωνικής όλοκλήρωσης και υπέρβασης τών κρίσεων.

Άν όμως ό όρίζοντας φαίνεται κλειστός (άκριβώς όπως τόν παρουσιάζουν οι ντετερμινιστές ιδεολόγοι) όταν τών παρατηρητέ κανείς έχοντας τήν όπτική αντιπαράθεσης συστημάτων — τρόπων παραγωγής («σοσιαλισμός έναντιον καπιταλισμού»), ή εικόνα αλλάζει άρκετά αν συγκεντρώσει τήν προσοχή του στους κοινωνικούς σχηματισμούς τής Άνατολικής Ευρώπης εν προκειμένω.

Οι κοινωνικές αυτές «εισήλθαν έντελώς πραγματικά και μέ θαυμαστό τρόπο σε μιά νέα κατάσταση, τήν όποια όνειρευθήκαν σχεδόν όλοι οι με-

γάλοι πολιτικοί φιλόσοφοι τών Νεότερων Χρόνων και τήν όποια φοβήθηκαν όλες οι πολιτικές τάξεις τών Νεότερων Χρόνων όπως ό διάβολος τό λιβάνι: Σε μιά κατάσταση Γένεσης. Τέτοιες καταστάσεις είναι στιγμές Κοσμογονίας, όχι μόνον επειδή τότε υπεριοχτεί τό Κάτω έναντιον του Έπάνω και ό λαός έναντιον του κράτους, αλλά επειδή θριαμβεύει ή θέληση και άνοίγει και πάλι ό όρίζοντας τής κοινωνίας. Τά σενάρια του Μοντέρνου δέν προβλέπουν καθόλου τέτοιες καταστάσεις έλευθερίας: Σ' αυτά κυριαρχούν πάντοτε οι ύποτιθέμενοι νόμοι τής αναγκαιότητας, σ' αυτά διαδραματίζεται πάντοτε ή Έξέλιξη, αυτά μας έξηγοούν πάντοτε ότι τό μέλλον δέν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά μόνον ή ανάπτυξη και ή άπελευθέρωση του δυναμικού που ύπάρχει στό χθές και στό σήμερα».⁶

Μιά τέτοια κατάσταση άνοιχτών όριζόντων είναι αδύνατη χωρίς τή σχετική ανεξαρτησία τής κοινωνίας από τό κράτος, ή όποια στηρίζεται στα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, δηλαδή στις λεγόμενες άστικές έλευθερίες. Αύτη είναι και ή ούσιωδέστερη έπιτυχία τής κεφαλαιοκρατικής Δύσης άπέναντι στην Άνατολή του μονοπωλιακού κρατισμού. Η Άνατολή άποκτά σήμερα (σε μερικές περιπτώσεις για πρώτη φορά) ούσιαστικές «άστικές» έλευθερίες και αυτό τό ξαφνικό άνοιγμα τών όριζόντων ισодυναμει με επαναστατική μεταβολή. Ό διαταγμός τών άριστερών να πανηγυρίσουν χωρίς έπιφυλάξεις τήν πτώση τών τειχών, επειδή έξω από αυτά καραδοκεί ό καπιταλισμός, θυμίζει εκείνους που σκέπτονται αν θά πρέπει να κλεισθούν με τή θέληση στη φυλακή επειδή έξω ή ζωή είναι σκληρή και ό έπιούσιος βγαίνει δύσκολα. Σε μερικές περιπτώσεις όμως ό διαταγμός αυτός έγγίζει τά όρια μιάς πραγματικής αυτοκαταστροφής, ενός αυτοεγκλεισμού στό μουσειο τής πολιτικής σκέψης.

Όπως περίπου γράφει ό Ά. Μπαλτάς,⁷ όσοι εξακολουθούν να μιλούν στό όνομα του κομμουνισμού, του σοσιαλισμού, του μαρξισμού, κινδυνεύουν σήμερα να γίνουν είδος ιστορικά ξεπερασμένο, άπειλούνται με έξαφάνιση. Και πράγματι, αν έτσι όρίσουμε τόν έαυτό μας, δέν έχουμε έλπίδες. Άν ξεχάσουμε τά βαθύτατα σχίσματα και τίς άγεφύρωτες αντιθέσεις, ή έστω αν βοηθήσουμε και έμεις για τή συγκάλυψή τους, και μέ άπελπισμένη (και ίσως όψιμη) άλληλεγγύη μένουμε σ' αυτό που μας καταλογίζουν, ότι έπιτέλους «όλοι κομμουνιστές είμαστε», έ τότε ό έγκλεισμός στό μουσειο είναι μιά λύση. Θύτες και θύματα άγκαλιά, λόγω κοινού όνόματος, κοινού πνευματικού πατέρα και κοινών διακηρυσσόμενων προθέσεων για τό άπώτατο μέλλον! Ένα είναι τό σκάν-

5. Β. Ζουναλής, στον Πολίτη, τ. 90.

6. Tomas Schmid, «Neue Deutsche Sonderwege», στό περιοδικό *Nommine*, Δεκέμβριος 1989.

7. Άρ. Μπαλτάς, «Ό Φ. Φουκουγιάμα και ή Καρέτα-Καρέτα», Πολίτης, τ. 101, Όκτώβριος 1989.

δαλο: Αυτό που κυρίως αναδεικνύουν σήμερα οι ανατροπές στην Ανατολή, ή σχετική ανεξαρτησία της κοινωνίας από το κράτος, οι άνοιχτοι όριζοντες και η ανεκτίμητη αξία των λεγόμενων άστικων ελευθεριών, ήταν τό φανερό ή κρυμμένο σήμα κατατεθέν μιας δλόκληρης σειράς μειωψηφικων κομμουνιστικων, σοσιαλιστικων και μαρξιστικων προτάσεων, από την Λούξεμπουργκ και τούς Κεντρόευρωπαίους μαρξιστές μέχρι την είκοσάχρονη ιστορία της Ανανεωτικής Αριστερās στή χώρα μας. Ποιά δύναμη άραγε σπρώχνει, ειδικά σήμερα, να ξεχάσει κανείς τά σχίσματα και τίς αίρέσεις (πού εϋτυχώς ύπήρξαν) και να κρυφτεί κάτω από τό αυτοκαταστροφικό ιδεολόγημα ενός ένιαου κομμουνισμού, σοσιαλισμού ή μαρξισμού; Υποθέτω ότι μία από τίς αίτιες συνδέεται με τόν φόβο μπροστά στην Πολιτική Θεωρία: Η ιδεολογική και πολιτική έκκαθάριση του ζητήματος των λεγόμενων άστικων ελευθεριών, ό λόγος γύρω από τή σχέση κοινωνίας και κράτους, ίσως και ή μελέτη του βιβλίου «Κράτος, έξουσία και σοσιαλισμός» του Ν. Πουλαντζά, προκαλούν έδω και χρόνια μή όμολογούμενες άπαθήσεις σε όρισμένους ανανεωτικούς κομμουνιστές και άριστερους. Δυστυχώς σε τέτοιου είδους πεδία της Πολιτικής Θεωρίας οι άκλόνητοι και άρειμάνιοι έπιστημονισμοί δέν είναι πλέον άξεπέραστοι και δέν προσφέρουν άρκετή άυτολεποίηση.

**ΠΑΛΙΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ,
ΝΕΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ**

Ας καταλήξουμε όμως σε περισσότερο γνώριμα κεφάλαια της μαρξικής παράδοσης. Ας θέσουμε κάποια έρωτήματα σχετικά με άτομική ιδιοκτησία και άγορά, μεταρρυθμισμό και επανάσταση, παραγωγικές δυνάμεις και παραγωγικές σχέσεις, άς επιχειρήσουμε μία νέα συζήτηση εκεί πού τελειώνει τό άρθρο του Αγγελου Έλεφάντη «Τό τέλος της επανάστασης πού δέν έγινε».⁸

Α. Πράγματι, τά πολιτικά δικαιώματα του ανθρώπου δέν βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο με τό δικαίωμα της άτομικής ιδιοκτησίας. Δέν θέλουμε να βρίσκονται: Είναι άνεπίτρεπτος έστω και ελάχιστος περιορισμός των πρώτων, επιβάλλεται ό περιορισμός του δεύτερου. Αν όμως προχωρήσουμε πέρα από τούς περιορισμούς και τούς ρυθμιστικούς μηχανισμούς και καταργήσουμε με ριζικό τρόπο τόσο τήν άτομική ιδιοκτησία, όσο και (κατ' άκολουθία) τήν ελευθερία δράσης τή συναφή με τήν οικονομία της άγοράς, δέν θά προκύψει άραγε και πάλι τό γραφειοκρατικό άυταρχικό σύστημα

του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»; Θά μās προστατεύσει μήπως κάποιας μορφής «αυτοκυβέρνηση των παραγωγών» (πραγματική άυτη τή φορά), ή όποια θά κάνει σύντομα άχρηστη τήν «πολιτική ως τέχνη»; Και είναι έφικτή στίς σύγχρονες κοινωνίες με τήν τεράστια διαφοροποίηση και τόν αυξανόμενο βαθμό πολυπλοκότητας μία τέτοια μορφή αυτοκυβέρνησης, στηριζόμενη σε κατηγορίες της εργασίας;

Β. Η επανάσταση πού ευαγγελίζονταν τά κομμουνιστικά κόμματα δέν έγινε ποτέ, ούτε και θά γίνει στο μέλλον. Αυτό δέν άποκλείει άλλης μορφής επαναστατικές διαδικασίες, όπως έδειξε και ή κατεδάφιση των δωτών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και ίσως άκόμα και στή Δύση άλλες επαναστάσεις άρχίζουν «να άχνοφαινόνται, κάτω από τήν επιφάνεια των πραγμάτων». Δέν είναι όμως βέβαιο ότι θά συμβούν ούτε κανείς μπορεί να είναι άφιερωμένος σ' αυτές όπως οι παλαιοί κομμουνιστές ήταν στίς δικές τους: *Έν τώ μεταξύ ή ιστορία προχωρεί, έστω και χωρίς έμās: εϋτυχώς δέν τελειωσε.* Εμείς μόνον θά χάσουμε αν μείνουμε άπόντες από τά έφικτά του σήμερα, φοβούμενοι τήν ένσωμάτωση και τόν σοσιαλδημοκρατικό έκσυγχρονισμό.

Καταλήγουμε έτσι σε μία πολιτική μεταρρυθμίσεων για τό προβλέψιμο μέλλον; Είναι λίγο να άγωνίζεται κανείς για να ένσωματωθούν στην οικονομία της άγοράς κάποιοι ρυθμιστικοί μηχανισμοί προκειμένου να ίκανοποιηθούν οι κοινωνικές, οικολογικές, πολιτιστικές και δημοκρατικές ανάγκες των ανθρώπων, πού τό ίδιο τό σύστημα δέν μπορεί να καλύψει; Μπορούμε να διακρίνουμε τά όρια μιας τέτοιας πολιτικής μεταρρυθμίσεων, πέρα από τά όποια ύποχρεώνεται κανείς να προχωρήσει μόνον με επαναστατικές διαδικασίες νέου τύπου και νέων περιεχομένων; Υπάρχουν μορφές των νέων αυτών επαναστάσεων (π.χ. μη βίαιη διαδικασία, πιστή τήρηση της δημοκρατικής άρχής της πλειοψηφίας) πού μπορούν να είναι άσφαλιστικές δικλείδες για να μη επαναληφθούν οι τραγωδίες του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»; Υπάρχει τέλος άλλη πολιτική πρόταση, τήν όποια μπορούμε σήμερα να αντιπαραθέσουμε στίς νεοφιλελεύθερες φιλοσοφίες περί «τέλους της Ιστορίας», εκτός από ένα τέτοιο ριζοσπαστικό μεταρρυθμισμό, ίκανό να αλλάξει ένδεχομένως πορεία (αν τό επιβάλλουν οι συνθήκες) προς μία θεμελιακή αναδόμηση της κοινωνίας;

Γ. Ο καπιταλισμός δέν καταρρέει κάτω από τό βάρος των κοινωνικών αντίθεσεων πού παράγει, οι ιστορικές νομοτέλειες άποδείχθηκαν ψευδείς. Τι γίνεται όμως με τήν οικολογική κρίση; Ένας άυτομεταρρυθμιζόμενος

«οικολογίζων καπιταλισμός» θά ξεπεράσει άραγε (για ένα ίκανό χρονικό διάστημα έστω) και αυτό τό πρόβλημα, άφομοιώνοντας τό οικολογικό κίνημα μέσα στή λογική του και τή λειτουργικότητά του; Η μήπως αν μπει σ' αυτό τό παιχνίδι, θά τείνει να γίνει άγνωριστος και μέσα σε μειωμένες ή ποιοτικά ρυθμισμένες αναπτυξιακές διαδικασίες θά ιδεί τά ίδια τά θεμέλια του να θίγονται (όπως ίσχυρίζεται ό Χάμπερμας); Δέν άποκλείεται όμως και μία τρίτη έκδοχή: Να άποδειχθεί τόσο επιφανειακά οικολογίζων ό κεφαλαιοκρατικός έκσυγχρονισμός, ώστε ή οικολογική κρίση θά συνεχίσει τήν ιλιγγιώδη της επιτάχυνση. Τότε θά γίνει άμεσος κίνδυνος ή «πρόσκρουση του μετώπου της συσσώρευσης και της επέκτασης επάνω στα τελευταία, και μοιραία για τήν επιβίωση της άνθρωπότητας όρια, τά οικολογικά»,⁹ όποτε θά έλθει στην ήμερήσια διάταξη ως δυνατότητα μία οικολογική αναδόμηση της κοινωνίας με ριζοσπαστικότερα περιεχόμενα και διαδικασίες, όπως αυτές πού προαναφέραμε.

8. Στόν Πολίτη, τ. 101, Οκτώβριος 1989.
9. Elmar Altvater, «Οικονομικές και οικολογικές όψεις του χρόνου και του χώρου», στόν Πολίτη, τ. 88-89, Φεβρουάριος - Μάρτιος 1988.

Πώς θά άντέξουμε τή νέα «κοσμογονία»;

Ποιό είναι τό νόημα από τήν κατάρρευση τών καθεστώτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»; Καθώς, επιτέλους, βγήκαμε από τό λούκι του σοβιετικού «κομμουνισμού», καθώς «ξανάρχισε» ή σταματημένη ιστορία, μπορούμε επιτέλους νά πάρουμε τή βασιλική όδό του καπιταλισμού, χωρίς πιά παρεκλίσεις, χωρίς ψευδαισθήσεις, μήτε εκείνες τίς μάταιες προσδοκίες που βασάνισαν τούς ανθρώπους επί ξναν αιώνα και άποδείχθηκαν μάταιες! Ή μετάβαση που πραγματοποιείται μπροστά στα μάτια μας στις κοινωνίες του πρώην «ύπαρκτου σοσιαλισμού» για τούς πολλούς, τούς πλείστους, στά μέρη μας φαντάζει πρωτόγνωρη και κοσμογονική. Μήπως αυτός ό τόσο συνηθισμένος προσδιορισμός του «κοσμογονικού» δέν μās παροτρύνει νά σκεφθούμε και νά πιστέψουμε ότι ένας νέος κόσμος γεννιέται πάνω στα συντρίμια του παλιού; Ένας νέος κόσμος, κόσμημα και κοσμισμένος, μιά νέα γη τής επαγγελίας χωρίς τίς παραμορφώσεις που ξέραμε, χωρίς τά δράματα και τίς δουλείες που ζήσαμε;

του "Αγγελου Έλεφάντη

Φαίνεται ότι, εκτός από τούς έως χθές προχθές διαπρύσιους ύποστηριχτές όλων άνεξαιρέτως τών βαναυσότητων του «ύπαρκτου» που, ανανήψαντες αίφινιδίως, εμφανίζονται σήμερα ανανεωτικοί και περεστρόϊκοί, εκτός άκόμη από όλους όσοι σήμερα κομπορρημονούν ως δικαιωμένοι άφου από παλιά ένοιωθαν ανανεωτικοί αν και ποτέ δέν έκαναν τόν κόπο νά δείξουν τί ήταν ή ανανέωση του σοσιαλισμού που επαγγέλλονταν, εκτός, λοιπόν, άπ' αυτούς που σήμερα καταλαμβάνουν τόν χώρο τής συνασπισμένης Άριστερας, *όλος ό κόσμος* συμφωνεί ότι οι άλλαγές στις Άνατολικές χώρες είναι πράγματι κοσμογονικές. Δεξιόι, άριστεροί, πασοκικοί, εκτός συνασπισμού άριστεροί και οικολόγοι και κεντρώοι πιστεύουν ότι όχι μόνο ένα δλοκληρωτικό σύστημα κατέρρευσε, αλλά, κι ένας νέος κόσμος γεννιέται, ένας κόσμος που οι λαοί τών Άνατολικών χωρών θά άξιζε νά ζήσουν. *Ή εύμενης ύποδοχή τής περεστρόϊκα από όλον τόν κόσμο είναι κυρίαρχη ιδεολογία*. Μένει νά δούμε, αν εκτός του ότι κυριαρχεί, που πραγματικά παραπέμπει, τί πράγματι σημαίνει.

Οί άριστεροί ώστόσο είμαστε παγιδευμένοι. Γιατί τό δίλημμα είναι καλοστρωμένο. Μέ τίς κοσμογονικές άλλαγές ή μέ τόν Τσαουσέσκου; Άντε τώρα νά «υπενθυμίσεις» ότι ήταν άριστεροί, κομμουνιστές, μαρξιστές αυτοί που, από χρόνια, είχαν διαχωρίσει τή θέση τους μέ τούς

όπου γής Τσαουσέσκου όταν οι σημερινοί τιμητές καλά πορεύονταν μαζί τους, άντε τώρα νά τούς θυμίσεις ότι ή κριτική τών καθεστώτων του ύπαρκτου σοσιαλισμού θά έμενε στο επίπεδο τής βάνουσης προπαγάνδας τών σοβιετολόγων αν έλειπαν οι ιστορικές αναλύσεις μαρξιστών για τόν σταλινισμό, αν έλειπαν άπ' αυτή τή σκληρή άναζήτηση όνόματα σαν του Τρότσκι, του Λούκατς, του Γκράμσι, του Άλτουσέρ, τής Ροσάνα Ροσσάντα, του Σάρτρ, του Βένζαμιν, του Τζονστόουν, του Χομπσμπάουμ, του Λουπορίνι, του Προκάτσι, του Κλαουντίν, του Πουλαντζά, τών Χάγκεντους, Μπένζ και τόνων άλλων.

Σήμερα όλα αυτά σαρώθηκαν από τίς κοινές παραδοχές που επιβάλλουν τά ΜΜΕ, μ' αυτό τό πνευματικό γουργουρητό περί νέας κοσμογονίας. Γιατί οι ως τώρα κριτικές στον σταλινισμό και τόν σοβιετικό «κομμουνισμό», παρόλες τίς τεράστιες μεταξύ τους πολιτικές και θεωρητικές διαφορές είχαν τούτο τό κοινό: τήν προοπτική του σοσιαλισμού, όπως τουλάχιστον ό καθένας τήν κατανοούσε. Τήν προοπτική του σοσιαλισμού — όχι τόν συμβιβασμό τής σοσιαλδημοκρατίας. Και τό καλοστρωμένο δίλημμα, που σήμερα βασανίζει τούς άριστερούς μαζί μέ τήν τεράστια έκστρατεία ένοχοποίησής τους, στή πραγματικότητα είναι τούτο: *είσθε νοσταλγοί του «ύπαρκτου» ή τής ύπάρχουσας σοσιαλδημοκρατίας;* Ήδη στήν Τσεχοσλοβα-

κία, τὴν Πολωνία, τὴν Οὐγγαρία, τὴν Ρουμανία, τὴν Ἀνατ. Γερμανία καὶ ὁ κόσμος καὶ οἱ πολιτικές ἡγεσίες ἀπάντησαν μὲ σαφήνεια. *Ποτέ πιά σοσιαλισμός, ποτέ πιά κομμουνισμός.*

Ἀπομένει ἀκόμη νὰ δοῦμε τὴν ἀπάντηση πού θὰ δοθεῖ στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση ἂν καὶ οἱ ὡς τὰ τώρα ἐνδείξεις δὲν ἀφήνουν περιθώρια παρεξηγήσεων καὶ παρανοήσεων. Καὶ ἐκεῖ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς πολιτικές μορφές πού δὲν μοιάζουν μ' ἐκείνες τῆς Ρουμανίας ἢ τῆς Τσεχοσλοβακίας, τὸ νόημα τῆς μετάβασης εἶναι σαφές: ἢ ἔξοδος ἀπὸ μιά μορφὴ θνήσκοντος καὶ ἀποκαμωμένου ἀπὸ τίς ἐγγενεῖς ἀδυναμίες τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ («κρατικὸ τρόπο παραγωγῆς» τὸν εἶχε ὀνομάσει ὁ Ἄνρι Λεφέβρ σὲ μιά ἐκρηξὴ θεωρητικῆς ὑπερβολῆς ἀλλὰ ἀξιοσημείωτης περιγραφικῆς ἀκρίβειας) δὲν εἶναι παρά ἢ εἴσοδος στὸ γίνεσθαι τοῦ ιδιωτικοῦ καπιταλισμοῦ. Τοῦ *ιδιωτικοῦ καπιταλισμοῦ*, διότι ὁ καπιταλισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρά ιδιωτικὸς ὡς μορφὴ ὀργάνωσης τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας καὶ οἱ ὅποιες κρατικές πραγματώσεις του, σάν κι αὐτές πού ἀνθίσαν σὲ μεταβατικές περιόδους, δὲν ἦταν παρά ἢ ἀβέβαιη ἰσορροπία ἀνάμεσα σὲ σοσιαλιστικὰ σπαράγματα καὶ καπιταλιστικές βεβαιότητες. Ὡσπου αὐτὴ ἢ ἀβέβαιη καὶ ἀλυσιτελής ἰσορροπία σαρώθηκε.

Τὸ συμπέρασμα, —γιατί περὶ συμπεράσματος πρόκειται πού δὲν μοῦ φαίνεται καθόλου πρόωρο καὶ βεβιασμένο— μοιάζει προκλητικό. Ὡστόσο δὲν εἶναι ἢ προκλητικὴ διάθεση πού πρυτανεύει: ἀπελευθέρωση τῆς ἀγορᾶς, ιδιωτικές (ντόπιες καὶ ξένες) ἐπενδύσεις, ἐλευθερία τῆς ιδιωτικῆς ἐπιχειρηματικῆς πρωτοβουλίας, ἀπελευθέρωση τοῦ νομισματικοπιστωτικοῦ συστήματος, ἐπανεγκαθίδρυση τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας (στὴν ΕΣΣΔ ἢ σχετικὴ νομοθετικὴ ρύθμιση δὲν μιλά γιὰ «ἀτομικὴ ιδιοκτησία» ἀλλὰ γιὰ «ιδιοκτησία τῶν πολιτῶν»), ἐνσωμάτωση τῆς οἰκονομίας μέσα στὸ πλαίσιο τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας, ὁ νέος ὑπερσυγκεντρωτικὸς προεδρικός θεσμὸς τύπου «πεφωτισμένης μοναρχίας» ὑπογραμμίζουν, μὲ σαφήνεια ἕνα καὶ μόνον πράγμα: ἢ Ἀνατολὴ διάλεξε τὴν ἐλευθερία τῆς ἐπιχειρηματικῆς πρωτοβουλίας, ἐκείνη τὴν παλιὰ ἀξέχαστη ἀρχὴ τοῦ *laissez faire*. Οἱ γραφειοκράτες στὴν ὑπηρεσία τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ μεταπηδοῦν στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἑαυτοῦ τους, συνδικαλιστές καὶ διανοούμενοι (συχνὰ μέχρι χθὲς ἀντιπολιτευόμενοι, διαφωνοῦντες ἢ καὶ διωκόμενοι) αὐτομεταβαπτίζονται σὲ ἀπολογητές τῶν ὑποδείξεων τῶν ξένων ἐπενδυτῶν καὶ τοῦ Διεθνoῦς Νομισματικοῦ Ταμείου πιέζοντας ξένους τραπεζίτες καὶ ἐπενδυτές νὰ μὴ παραγνωρίσουν ἐτούτῃ τὴ νέα γῆ τῆς ἐπαγγελίας μὲ τὴ φθηνή, πειθαρχημένη καὶ καλλιεργημένη ἐργατικὴ δύναμη.

Ἔτσι ἢ κρατικὴ ιδιοκτησία μπορεῖ τώρα νὰ δώσει τὴ θέση τῆς στὴν ιδιωτικὴ καὶ στοὺς ἀμεσοὺς ιδιώτες καρπωτές τῆς. Ὡπως καὶ πρὶν ἐργάτες καὶ ὑπάλληλοι στὴν ὑπηρεσία τῆς κρατικῆς ιδιοκτησίας καλοῦνται νὰ πορευτοῦν στὴν ὑπηρεσία τῆς ιδιωτικῆς ἐπιχείρησης: ἔτσι κι ἀλλιῶς δὲν ἔχουν τίποτε νὰ χάσουν — τίποτε νὰ κερδίσουν. Ἄπλως τώρα μπαίνουν κι αὐτοὶ στὴν τροχιά τοῦ παγκόσμιου καπιταλιστικοῦ ὀρίζοντα πού συμπαράσφουρει τὰ πάντα στὴ ρότα τῆς διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς του. Ἡ Εὐρώπη, τὸ «κοινὸ μας σπίτι» τοῦ Γκορμπατσώφ, σχεδιάζεται ὡς οἶκος ἐμπορίου, ὅπου οἱ δυτικοὶ μπίζ-

νεσμεν καὶ οἱ ἀνατολικοὶ πρῶν ἀπαρασνίκ θὰ μποροῦν πλεον ἄνετα, χωρὶς τὸ τείχος καὶ τὸ σιδηρὸν παραπέτασμα, νὰ στρωθοῦν στὸ μεγάλο φαγοπότι.

Καὶ ἰδοὺ πάλι τὸ δίλημμα, λυμένο ἀντίστροφα: ἄρα εἴθε νοσταλγοὶ τοῦ προηγούμενου καθεστώτος, εἴθε μὲ τὸν μακαριτὴν τὸν «ὑπαρκτὸ σοσιαλισμὸ». Καὶ ἀναχρονιστὲς ἀφοῦ νοσταλγεῖτε κάτι πού ἔχει ἤδη πεθάνει καὶ «σταλινικοί», «ὀρθόδοξοι», «ὀλοκληρωτικοί» μιά καὶ διακονεῖτε τὴν πιὸ ἀκραία μορφὴ ἀντίδρασης, ἀνελευθερίας καὶ συντήρησης πού γνώρισε ὁ κόσμος. Κάλως ἔτσι «τίθεται» τὸ πρόβλημα, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἀφήσει ἀπέξω ἀπὸ τὴ διατύπωσή του τὸ πραγματικὸ πρόβλημα.

Ἐπομένως, *Ἡ κίνημα εἶναι τὸ πᾶν, ὁ σκοπὸς δὲν εἶναι τίποτε*, ἔγραφε ὁ Μπερνστάιν στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα. Καὶ ἐπειδὴ ἢ ἱστορικὴ ἐξέλιξη στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, παρὰ τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους, τὸν φασισμό, τὴν κατάρρευση τῆς ἀποικιοκρατίας, τοὺς ἀντιιμπεριαλιστικούς πολέμους, μιά ντουζίνα ἐπαναστάσεις καὶ ἀπόπειρες ἐπαναστάσεων, παρὰ τὰ κινήματα τῆς ἀμφισβήτησης καὶ τίς πολιτισμικῆς ἀνατροπῆς, ἔβγαλε νικητὴ τὸν καπιταλισμὸ, καὶ ἐπειδὴ οἱ ἀντικαπιταλιστικοὶ σκοποὶ πού ἐπίσης ἐγγράφηκαν μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ πορεία ἀπὸ πολιτικές δυνάμεις πού, στὴν ΕΣΣΔ, τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπη, τὴν Κίνα κι ἄλλοι ἐφθασαν ὡς τὴν κρατικὴ ἐξουσία, ὄχι μόνον ἔχασαν — ἂν μόνον ἔχαναν θὰ εἶχαν τὸν ἐνδοξο οἶκτο πού θὰ ἀπολαμβάνουν γιὰ πάντα οἱ Κομμουνιστοί, οἱ Σπαρτακιστὲς ἢ οἱ Ἐλασίτες— ἀλλὰ παντοῦ οἰκοδόμησαν τὸ σύστημα πού θὰ καταγραφεῖ γιὰ πάντα στοὺς ἐπιόχους τῆς ἀνθρωπότητας ἰδοὺ ἢ ἱστορικὴ πιά ἀπόδειξη ὅτι ἐκεῖνο πού μετράει εἶναι τὸ κίνημα, ἰδοὺ ἢ ἀπόδειξη ὅτι ὁ Μπερνστάιν εἶχε δίκιο παρόλο πού ὄλοι τὸν ἔχουν ξεχάσει — παιδιὰ, ἐγγόνια, δισέγγονα καὶ τρισέγγονα.

Ἰδοὺ ἢ ἀπόδειξη ὅτι ἂν στὴν πορεία τοῦ κινήματος παρεμβάλλονται ἔλλογοι σκοποὶ πού θέλουν νὰ τὸ ἀνατρέψουν — νὰ μὴ ἀποφασίζον δηλαδή τὰ πράγματα γιὰ μᾶς— αὐτὸ καὶ μάταιο εἶναι καὶ βουλευσιαρχικὸς προκαθορισμὸς τῆς ἱστορικῆς κίνησης πού καταλήγει σὲ νέους ἐπιόχους. Ἄφετε, λοιπόν, τοὺς τεθνεῶτας θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῶν κοσμογονικῶν ἀλλαγῶν πού ἔρχεται ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ Βορρᾶ, αὐτὸ καλοῦμαστε νὰ δεχθοῦμε σάν τὴ νέα ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια, ὅπως παλιότερα θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθοῦμε, πάλι ὡς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια, ὅτι ἐκεῖ ἀνθοῦσε ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ ροδαλὸς σοβιετικὸς ἄνθρωπος, πράκτορες δὲ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ καὶ οὐρές τῆς ἀστικῆς τάξης οἱ δὺσπιστοι, οἱ κριτικοὶ καὶ οἱ αἰρεσιάρχες.

Ἔστερα, ἔχουν παρέλθει οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι πού διανοούμενοι καὶ κοινωνικὰ κινήματα ἀναδείκνυαν, θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ, τὴν κριτικὴ τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων — προβάλλοντες δηλαδὴ ἔλλογους σκοποὺς ἀπὸ τὴ δικὴ τους σκοπιὰ, ἀντίθετους πρὸς ἐκείνους πού ἐπέβαλλαν οἱ κρατοῦντες. Ἀλλὰ ἀπὸ τότε — δὲν ἔπασσε πολὺς καιρὸς— πού ἢ μεταμοντέρνα διάνοηση καθὼς καὶ τὰ παλαιῶ ἢ νέου τύπου κοινωνικὰ κινήματα συμπαράταχθηκαν μὲ τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων διεκδικώντας ἀπλῶς μιά καλύτερη θέση στὸν ἥλιο ἔπαψαν νὰ ἐνοχλοῦν ἰδιαίτερος γιὰ τοὺς κρατοῦντες, ἰδίως στὸ βαθμὸ πού οἱ πρίγκητες πρό-

θυμα εξαγοράζουν τίς ὑπηρεσίες τους. Τό μάξιμουμ τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς καί ἀντίστασης φθάνει ὡς τῆ διεκδίκηση ἑνός καπιταλισμοῦ μέ ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἑνός «οἰκολογίζοντος» καπιταλισμοῦ ἢ ὅπως πρόσφατα ὀνομάζεται ἑνός «δημοκρατικοῦ» καπιταλισμοῦ. Ἡ διεκδίκηση αὐτή, μέ ὅλα τὰ λαϊκιστικά της σύνδρομα, ἔπαψε νά εἶναι προνόμιο τῆς ἱστορικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Στόν δρόμο πού αὐτή χάραξε ἐδῶ κι ἑκατό χρόνια βαδίζουσα τώρα ἀποφασιστικά καί τὰ κομμουνιστικά κόμματα Δύσης κι Ἄνατολης ἐπικαλοῦμενα τό αὔριο, τό μέλλον, τήν πραγματικότητα. Ἀλλά καί τὰ νέα κινήματα. Οἱ οἰκολόγοι γιά παράδειγμα — «οὔτε δεξιά οὔτε ἀριστερά»— βάλθηκαν νά ἀπορροπάνουν τό περιβάλλον ἀφήνοντας στά ἀζήτητα τίς αἰτίες πού τό μολύνουν, καλύπτοντας μέ νεφελώματα ἰδεολογικά τόν τρόπο παραγωγῆς καί διανομῆς. Κι ἐδῶ μετρά πάλι ἡ κίνηση, τό κίνημα ὄχι οἱ σκοποὶ καί ἡ περίπλοκη διαλεκτική πάλης καί σκοπῶν. Κι ἐδῶ μεγάλη ἡ ταραχή γιά μιάν «ἄλλη ἀνάπτυξη», «ἐναλλακτική» ὀργάνωση τῆς κοινωνίας γιά νά παραμένει ἀνεὐχλητή ἢ ὑπάρχουσα.

Ἐχει παρέλθει, λοιπόν, ὁ καιρός πού ἀπό ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς πόρους καί ἀπό σημαντικές πολιτικές δυνάμεις ἀναδυόταν τό πρόταγμα τοῦ κομμουνισμοῦ ὡς ἀπάντηση στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς/διανομῆς πού εἶναι συνάμα κι ἕνας ὀλοκληρωτικός τρόπος καταστροφῆς. Βέβαια κάποιοι ἀκόμη ἀνθίστανται. Οἱ Ἴταλοὶ κομμουνιστές — αὐτοὶ πού δέν δέχονται ὅτι ὁ Μπερυσταίν, ἑκατό χρόνια μετὰ, ἔχει δίκιο— πιστεύουν ὅτι μέ τήν ἐγκατάλειψη τοῦ κομμουνιστικοῦ ὀρίζοντα θά ἀποκλειόταν «ὅποιαδήποτε ἀναζήτηση γιά κάτι καινούργιο», θά ἐγκαταλείποταν ἢ προσπάθεια «γιά τό ξεπέραςμα ἑνός συστήματος πού στηρίζεται στήν προτεραιότητα τοῦ κέρδους καί τῆς ἀγορᾶς», θά ἐγκαταλείπονταν ἢ κριτική στήν πολιτική πού τήν περιορίζει σέ ἐπαγγελματική ἀπασχόληση μιᾶς ἑλίτ, θά ἐξαφανίζονταν ἢ ἀντίρρηση ὅτι ἡ κοινωνία δέν πρέπει νά εἶναι χωρισμένη σέ ἰσχυροὺς κι ἀδύνατους. Κι ὠστόσο, αὐτές οἱ φωνές — καί τέτοιες ὑπάρχουν παντοῦ, ἀκόμη καί στίς χώρες τοῦ πρώην «ὑπαρκτοῦ»— δέν εἶναι παρά μικρές ἐστίες πού τίς ἐξουθενώνει ἡ ὄχλοβή τῆς νέας κοσμογονίας.

Τὰ «ἐπιχειρήματα» γιά τήν ταύτιση κομμουνισμοῦ καί Τσαουσέσκου, Μάρξ καί Στάλιν, ὅπως καί ἡ εὐφορία γιά τῆ νέα κοσμογονία, γρήγορα θά ξεφτίσουν. Οἱ ἄνθρωποι, μέ ἢ χωρίς τίς φανφάρες τῶν ΜΜΕ καί τόν ἐκβαρβαρωτικό τους καταγιισμό, ζοῦνε μέ τὰ προβλήματά τους, ἡ οἰκονομία μέ τίς κρίσεις της, ἡ πολιτική μέ τὰ ἀδιέξοδά της, ὁ κόσμος τῆς ἐργασίας μέ τήν ἐκμετάλλευσή του, ἡ δημοκρατία μέ τίς κερικοῦδες της, ἄγριος συνεχίζεται ὁ ἀγώνας γιά τήν ἐξουσία, ἀδίστακτος ὁ πόλεμος γιά τήν οἰκονομική κυριαρχία. Δόξα τῷ Θεῷ δέν θά ζήσουμε χωρίς προβλήματα καί οἱ ἀριστεροὶ ὄλου τοῦ κόσμου, αὐτοὶ πού ἀπέμειναν κι ὅσοι θά φτιαχνοῦνται, θά ἔχουν ν' ἀπαντήσουν στά ἴδια διίστορικά ἐρωτήματα πάνω στά ὅποια σκόνταψαν κι οἱ προκάτοχοί τους ἕναν αἰῶνα πρίν. Δέν πρόκειται βέβαια νά ἐπαναληφθεῖ ἡ ἴδια ἱστορία, οὔτε γνωρίζει κανεὶς πῶς θά συνεχισθεῖ, ποιές ἀπαντήσεις θά δώσει στά προβλήματα, πῶς θά καταφέρουν οἱ ἄνθρωποι νά λύσουν ἢ νά κόψουν τοὺς μεγάλους κόμπους.

Ἀλήθεια τί θά γίνει μέ τήν ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς;

Μάρξ (ἄρθρο τοῦ 1872 γιά τήν «Ἐθνικοποίηση τῆς γῆς»: «Θά καταργηθεῖ, τελικά, ἡ καπιταλιστική μορφή τῆς παραγωγῆς, βιομηχανική ἢ ἀγροτική (...). Τό νά ζεῖ κανεὶς ἀπό τῆ δουλειά τῶν ἄλλων θά ἔναι κάτι πού θά ἀνήκει στό παρελθόν. Δέν θά ὑπάρχει οὔτε κυβέρνηση οὔτε ἐξουσία τοῦ κράτους διακριτή ἀπό τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Ἡ γεωργία, τὰ ὄρυχεῖα, ἡ βιομηχανία μέ δύο λόγια ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς παραγωγῆς θά ὀργανωθοῦν προοδευτικά μέ ἀπολύτως ἀντίστοιχο τρόπο. Ἡ ἐθνική συγκέντρωση τῶν μέσων παραγωγῆς θά γίνει βάση μιᾶς κοινωνίας πού θά τήν σχηματίζουν συνεταιρισμοὶ ἐλεύθερων καί ἴσων παραγωγῶν καί πού θά ἐπιλαμβάνονται τῶν κοινωνικῶν ὑποθέσεων σύμφωνα μ' ἕνα κοινὸ καί ὀρθολογικὸ σχέδιο».

Εἶναι βέβαια ἄνετο σήμερα νά εἰρωνεύεται κανεὶς τέτοιες διατυπώσεις. Τό πραγματικὸ ἐρώτημα ὅμως εἶναι τοῦτο: εἶναι δυνατό νά μιλήμε γιά σοσιαλισμό, γιά ἀριστερά, γιά ἄλλη ἀνάπτυξη ἢ ὀτιδήποτε θέλουμε νά ἀντικαταστήσει τόν σύγχρονο καπιταλισμό μέ τό νά διατηροῦνται οἱ καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγῆς; Καί δέν πρόκειται βέβαια μόνο γιά τίς νομικές μορφές τῆς ἰδιοκτησίας ἀλλά καί γιά τήν *πραγματική οἰκονομική ἐξουσία* τῶν ὀποιων ἰδιοκτητῶν (κράτους, ἰδιωτῶν ἢ συλλογικοτήτων) ἢ ὀποῖα ἐπιβάλλει τήν ἀνισοκατανομή τῆς παραγόμενης ὑπεραξίας, ἀνισοκατανομή πού μέ τῆ σειρά ἰσχυροποιεῖ καί ἐμφανίζει ὡς φυσικὴ κατάσταση τῆ νομικὴ καί κοινωνικὴ κατοχύρωση τῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς. Μποροῦμε νά εἰρωνευόμαστε ὅσο θέλουμε τήν μαρξική «οὐτοπία» ἀλλά στίς χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», ἀκριβῶς, περιορίστηκαν στήν κατάργηση τῶν *νομικῶν* μορφῶν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί οἱ πραγματικὲς ἐξουσίες πού ἀπορρέουν ἀπό τό ἰδιοκτησιακὸ καθεστῶς περιήλθαν στά χέρια ἑνός κράτους ἀπόλυτα ξεκομμένου ἀπό τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Κι ὠστόσο σήμερα ἄμεσες ἢ ἕμμεσες ἀπαντήσεις στό πρόβλημα τείνουν νά τό παρακάμψουν, νά τό σχετικοποιήσουν καί τελικά νά ἀποκαταστήσουν τὰ «ιερά δικαιώματα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας», ἀπέναντι στήν ὀποῖα προβλέπουν μόνο *περιορισμοὺς*. Οἱ περιορισμοὶ ὅμως στήν ἄσκηση τοῦ δικαιώματος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἐνῶ προβλέπονται καί ἀπό τό κλασικὸ Ἀστικὸ Δίκαιο καί ὅλα τὰ ἀστικά Συντάγματα διόλου δέν ἐμποδίσαν τήν ἐμπέδωση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων κατανομῆς. Ἐτσι ὁ κύκλος ἢ ὁ μῦθος ὄλων τῶν ρεφορμιστικῶν τάσεων ἀποδεικνύεται φαῦλος. Ὅπως καί ὁ «δημοκρατικὸς» καπιταλισμός.

Ἀντίστοιχα εἶναι καί τό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας δράσης τῆ συναφῆ μέ τήν ἐλευθερία τῆς ἀγορᾶς, πού σήμερα θεωρεῖται ἀυτονόητη ἀπὸ ὅλα τὰ ρεύματα τῆς Ἀριστερᾶς, ἀπὸ τοὺς οἰκολόγους ὡς τοὺς κομμουνιστές. Ὡστόσο τόσο ἡ μαρξιστικὴ κριτικὴ ὅσο καί ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία δείχνουν ὅτι ἡ ἀγορά πολὺ ἀσχημα ἰσορροπεῖ τῆ ζήτηση καί τήν προσφορά τόσο μεταξὺ τῶν κλάδων τῆς παραγωγῆς ὅσο καί σέ γενικὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο καί, ἐπομένως, ἡ ἀνισορροπία μεταξὺ παραγωγῆς (τομέας I) καί κατανάληψης (τομέας II) εἶναι ἡ βάση τῶν κρίσεων μέ τὰ γνωστά καταστροφικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἀγο-

ρά δέν είναι μάγος πού επιβάλλει τήν άρμονία. Καί όχι μόνο δέν επιβάλλει τήν άρμονία αλλά βασίζεται στην άναζήτηση του κέρδους, επιβάλλει δηλαδή εκείνους τούς άτεγκτους άνταγωνισμούς πού καταστρέφουν κάθε κοινωνική ίσσοροπία. Άν οί παραγωγικές μονάδες είναι ελεύθερες νά επιδιώκουν τό κέρδος και νά τό επανεπενδύουν κατά βούληση άναπόφευκτα οδηγούμαστε στη συγκέντρωση και τή συγκεντροποίηση του κεφαλαίου είτε ή ιδιοκτησία όνομασθεϊ ιδιωτική είτε κρατική είτε «ιδιοκτησία των πολιτών» όπως πρόσφατα βαφτίστηκε στην ΕΣΣΔ. Άκριβώς δέ εξαιτίας του άνταγωνισμού και τής επιδίωξης του κέρδους κάθε παραγωγική μονάδα άδιαφορεί για τό κοινωνικό κόστος των κοινωνικών άναγκών (ύγεια, μεταφορές, περιβάλλον κ.λ.π.). Οί κρατικές παρεμβάσεις βέβαια άπαμβλύνουν τίσ υπερβολές ώστόσο δέν τίσ άναίρουν.

Σήμερα, ή ελευθερία τής άγοράς στο πλαίσιο τής «μεικτής» οικονομίας θεωρείται, σχεδόν μέ τούς όρους του 19ου αιώνα, προϋπόθεση τής οικονομικής εημερίας και του οικονομικού δυναμισμού σέ αντίθεση προς τόν γραφειοκρατικό σχεδιασμό. Παρακάμπτεται επομένως τό ζήτημα του τρόπου παραγωγής και του τρόπου κατανομής. Διότι στην άγορά όπου πραγματοποιούνται οί άνταλλαγές «προσκομίζονται» έμπορεύματα για νά πουληθούν και προσέρχονται εισοδήματα για νά άγοράσουν. Πώς παράγονται τά έμπορεύματα και πώς υπάρχουν τά εισοδήματα; Έλεύθερη άγορά σημαίνει κατ' άρχήν και κυρίως ότι τό έρώτημα αυτό δέν τίθεται. Άλλάλλον είναι λυμένο έτσι όπως έχει άποφασίσει ή ύπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων και πού όνομάζεται καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής/κατνομής. Τό «έπιχείρημα» περί γραφειοκρατικού συγκεντρωτικού σχεδιασμού είναι άνάλογο μέ τήν ταύτιση κομμουνισμού και Τσαουσέσκου. Διότι στον όρίζοντα μίας κομμουνιστικής κοινωνίας ή παραγωγή δέν έκκινεί από τήν άναζήτηση του κέρδους, οί σχέσεις κατανομής τής υπεραξίας δέν είναι έκμεταλευτικές, «τό νά λείει κανείς από τή δουλειά του άλλου θά άνήκει στο παρελθόν». Μέσα σέ ένα τέτοιο όρίζοντα μπορούν νά τεθούν και νά λυθούν άνάλογα τά προβλήματα του δημοκρατικού σχεδιασμού και του κοινωνικού έλέγχου, άκόμη και τό πρόβλη-

μα μίας «άγορής» πού δέν θά 'ναι ή άγορά του καπιταλισμού αλλά ή κοινωνική διαδικασία άντλησης πολυτίμων πληροφοριών (είναι μύθος ότι ή καπιταλιστική άγορά μās πληροφορεί για τήν ποιότητα των έμπορευμάτων — ως σκεφτούμε τό άγχος και τίσ ψευδαισθήσει πού δημιουργεί ή διαφήμιση), συναγωνισμού, έπικοινωνίας, άνταλλαγής σημάτων, επαναπροσδιορισμού των άναγκών.

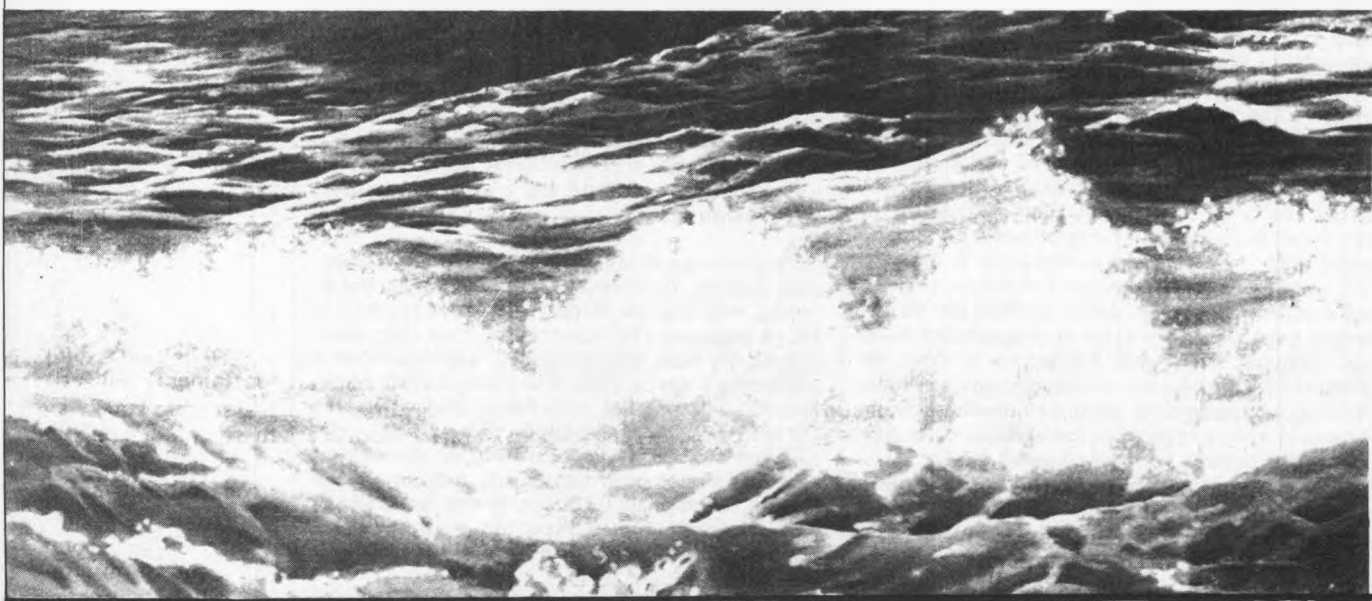
Καί πώς θά άπαντήσουμε στο έρώτημα του κράτους, τής εξουσίας, τής διακυβέρνησης των κοινωνιών;

Ένγκελς άρθρο 1873, Για τήν αύθεντία.

Όλοι οί σοσιαλιστές συμφωνούν ότι τό κράτος και μαζί μ' αυτό ή πολιτική αύθεντία θά εξαφανισθούν μετά από τή μελλοντική κοινωνική επανάσταση, ότι δηλαδή οί δημόσιες λειτουργίες θά χάσουν τόν πολιτικό τους χαρακτήρα και θά μετασχηματισθούν σέ άπλές διοικητικές λειτουργίες πού θά άγρυπνούν για τά συμφέροντα όλόκληρης τής κοινωνίας».

Όλοι οί σοσιαλιστές συμφωνούν σ' αυτό; Έδώ θά ήταν ό Ένγκελς πού σίγουρα θά ειρωνευόταν τούς σημερινούς σοσιαλιστές. Γιατί σήμερα περισσότερο μās ταιριάζει ή σκέψη του Άλντους Χάξλεϋ ότι όλες οί κυβερνήσεις του κόσμου είναι λίγο πολύ όλόκληρωτικές κι άκόμη ότι πολύ λίγες θέλουν νά μήν είναι όλόκληρωτικές. Πολύς λόγος γίνεται για τόν μετα-ολόκληρωτικό κομμουνισμό αλλά έλάχιστος για κάποια εποχή μετα-καπιταλιστική.

Υπάρχει δρόμος, λοιπόν, πολλές μπροστά μας νά διανύσουμε άνάμεσα στα προβλήματα μας, και τούς άτέρμονους συμβιβασμούς. Σημασία δέν έχει ποιός θά άντέξει και ποιός όχι σ' αυτήν τήν χωρίς τελειωμό ιστορία. Σημασία έχει ότι, παρά τά κηρύγματα των νέων θεολόγων τής «έπικοινωνίας», ή ιστορία θά συνεχίζεται. Χωρίς τελειωμό. Καί πρέπει νά ξερούμε ότι κάθε ιστορία αρχίζει άπ' τήν αρχή. Άπό τήν αρχή θά άρχισει και ή ιστορία τής Άριστερας τινάζοντας στον άέρα παλιές βεβαιότητες και τίσ νέες άπαντήσεις του συρμού σάν κι αυτές πού επιβάλλει ή περί κοσμογονίας ιδεολογία.

‘Η δημιουργία τῶν λαῶν· ρατσισμός, ἔθνικισμός, ἔθνότητα

τοῦ Ἐμμανουέλ Βαλλερστάιν

Τίποτε δέν μοιάζει πιό προφανές ἀπό τήν ταυτότητα καί τήν ἔννοια ἑνός λαοῦ. Οἱ λαοί ἔχουν ὀνόματα πού μᾶς εἶναι οἰκεία. Φαίνεται ἐπίσης διότι ἔχουν καί ἱστορία. Ὡστόσο ὁ οἰοσδήποτε εἰδικός τῶν δημοσκοπήσεων ξέρει διότι ἂν τεθεῖ ἀνοιχτά ἡ ἐρώτηση: «τί εἰσθε» σέ ἄτομα πού ἀνήκουν στόν ἴδιο «λαό» οἱ ἀπαντήσεις θά εἶναι ἀπίστευτα διαφοροποιημένες, ἰδίως ἂν τό πρόβλημα δέν προκύπτει ἀπό τήν καυτή ἐπικαιρότητα. Καί ὁ παρατηρητής τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ξέρει πόσες καί πόσες παθιασμένες διαμάχες περιστρέφονται γύρω ἀπό τά ὀνόματα τῶν λαῶν. Ὑπάρχουν Παλαιστίνιοι; Ποιός εἶναι Ἑβραῖος; Οἱ Μακεδόνες εἶναι Βούλγαροι; Οἱ Βέρβεροι εἶναι Ἀραβες; Ποιά εἶναι ἡ σωστή ὀνομασία: νέγρος, ἀφροαμερικάνος, μαῦρος (μέ κεφαλαῖο ἢ χωρίς). Ἐξ αἰτίας αὐτῶν τῶν ὀνομαῶν οἱ ἄνθρωποι ἀλληλοσκοτώνονται ἀντιδρώντες μ’ αὐτόν τόν τρόπο ἔχουν τήν τάση ν’ ἀρνοῦνται διότι τό ζήτημα εἶναι σύνθετο ἢ ἀμφιλεγόμενο, ν’ ἀρνοῦνται διότι κάθε ἄλλο παρά προφανές εἶναι ἡ ἀπάντηση.

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΠΑΡΧΑΓ’ΝΤ

Θά ἤθελα νά ξεκινήσω περιγράφοντας μιά πρόσφατη συζήτηση σχετικά μ’ ἕναν συγκεκριμένο λαό. Ἔχει ἕνα σπάνιο χαρακτηριστικό: πρόκειται γιά μιά συζήτηση φιλική, ἀνάμεσα σέ ἄνθρώπους πού ἔχουν κοινούς πολιτικούς στόχους. Ἡ συζήτηση δημοσιεύτηκε μέ τήν ἐλπίδα, ἀκριβῶς, τό πρόβλημα νά λυθεῖ φιλικά, μεταξύ συντρόφων.

Τό πλαίσιο ἦταν ἡ Νότια Ἀφρική. Ἡ νοτιοαφρικανική κυβέρνηση, μέ νομοθετική ρύθμιση, θέσπισε τήν ὑπαρξή τεσσάρων «λαῶν», τόν καθένα

μέ τό ὄνομά του: Εὐρωπαῖοι, Ἰνδοί, Μιγάδες, Μπαντού. Αὐτές οἱ νομοθετημένες κατηγορίες εἶναι σύνθετες καί συνεπάγονται τήν ὑπαρξή πολλῶν ὑποομάδων. Ἡ κατάταξη τῶν ὑποομάδων στήν ἴδια κατηγορία μέ τό ἴδιο ὄνομα εἶναι μερικές φορές τουλάχιστον περίεργη. Ὡστόσο καλύπτονται νομικά καί ἔχουν πολύ συγκεκριμένες συνέπειες γιά τά ἄτομα. Κάθε ἄτομο πού κατοικεῖ στή Ν. Ἀφρική κατατάσσεται διοικητικά σέ κάθε μιά ἀπ’ αὐτές τίς κατηγορίες, καί ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς κατάταξης διαθέτει τά προσιδιάζοντα στήν κάθε κατηγορία πολιτικά καί κοινωνικά δικαιώματα. Ἔτσι ὁ καθένας εἶναι ὑποχρεωμένος νά ζεῖ σέ μιά γειτονιά πού καθόρισε τό κράτος γιά τήν κάθε κατηγορία, καμιά φορά καί γιά τήν κάθε ὑποκατηγορία.

Στή Ν. Ἀφρική πολλοί ἀντιτάχθηκαν σ’ αὐτήν τήν κατηγοριοποίηση, γνωστή μέ τό ὄνομα Ἀπαρχάιντ. Ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς σύγκρουσης ἔχει τουλάχιστον μιά σημαντική καμπή ὡς πρός τό ζήτημα τῆς ὀνοματοθεσίας. Ἀρχικά οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἀπαρχάιντ σχημάτισαν ὀργανώσεις διακριτές στό πλαίσιο τῆς κάθε κατηγορίας. Στή συνέχεια οἱ ὀργανώσεις αὐτές συνέπηξαν μιά πολιτική συμμαχία καί ἄρχισαν νά δροῦν ἀπό κοινού. Ἔτσι τό 1955 ἔλαβε χώρα τό περίφημο Συνέδριο τοῦ Λαοῦ, συνδιοργανωμένο ἀπό τίς τέσσερις ὁμάδες, ἀποτελούμενες ἀπό ἄνδρες καί γυναῖκες πού ἀνήκαν στούς λαούς ἐκείνους πού ὄρισε ἡ κυβέρνηση. Τό Συνέδριο τοῦ Λαοῦ συνέταξε τή Χάρτα τῆς Ἐλευθερίας πού ἐπιζητοῦσε, κοντά στά ἄλλα, τήν κατάργηση τοῦ Ἀπαρχάιντ.

Ἡ σημαντικότερη ἀπ’ αὐτές τίς τέσσερις ὀργανώσεις ἦταν τό Ἀφρικανικό Ἐθνικό Συνέδριο (ANC=ΑΕΣ) πού ἀντιπροσώπευε ὄσους ἡ κυβέρνηση ὀνόμαζε Μπαντού, περίπου τό 80% τοῦ νοτιοαφρικανικοῦ πληθυσμοῦ. Τή

Περιέχεται στό: Etienne Balibar et Immanuel Wallerstein, *Race, nation, classe, les identités ambiguës*, ἐκδ. Decouverte, Paris 1988.

Μετάφραση: Ἀγγελος Ἐλεφάντης

δεκαετία του '60 ή του '70 —δέν είναι γνωστό πότε ακριβώς— τό ΑΕΣ άρχισε νά χρησιμοποιεί τόν όρο «'Αφρικανός» γιά νά δηλώσει όλους όσους δέν ήταν «Ευρωπαίους», συμπεριλαμβάνοντας έτσι στην ίδια όνομασία τούς Μπαντού, τούς Μιγάδες και τούς 'Ινδούς. Άλλοι —δέν είναι γνωστό ποιοί— έπληραν άμέσως μία παρόμοια απόφαση και βάλθηκαν νά όνομάζουν όλους αυτούς τούς ανθρώπους «μή λευκούς», σέ αντίδιαστολή προς τούς «λευκούς». Τό αποτέλεσμα ήταν τό ίδιο: ή περιστολή μιάς ταξινόμησης μέ τέσσερις ομάδες σέ μία διχοτομία. Αυτή ή απόφαση —άν βέβαια πρόκειται γιά μιάν απόφαση— δέν στερείται άμφισημιών. Έτσι ή όργάνωση τών 'Ινδών έντός του ΑΕΣ (τό SAIC) συνέχισε νά ύπάρχει παρόλο πού ο πρόεδρος του κι ένα μέρος τών μελών του είναι επίσης μέλη του ΑΕΣ.

Άπ' όλες τις κατηγορίες ή πιό προβληματική, χωρίς άμφιβολία, είναι ή ομάδα τών «μιγάδων». 'Ιστορικά, αυτή ή «ομάδα» άποτελείται από τούς άπογόνους ένώσεων μεταξύ 'Αφρικανών και Ευρωπαίων. Περιλαμβάνει επίσης κι εκείνους πού όνομάζονται «Μαλαίσιου του 'Ακρωτηρίου», πού τούς είχαν φέρι από τις 'Ανατολικές 'Ινδίες πριν από αιώνες. Οι «μιγάδες» είναι αυτοί πού σέ άλλα μέρη του κόσμου όνομάζουν «νοθογενείς» και πού, στις ΗΠΑ, θεωρούνταν μέλη της «νέγκρικης ράτσας» σύμφωνα μέ τούς, καταργημένους πλέον, νόμους πού όργάνωναν τις φυλετικές διακρίσεις.

Τόν 'Ιούνιο του 1984, ο Άλεξ Λά Γκούμα, μέλος του ΑΕΣ, μιγάς κατά την κυβερνητική κατάταξη, έστειλε μία έπιστολή στον διευθυντή της έφημερίδας *Sechaba*, έπίσημου όργάνου του ΑΕΣ, πού έθετε τό έξής πρόβλημα: Σέ άρθρογραφία της έφημερίδας είχε εμφανισθεί ο όρος «δήθεν μιγάδες» ή «ψευδομιγάδες». Κι άναρωτιόταν φιλικά ο έπιστολογράφος άν τελικά αυτός ο νέος όρος δέν όδηγεί σέ μία νέα φυλετική διάκριση στη παράταξη τών αντιπάλων του 'Απαρτχάιντ.

[Τήν έπιστολή αυτή και τις άπαντήσεις πού δέχθηκε, μέ άναμφισβήτητο ένδιαφέρον, δυστυχώς γιά λόγους χώρου τις παραλείπουμε. Πάντως ο Βαλλερστάιν ήθελε μ' αυτές νά δείξει ότι ούτε οι όροι πού χρησιμοποιούνται είναι ουδέτεροι από πολιτική άποψη ούτε άντιστοιχούν σέ κάποιες άντικειμενικές παραδοχές ή έπιστημονικά δεδομένα. Γι' αυτό και ή σύγχυση άκόμη και μέσα στις γραμμές τών αντιπάλων του ρατσισμού, μία σύγχυση πού προσπαθεί στό ύπόλοιπο κείμενό του νά διαλευκάνει μέ μία σειρά ιστορικών και θεωρητικών έπιστημάνσεων πάνω σ' αυτό τό τόσο έκρηκτικό και άμφιλεγόμενο ζήτημα. Σημ. του μεταφραστή.]

ΦΥΛΗ, ΕΘΝΟΣ, ΕΘΝΟΤΗΤΑ

Προτίθεμαι νά πραγματοποιθώ τό θέμα μέσα από διαδοχικές προσεγγίσεις. Καί κατ' άρχήν θά δούμε συνοπτικά τις άντιλήψεις πού διαμόρφωσαν οι κοινωνικές έπιστήμες γιά την έννοια του λαού. Στη συνέχεια, θ' άντιμετωπίσουμε τό πλαίσιο μέσα στό όποιο έγινε δυνατή ή γέννηση αυτής της έννοιας, μέσα στη δομή ή τις διαδικασίες του ιστορικού μας συστήματος. Τέλος θά δούμε άν θά μπορούσε νά είναι χρήσιμη μία άναδιατύπωση της έννοιας του λαού.

Διαπίστωση πρώτη: στις ιστορικές κοινωνικές έπιστήμες ο όρος «λαός» δέν άπαντάται συχνά. Πιό διαδεδομένοι είναι οι όροι «φυλή», «έθνος», και «έθνική ομάδα» («έθνότητα») πού, μπορούμε νά πούμε ότι ύποδηλώνουν όλοι τρεις παραλλαγές ύπαρξης τών «λαών» στον σύγχρονο κόσμο. Ο τρίτος από τούς τρεις αυτούς όρους είναι ο πιό πρόσφατος και τείνει νά αντικαταστήσει τόν όρο «μειονότητα» πού παλιότερα ήταν πολύ διαδεδομένος. Βέβαια καθ' ένας άπ' αυτούς τούς όρους έχει πολλές παραλλαγές αλλά σκέφτομαι ότι λογικά και στατιστικά άντιπροσωπεύει τις τρεις κορυφαίες κατηγορίες.

Η «φυλή» είναι μία κατηγορία γενετική ή άντιστοιχεί σέ μία έμφανή φυσική μορφή. Έδώ κι έκαστό μέ έκαστό πενήντα χρόνια διεξάγονται πολλές συζητήσεις γιά τά όνόματα και τά γνωρίσματα τών φυλών. Η δλη διάμαχη είναι άρκετά θολή και προπαντός ύποπτη. Τό «έθνος» προορίζεται νά παίρνει τή θέση όρου κοινωνικο-

πολιτικού, συνδεδεμένου κατά κάποιο τρόπο μέ τά πραγματικά ή ένδυνάμει όρια κάποιου κράτους. Η «έθνική ομάδα» είναι κατηγορία πολιτιστική, πού την χαρακτηρίζουν γνωρίσματα σταθερά, μεταβιβαζόμενα από γενιά σέ γενιά, πού, σέ αντίδιαστολή προς τό έθνος, δέν έγγράφονται στα όρια ενός κράτους.

Οι όροι αυτοί χρησιμοποιούνται μέ άπίστευτα έτερόκλητο τρόπο, χωρίς νά πάρουμε ύπόψη κι ένα σημαντικό άριθμό άλλων όρων πού παρεμβάλλονται συχνά. Οι περισσότεροι άπ' όσους χρησιμοποιούν αυτούς τούς τρεις όρους τό κάνουν γιά νά δηλώσουν ένα μόνιμο φαινόμενο τό όποιο, εξαιτίας της μακρινής του καταγωγής μέσα στό χρόνο, έχει όχι μόνο σημαντικές έπιπτώσεις στην καθημερινή συμπεριφορά αλλά επίσης παρέχει μία βάση πάνω στην όποια στηρίζονται οι πολιτικές διεκδικήσεις του παρόντος. Πού πάει νά πεί ότι ένας «λαός» είναι αυτό πού είναι ή κάνει εξαιτίας τών γενετικών του χαρακτηριστικών, πού έρχονται είτε από την κοινωνικοπολιτική του ιστορία, είτε από τις κανονιστικές του άρχές είτε από τις «παραδοσιακές» του άξίες.

Τό κύριο άντικείμενο τών κατηγοριών αυτών μοιάζει νά μάς έπιτρέπει νά διατυπώνουμε προτάσεις πού χρησιμοποιούν τό παρελθόν ένάντια στους ψευτοαντικειμενικά «έκλογικευμένους» στόχους του παρόντος. Μπορούμε νά τούς χρησιμοποιήσουμε γιά νά δικαιολογήσουμε γιά πιό λόγο κατάσταση είναι αυτή πού είναι και γιατί δέν μπορεί ή δέν πρέπει νά αλλάξει. Άντίθετα, είναι δυνατόν επίσης νά χρησιμοποιη-

θούν για να εξηγήσουν γιατί οι σημερινές δομές θα έπρεπε να εξαφανισθούν στο όνομα κοινωνικών πραγματικότητων βαθύτερων και αρχαιότερων, άρα πιο νομομοποιημένων. Η χρονική διάσταση του παρελθόντος βρίσκεται στη καρδιά της έννοιας λαός, είναι αναπόσπαστο τμήμα της.

Πρώτον, στο βαθμό που οι περιφερειακές διαδικασίες συνδέονται με την παραγωγή πρώτων ύλων — πράγμα που αποτέλεσε ιστορική πραγματικότητα, αλλά που σήμερα έχει μικρότερη σημασία από παλιότερα — ασκείται μία πίεση πάνω στην γεωγραφική τους εκδίπλωση, καθώς συνδέονται επίσης με ειδικά φυσικά περιβάλλοντα πρόσφορα σε όρισμένες καλλιέργειες ή πλούσια σε γεωλογικά κοιτάσματα.

Δεύτερον, στο βαθμό που πολιτικά στοιχεία προσδιορίζουν έναν όρισμένο αριθμό σχέσεων ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια, τό γεγονός ότι όρισμένα προϊόντα ενός εμπορευματοδικτύου υπερπηδούν τά πολιτικά σύνορα, διευκολύνουν τίς αναγκαίες πολιτικές διαδικασίες, δεδομένου ότι ό έλεγχος των συνόρων είναι μία από τίς πιο πραγματικές και τίς πιο σημαντικές εξουσίες που διαθέτουν τά κράτη.

Τρίτον, ή συσσώρευση κεντρικών διαδικασιών σε κράτη διαφορετικά από εκείνα όπου συγκεντρώνονται οι περιφερειακές διαδικασίες τείνει να δημιουργήσει έσωτερικές πολιτικές δομές διαφορετικές σε κάθε κράτος. Η διαφοροποίηση αυτή, με τή σειρά της, διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στη διατήρηση του άριστου διακρατικού συστήματος που έλέγχει και διαιώνίζει τόν άξονικό καταμερισμό εργασίας.

Ός εκ τούτου, και για να μιλήσουμε άπλά, βαίνουμε μακροπρόθεσμα προς μία κατάσταση όπου μερικές περιοχές του κόσμου γίνονται ουσιαστικά ό τόπος κεντρικών παραγωγικών διαδικασιών ενώ σε άλλες έντοπίζονται παραγωγικές διαδικασίες περιφερειακές. Στην πραγματικότητα, παρόλο που υπάρχουν κυκλικές διακυμάνσεις του βαθμού πώλωσης, διαπιστώνεται μία προαιώνια τάση επιδείνωσης αυτής της διάκρισης. Αυτή ή διαφοροποίηση μέσα στο χώρο σε παγκόσμια κλίμακα στην άρχή πήρε τήν πολιτική μορφή ανάπτυξης μιάς κεφαλαιοκρατικής κοσμοοικονομίας, κυρίως ευρωπαϊκής, για να περιλάβει στή συνέχεια τό σύνολο της ύδρογειου, φαινόμενο γνωστό με τό όνομα «ευρωπαϊκή έκέκταση».

ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΗ ΙΕΡΑΡΧΙΑ

Στήν εξέλιξη του ανθρώπινου είδους πάνω στον πλανήτη Γη στή διάρκεια της προηγούμενης περιόδου, ή ανάπτυξη σταθερής γεωργίας και ή κατανομή των γενετικών παραλλαγών πραγματοποιήθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε, στήν άρχή της εμφάνισης της κεφαλαιοκρατικής κοσμοοικονομίας, ή όμοιογένεια των διαφόρων γενετικών τύπων σε έναν όρισμένο τόπο ήταν πολύ μεγαλύτερη από σήμερα.

Στό βαθμό που ή καπιταλιστική κοσμοοικονομία θα ξεπεράσει τά άρχικά όρια της Εύρώπης, στό βαθμό που οι συσσωρεύσεις σε κεντρικές και περιφερειακές παραγωγικές διαδικασίες θα άποβαίνουν όλοένα και πιο διάχυτες στο παγκόσμιο γεωγραφικό χώρο,

θά άρχίσουν ταυτόχρονα να άποκρυσταλλώνονται «φυλετικές» κατηγορίες γύρω από όρισμένες όνομασίες. Είναι προφανές ότι μεγάλος άριθμός γενετικών χαρακτηριστικών διαφέρει σημαντικά από άνθρωπο σε άνθρωπο. Όστόσο δέν είναι καθόλου προφανές ότι θα έπρεπε να προσδεθούν οι άνθρωποι σε τρείς, τέσσερις ή δεκαπέντε παγιωμένες κατηγορίες που όνομάζονται «φυλές». Ό άριθμός των κατηγοριών, άκόμη και τό ίδιο τό γεγονός της καθιέρωσης κατηγοριών, είναι κοινωνικές αποφάσεις. Έξάλλου παρατηρείται καθημερινά ότι όσο όξύνεται ή πώλωση τόσο μειώνεται ό άριθμός των κατηγοριών. Όταν ό Ντυμπούά έλεγε τό 1900 ότι «τό πρόβλημα του 20ού αιώνα θα είναι τό όριο του χρώματος», τά χρώματα στά όποια άναφερόταν, στήν πραγματικότητα, περιορίζονταν στή διχοτομία λευκός — μη λευκός.

Η ράτσα κι έπομένως ό ρατσισμός είναι έκφραση, κινητήρας και συνέχεια συνέπεια της γεωγραφικής πληθυσμιακής συσσώρευσης, συσσώρευσης συνδεδεμένης με τήν άξονική διαφοροποίηση της εργασίας. Αυτή ή πραγματικότητα βγαίνει στήν επιφάνεια με βάνουσο τρόπο καθώς ή Νότιος Άφρική, αυτά τά τελευταία χρόνια, άποφασίζει να ταξινομήσει τούς περιπεδημούντες Γιαπωνέζους έπιχειρηματίες ως «επίτιμους λευκούς» κι όχι όπως τούς άλλους Άσιάτες (π.χ. τούς ντόπιους Κινέζους). Σε μία χώρα όπου οι νόμοι θεμελιώνονται πάνω σε γενετικές κατηγορίες όλα συμβαίνουν λές κι ή γενετική λαβαίνει υπόψη της τίς πραγματικότητες της κοσμοοικονομίας.

Η φυλή δέν είναι ωστόσο ή μόνη κατηγορία που χρησιμοποιείται για να προσδιορισθεί ή κοινωνική ταυτότητα. Δέν άρκει, προφανώς, ό ότι χρησιμοποιείται επίσης και ή κατηγορία του έθνους. Όπως δέ κιόλας τόνοισα τό έθνος άπορρέει από τήν πολιτική άρθρωση του κοσμοσυστήματος. Κράτη, μέλη σήμερα των ΟΗΕ, είναι δημιουργήματα του σύγχρονου κοσμοσυστήματος και τά περισσότερο από αυτά δέν υπήρχαν πριν ένα αιώνα ούτε καν ως διοικητικές όντότητες. Όσον άφορα δέ ένα μικρό άριθμό κρατών που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν κάποιο όνομα και συνεχή διοικητική ύπόσταση σε εποχές παλιότερες από τό 1450, στήν πραγματικότητα, είναι πολύ λιγότερα άπ' όσα εκ πρώτης όψεως θα νόμιζε κανείς: Γαλλία, Ρωσία, Πορτογαλία, Δανία, Σουηδία, Έλβετία, Μαρόκο, Κίνα, Ίράν, Αίθιοπία είναι ίσως οι περιπτώσεις οι λιγότερο διφορούμενες. Και θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι άκόμη κι αυτά τά κράτη δέν έγιναν σύγχρονα κυρίαρχα κράτη παρά μόνο με τήν άνάδυση του σύγχρονου κοσμοσυστήματος.

Υπάρχουν βέβαια και μερικά άλλα κράτη που μπορούν να αναζητήσουν, στα ίχνη μίας άσυνεχους ιστορίας, τη χρησιμοποίηση του ονόματος μίας περιοχής, π.χ. Ελλάδα, Ιταλία, Ινδίες, Αίγυπτος. Τό εδαφος γίνεται ακόμη πιο όλισθηρό αν καταπιστούμε με δνόματα όπως Τουρκία, Γερμανία, Ιταλία, ή Συρία. Γεγονός ωστόσο παραμένει ότι αν, κατά το 1450, εξετάσουμε περισσότερες «κρατικές» οντότητες που τότε υπήρχαν —π.χ. τις Βουργουνδικές Κάτω Χώρες, την Άγια Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του γερμανικού έθνους, την Αυτοκρατορία του Μεγάλου Μογγόλου— θα διαπιστώσουμε ότι σε κάθε περίπτωση, σήμερα, δεν υπάρχει ένα κράτος αλλά τρία κυρίαρχα κράτη που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν την πολιτική, την εδαφική και πολιτιστική καταγωγή τους απ' αυτές τις πρό του 1450 ένότητες. Τό γεγονός ότι σήμερα υπάρχουν τρία κράτη σημαίνει ότι υπάρχουν τρία έθνη; Υπάρχει βελγικό έθνος, όλλανδικό έθνος, έθνος του Λουξεμβούργου; Οί περισσότεροι τό πιστεύουν. Άλλά αν είναι έτσι αυτό δεν σημαίνει ότι πρώτα υπήρξε ένα Όλλανδικό κράτος, ένα Βελγικό, ένα Λουξεμβουργικό; Μία συστηματική εξέταση της ιστορίας του σύγχρονου κόσμου θα έδειχνε, νομίζω, ότι σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις τό κράτος προηγήθηκε του έθνους κι όχι αντίστροφα, όπως διδάσκει ένας πολύ διαδεδομένος μύθος.

Βεβαίως, από τή στιγμή που άρχισε να λειτουργεί τό σύγχρονο διακρατικό σύστημα, είδαν τό φώς πολλά έθνικιστικά κινήματα σε πολλά μέρη του κόσμου με στόχο τή δημιουργία νέων κυρίαρχων κρατών. Καί όρισμένα απ' αυτά τά κινήματα πέτυχαν τούς σκοπούς τους. Άλλά επιβάλλονται δύο παρατηρήσεις:

Η πρώτη: Τά περισσότερα απ' αυτά τά κινήματα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, έμφανίστηκαν στό έσωτερικό ήδη έγκαθιδρυμένων διοικητικών όρίων. Θά μπορούσαμε, έπομένως, να συμπεράνουμε ότι κράτος, αν και μη αυτόνομο, ήδη προϋπήρχε.

Η δεύτερη παρατήρηση: Είναι προς διεκρίνιση μέχρι ποιο σημείο τό «έθνος» ως κοινό αίσθημα υπήρχε πριν από τήν οδσιαστική ίδρυση του νέου κράτους. Άς πάρουμε π.χ. τήν περίπτωση των Σαχραούι της Δυτικής Σαχάρας. Υπάρχει έθνος Σαχραούι; Άν θέσετε τό έρώτημα στό κίνημα εθνικής άπελευθέρωσης του Πολισάριο θά άπαντήσει καταφατικά και θά προσθέσει ότι τό έθνος Σαχραούι υπάρχει εδώ και χίλια χρόνια. Άν κάνετε τήν ίδια έρώτηση στους Μαροκινούς θά σας άπαντήσουν ότι ποτέ δεν υπήρξε έθνος Σαχραούι κι ότι οι άνθρώποι που από παλιά ζούσαν στην Ισπανική άποικία της Δ. Σαχάρας άνήκαν στό μαροκινό έθνος.

Πώς λύνεται μία τέτοια διαφορά; Η άπάντηση είναι πως δεν υπάρχει λύση. Άν τό 2000 ή τό 2020 τό Πολισάριο θά

χει κερδίσει τόν πόλεμο που διεξάγει σήμερα τότε θά υπάρχει έθνος Σαχραούι. Άν κερδίσει τό Μαρόκο δεν θά υπάρχει. Καί ό ιστορικός που θά γράφει τό 2100 θά θεωρήσει ότι τό ζήτημα έχει τακτοποιηθεί και, πιθανότατα, ότι δεν τίθεται πιά.

Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

Γιατί ή δημιουργία ενός ιδιαίτερου κυρίαρχου κράτους στό έσωτερικό του διακρατικού συστήματος θά πρεπε να δημιουργεί παράλληλα με τό «έθνος» και ένα «λαός»; Δεν είναι δύσκολο να κατανοηθεί τό ζήτημα και παραδείγματα υπάρχουν πολλά. Τά κράτη, σε μία τέτοια περίπτωση έχουν προβλήματα συνοχής. Άπό τή στιγμή που αναγνωρίζεται ή κυριαρχία τους συχνά άπειλούνται από κινδύνους είτε έξωτερικής έπιβουλής είτε έσωτερικής άποσύνθεσης. Η άνάδυση του «έθνικου» αισθητικού περιορίζει τούς κινδύνους. Καί οι κυβερνήσεις έχουν κάθε συμφέρον να ενθαρρύνουν τό αίσθημα αυτό όπως και όλες οι έθνικές ύπομαδες στό έσωτερικό μίας δεδομένης επικράτειας. Κάθε ομάδα που διαβλέπει ένα κάποιο πλεονέκτημα στη χρησιμοποίηση των νομίμων έξουσιών του κράτους, για να προωθησει τά συμφέροντά της σε βάρος άλλων ομάδων έξωτερικών ως προς τό θεωρούμενο κράτος ή για να προασπίσει τά τοπικά της συμφέροντα στό έσωτερικό του κράτους, έχει ταυτόχρονα συμφέρον να ενθαρρύνει τόν έθνικισμό για να νομιμοποιήσει τις διεκδικήσεις της. Έπιπλέον τά κράτη έχουν συμφέρον να υπάρχει διοικητική όμοιομορφία που αυξάνει τήν άποτελεσματικότητα της πολιτικής τους. Ό έθνικισμός είναι ή έκφραση, ή κινήτρας και ή συνέπεια μίας τέτοιας άνάγκης για όμοιομορφία στό έσωτερικό του κράτους.

Υπάρχει όμως κι ένας άλλος λόγος για τήν άνάδυση του έθνικισμού. Τό διακρατικό σύστημα δεν είναι μία απλή άθροιση δήθεν κυρίαρχων κρατών. Είναι ένα σύστημα ιεραρχικό όπου επικρατεί ή τάξη του προβαδισματος αν και ή τάξη αυτή μπορεί να τροποποιηθεί. Πράγμα που σημαίνει ότι βραδείς μετατοπίσεις στην ιεραρχία δεν είναι άπλως έφικτές αλλά και ιστορικά φυσιολογικές. Οί σφεις και σημαντικές άνισότητες, χωρίς κι αυτές να παραμένουν άναλλοιώτες, λειτουργούν έτσι ώστε να αναδύονται ιδεολογίες που δικαιολογούν τή διεκδίκηση μίας καλύτερης θέσης στην ιεραρχία και να επιβάλλουν τήν άμφισβήτηση μίας μειονετικής θέσης. Αυτές είναι οι ιδεολογίες που όνομάζουμε έθνικιστικές.

Για ένα κράτος, τό να μην είναι έθνος σημαίνει ότι βρίσκεται έξω από τό παιχνίδι που συνίσταται στό να έμποδίσει ή να ευνοεί κάθε τροποποίηση τής θέσης του στη δεδομένη ιεραρχία. Άλλά ένα τέτοιο κράτος δεν θά συμμετείχε στό διακρατικό σύστημα. Οί

πολιτικές οντότητες που θά υπήρχαν έξω από τήν πολιτική ύπερδομή της καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας δεν θά είχαν καμιάν άνάγκη να είναι «έθνη». Άλλωστε δεν ήταν. Έπειδή έχει χρησιμοποιηθεί άδόκιμα ή ίδια λέξη «κράτος» για να περιγραφούν και οι εκτός καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας πολιτικές οντότητες στό τά κράτη που δημιουργήθηκαν και πλάσιο του σύγχρονου διακρατικού συστήματος έχουμε οδηγηθεί στό να μη συλλαμβάνουμε τόν προφανή και άναγκαίο δεσμό άνάμεσα στη πραγματικότητα κράτος και έθνος.

Άν θέτουμε τό έρώτημα γιατί να υπάρχουν δύο κατηγορίες —φυλή και έθνος— αντί για μία είναι γιατί βλεπούμε ότι ή κατηγορία φυλή έμφανίστηκε άρχικά σαν μέσον έκφρασης και σταθεροποίησης της άντινομίας κέντρο / περιφέρεια, ενώ ή κατηγορία έθνος, άρχικά, ήταν μέσον έκφρασης της άντιπαλότητας άνάμεσα στό κράτη, στη διάρκεια της βραδείας αλλά σταθερής τροποποίησης της ιεραρχικής τάξης άνάμεσα τους, και άρα μέσον διεκδίκησης διαφόρων πλεονεκτημάτων που προσέφερε τό διακρατικό σύστημα, σε αντίθεση προς τήν χονδροειδή κατάταξη τή θεμελιωμένη στη φυλή. Με τρόπο κάπως άπλοικό θά μπορούσαμε να πούμε ότι ή ράτσα κι ή ρατσισμός ένοποιούν τις περιοχές του κέντρου και της περιφέρειας στους άγώνες που τις φέρνουν άντιμέτωπες, ενώ τό έθνος και ή έθνικισμός διαιρούν μέσα στό γεωγραφικό χώρο φέρειες στη διάρκεια των ένδοπεριοχικών και έξωπεριοχικών άντιπαλοτήτων που με πιο σύνθετο τρόπο τις φέρνει άντιμέτωπες για τήν τροποποίηση της ιεραρχικής τάξης. Αυτές οι δύο κατηγορίες, φυλή και έθνος, εκφράζουν τήν άπόπειρα βελτίωσης της θέσης μίας ομάδας στό πλαίσιο της κοσμοοικονομίας.

Και σαν να μην έφταναν αυτά δημιουργήσαμε τή έννοια της έθνικής ομάδας, της εθνότητας, που αντιστοιχεί σ' αυτό που παλιά όνομαζόταν μειονότητα. Για να υπάρχουν μειονότητες πρέπει να υπάρχουν πλειονότητες. Οί αναλυτές, από πολύ παλιά, έχουν έπισημάνει ότι ή έννοια της μειονότητας δεν άπορρέει άναγκαστικά από μία μαθηματική πραγματικότητα αλλά παραπέμπει σε κάποιο βαθμό κοινωνικής έξουσίας. Η άριθμητική πλειονότητα μπορεί να είναι κοινωνική μειονότητα. Τό πεδίο όπου καταγράφεται ή κοινωνική έξουσία δεν είναι βεβαίως τό κοσμοσύστημα στό σύνολό του αλλά κάθε ξεχωριστό κράτος. Η έννοια της «έθνικής ομάδας», στην πράξη, συνδέεται τόσο με τά όρια μίας κρατικής επικράτειας όσο και ή έννοια του «έθνους». Η διαφορά προέρχεται από τό γεγονός ότι ένα κράτος τείνει να έχει ένα μόνο έθνος και περισσότερες έθνικές ομάδες.

Τό καπιταλιστικό σύστημα θεμελιώνεται όχι μόνο πάνω στην άντινομία κεφάλαιο / έργασία, άντινομία

μόνιμη και θεμελιώδης, αλλά επίσης πάνω σε μία ιεραρχία σύνθετη στο έσωτερικό της εργασίας. Τουτό σημαίνει ότι, παρόλο που όλοι οι εργαζόμενοι υπόκεινται στην εκμετάλλευση δεδομένου ότι παράγουν υπεραξία που μεταφέρεται σε άλλους, ωστόσο, μερικοί εργαζόμενοι «χάνουν» μεγαλύτερο μέρος υπεραξίας που παράγουν σε σχέση με άλλους. Ο θεσμός-κλειδί που επιτρέπει να εγκυβιβρωθεί αυτή η κατάσταση πραγμάτων είναι η ποικιλία των νοικοκυριών που τα μέλη τους είναι ένμερει μισθωτοί ή μόνο για μία περίοδο της ύπαρξής της. Τα νοικοκυριά αυτά είναι οργανωμένα με τέτοιο τρόπο ώστε όσα μέλη τους είναι μισθωτοί εισπράτουν ένα ώρομισθιο κατώτερο απ' αυτό που κοστίζει η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Αυτός ο θεσμός είναι εξαιρετικά διαδοσμένος και αφορά τό μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού. Δεν θά αναφερθώ εδώ σε στοιχεία αυτής της ανάλυσης που έχω παρουσιάσει άλλου.³ Θέλω μόνο να επισημάνω τις συνέπειες μιας παρόμοιας οργάνωσης της εργασίας σε σχέση με την έννοια του λαού.

Αλλά γιατί θέλουμε να έχουμε παρελθόν και ταυτότητα; Ποιά είναι η ανάγκη; Το ερώτημα είναι απολύτως εγκυρο, μάλιστα, μερικοί τό θέτουν κιόλας. Τό νόημα του παρελθόντος είναι κάτι που μάς υποχρεώνει να δρούμε στο παρόν διαφορετικά απ' ότι θά μπορούσαμε να δράσουμε. Είναι όργανο που τό χρησιμοποιούμε ενάντια στους αντιπάλους. Είναι ένα ουσιαστικό στοιχείο έγκοινωνισμού των ατόμων, διατήρησης της άλληλεγγύης της ομάδας, έμπέδωσης ή άμφισβήτησης της κοινωνικής νομιμοποίησης. Τό νόημα του παρελθόντος είναι φαινόμενο κυρίως ήθικό, και έπομένως πολιτικό. Είναι πάντοτε φαινόμενο του παρόντος, για τόυτό και ή αστάθεια του. Όπως ό πραγματικός χρόνος αλλάζει συνεχώς, ό,τι είναι κατάλληλο για τή σημερινή πολιτική αλλάζει επίσης συνεχώς και αναπόφευκτα.

Κατά συνέπεια και τό περιεχόμενο του νοήματος του παρελθόντος αλλάζει κι αυτό ακατάπαυστα. Αλλά όπως τό νόημα αυτό έξ όρισμού συνεπάγεται τήν καθομολόγηση ενός άναλλοίωτου παρελθόντος κανείς δεν μπορεί ποτέ να παραδεχθεί ότι τό παρελθόν άλλαξε ή ότι θά μπορούσε να αλλάξει. Τό παρελθόν θεωρείται φυσιολογικά χαραγμένο για πάντα στο μάρμαρο, μοιάζει άμετάπρωτο. Και βέβαια τό πραγματικό παρελθόν είναι χαραγμένο στο μάρμαρο. Αλλά τό κοινωνικό παρελθόν, δηλαδή ό τρόπος που κατανοούμε τό πραγματικό παρελθόν, μάλλον είναι χαραγμένο πάνω σε άργιλο.

Αλλά άφουό έτσι είναι τά πράγματα έλάχιστα ένδιαφέρει άν θά όρίζαμε τό παρελθόν με όρους σταθερής γενετικής ομάδας (φυλή), ιστορικής κοινωνικοπολιτικής ομάδας (έθνος) ή πολι-

τιστικής (έθνότητα). Όλοι αυτοί οι όροι είναι τρόποι κατασκευής της έννοιας του λαού, τρόποι να άνακαλύπτουμε τό παρελθόν, και συνάμα, πολιτικά φαινόμενα του παρόντος. Κι έτσι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα άλλο άινγμα. Γιατί υπάρχουν τρεις όροι εκεί που ένας θά άρκούσε; Πρέπει σίγουρα να υπάρχει κάποιος λόγος γι' αυτή τή διάκριση μιας κατηγορίας σε τρεις κοινωνικές κατηγορίες. Και για να τόν άνακαλύψουμε πρέπει να εξετάσουμε τήν ιστορική δομή της καπιταλιστικής κομμο-οικονομίας.² Γιατί, καθε μία από τις τρεις κατηγορίες αντιστοιχεί σε ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατικής κομμο-οικονομίας.

Η έννοια «φυλή» συνδέεται με τόν άξονικό καταμερισμό της εργασίας στο πλαίσιο της κομμοοικονομίας,² αντιστοιχεί δηλαδή στην αντίθεση άνάμεσα σε κέντρο και περιφέρεια. Η έννοια «έθνος» συνδέεται με τήν πολιτική υπερδομή του ιστορικού συστήματος, με τά κυρίαρχα κράτη που διαμορφώνουν τό διακρατικό σύστημα και όρίζονται απ' αυτό. Τέλος ή έννοια της «έθνικής ομάδας» συνδέεται με τή δημιουργία των δομών των νοικοκυριών που συντελούν ώστε σημαντικό μέρος της εργατικής δύναμης, στη διάρκεια της καπιταλιστικής συσσώρευσης, να παραμένει εκτός μισθωτής εργασίας. Καμιά απ' αυτές τις κατηγορίες δεν είναι συνδεδεμένη με τήν έννοια της τάξης. Αυτό όφείλεται στο ότι «τάξη» και «λαός» αναφέρονται σε δυό διακριτούς άξονες, πράγμα που, όπως θά δούμε, άποτελεί μιάν από τις αντίφάσεις του ιστορικού συστήματος.

Ο άξονικός καταμερισμός εργασίας στο πλαίσιο της κομμοοικονομίας προέβνησε τόν καταμερισμό εργασίας μέσα στο χώρο. Μιλάμε για μιάν άντινομία άνάμεσα σε κέντρο και περιφέρεια, διαπλαστική αυτού του ίδιου του καταμερισμού εργασίας. Στην πραγματικότητα, κέντρο και περιφέρεια είναι έννοιες σχεσιακές που αναφέρονται σε παραγωγικές δομές με διαφοροποιημένο κόστος. Ο έντοπισμός αυτών των διαφορετικών διαδικασιών παραγωγής σε άπομακρυσμένες μεταξύ τους περιοχές δεν είναι χαρακτηριστικό αναπόφευκτο και σταθερό στη σχέση κέντρο — περιφέρεια. Αλλά τείνει να γίνει γνώριμά της φυσιολογικό. Υπάρχουν πολλοί λόγοι πρός τόυτό.

Παντού όπου άπαντώνται μισθωτοί, άνήκοντες σε δομές διαφορετικών νοικοκυριών, από τούς πιο καλοπληρωμένους εργαζομένους, τούς προερχόμενους δηλαδή από τά πιο «προλεταριοποιημένα» νοικοκυριά, μέχρι τούς κακοπληρωμένους εργαζομένους, τούς προερχόμενους άλλωστε από νοικοκυριά μάλλον «ήμιπρολεταριοποιημένα», έπαληθεύεται ένας γενικός κανό-

νας: αυτές οι διαφορετικές δομές νοικοκυριών συναντώνται στο έσωτερικό «κοινοτήτων» που όνομάζονται «έθνικές ομάδες». Με άλλα λόγια, ή ιεραρχία στην άπασχόληση συνεπάγεται μιά εργατική δύναμη σχηματισμένη σε έθνότητα στο έσωτερικό ενός συγκεκριμένου κράτους. Ακόμη κι άν δεν υπάρχει νομικό πλαίσιο που να επιβάλλει μιά τέτοια όργάνωση, όπως υπάρχει σήμερα στη Νότιο Αφρική ή όπως υπήρχε στις ΗΠΑ, πάντοτε συναντούμε μιά τέτοια συνεξάρτηση άνάμεσα στην έθνότητα και τήν άπασχόληση, υπό τόν όρο ότι θά κατατάξουμε τις «θέσεις εργασίας» σύμφωνα με κατηγορίες άρκετά έλαστικές.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΘΝΟΤΗΤΩΝ

Φαίνεται ότι υπάρχουν πολλά πλεονεκτήματα για τήν όμαδοποίηση των επαγγελματικών κατηγοριών άνά έθνή-τητες. Ας σκεφτούμε ότι οι διάφοροι τύποι σχέσεων παραγωγής άπαιτούν διαφορετικούς τύπους συμπεριφοράς εκ μέρους του εργατικού δυναμικού. Και όπως ή συμπεριφορά αυτή δεν είναι γενετικά προοδιορισμένη πρέπει να γίνει άντικείμενο μάθησης. Η κοινωνικοποίηση της εργατικής δύναμης πραγματοποιείται με τήν εκμάθηση των δεξιοτήτων που τής προοιδιάζουν. Η «κοινοτύρα» μιας έθνικής ομάδας είναι, άκριβώς, τό σύνολο των κανόνων που οι γονείς, οι άνήκοντες σ' αυτή τήν ομάδα, αισθάνονται άναγκασμένοι να έγχαράξουν στα παιδιά τους. Βεβαίως, τό κράτος και τό σχολικό σύστημα μπορεί να επιφορτισθούν μ' αυτή τή δουλειά. Αλλά συχνά δεν άναλαμβάνουν αυτό τό έργο μόνοι τους, ιδιαίτερα περιπτώσιολογικό και πολύμορφο, γιατί κάτι τέτοιο θά συνεπαγόταν παραβίαση της έννοιας της «έθνικής» ισότητας.

Μερικά κράτη που άποδέχονται αυτή τήν παραβίαση υπόκεινται συνεχώς σε πιέσεις για να τήν καταργήσουν. Αλλά οι «έθνικές ομάδες» δεν έχουν τή δυνατότητα να κοινωνικοποιούν τά μέλη τους με διαφορετικό τρόπο από άλλες, (πράγμα που, άκριβώς, όρίζει μιά έθνική ομάδα) αλλά, πραγματικά, εφαρμόζουν και στην πράξη μιά ιδιαίτερη μορφή έγκοινωνισμού. Έτσι αυτό που είναι άθέμιτο για τό κράτος μπάνει από τό παράθυρο ως «έθελούσια» συμπεριφορά μιας ομάδας που υπερασπίζεται τήν κοινωνική της «ταυτότητα». Κάτι τέτοιο επιτρέπει να νομιμοποιείται ή ιεραρχική πραγματικότητα του καπιταλισμού χωρίς να τίθεται σε άμφισβήτηση ή τυπική ισότητα έμπρός στο νόμο που άποτελεί μιά από τις διακηρυγμένες άρχές. Η έθνο-τητοποίηση και ή έννοια του λαού άπορροφούν μιά από τις θεμελιώδεις

μορφές του ιστορικού καπιταλισμού, δηλαδή, την ταυτόχρονη αναζήτηση και της θεωρητικής ισότητας και της πρακτικής ανισότητας. Και για να τό πετύχει ο καπιταλισμός χρησιμοποιεί τις νοοτροπίες των εργαζόμενων στρωμάτων της ανθρωπότητας.

Σ' αυτή την προσπάθεια ή αστάθεια των κατηγοριών του λαού, για τις οποίες μιλούσαμε πιο πάνω, αποδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντική. Διότι αν ο καπιταλισμός, ως ιστορικό σύστημα, έχει ανάγκη από μια διαρκή ανισότητα, έχει ταυτόχρονα ανάγκη να αναδιαρθρώνει την οικονομική διαδικασία. Έπίσης, αυτό που σήμερα θεμελιώνει μια όρισμένη ιεραρχία κοινωνικών σχέσεων μπορεί αύριο να μὴ λειτουργεί. Η συμπεριφορά της εργατικής δύναμης οφείλει να αλλάζει χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη νομιμότητα του συστήματος. Η αδιάκοπη γένεση, ή αναδιάρθρωση και ή έξαφάνιση των εθνικών ομάδων είναι, κατά συνέπεια, ένα πολύτιμο στοιχείο ευελιξίας για τη λειτουργία της οικονομικής μηχανής.

ΛΑΟΣ ΚΑΙ ΤΑΞΗ

Η έννοια του λαού είναι μείζων θεσμική κατασκευή του ιστορικού καπιταλισμού. Είναι ένα αναγκαίο βήμα, πού, γι' αυτό τό λόγο, δέν σταμάτησε να αποκτά σπουδαιότητα στο βαθμό πού τό σύστημα πύκνωνε. Μ' αυτή την έννοια ο «λαός» μοιάζει με την έννοια του κράτους, όντας κι αυτή αναγκαίο βήμα πού δέν σταμάτησε ν' αποκτά σπουδαιότητα. Αυτές οι θεμελιώδεις *Gemeinschaften* (Κοινότητες) στό έσωτερικό της ιστορικής *Gesellschaft* (Κοινωνίας), της κοσμοοικονομίας, παίρνουν για μέσ όλοένα και πιο μεγάλη σημασία.

Στην πραγματικότητα ή έννοια της τάξης είναι μια κατασκευή τελείως διαφορετική από την έννοια του λαού. Άλλωστε και ο Μάρξ και ο Μάξ Βέμπερ τό ήξεραν πολύ καλά. Οι τάξεις είναι κατηγορίες «άντικειμενικές», δηλαδή κατηγορίες αναλυτικές, δηλαδή ένα μέσον για να διατυπώνονται οι αντιφάσεις ενός ιστορικού συστήματος κι όχι να περιγράφονται οι κοινωνικές όντότητες. Τό πρόβλημα πού τίθεται είναι να ξέρει κανείς πού και κάτω από ποιές συνθήκες μπορεί να δημιουργηθεί μια ταξική κοινότητα. Πρόκειται για την περίφημη διάκριση σε τάξη *καθεαυτή* και τάξη *δι' έαυτήν*. Η τάξη *δι' έαυτήν* είναι πάντοτε μια όντότητα σχετικά άπιστη.

Ίσως, και σταματώ στό σημείο αυτό, ο λόγος βρίσκεται στο ότι οι συγκροτημένοι «λαοί» —φυλές, έθνη, εθνότητες— άντιστοιχούν, άν και άτελώς, στην άντικειμενική ύπόσταση της τάξης. Τό αποτέλεσμα είναι ότι

σημαντικό μέρος της πολιτικής δραστηριότητας πού έχει θεμελιωθεί πάνω στην έννοια της τάξης έλαβε στην πραγματικότητα τη μορφή πολιτικής δραστηριότητας θεμελιωμένης πάνω στην έννοια του λαού. Τό πράγμα γίνεται πιο φανερό αν αναλύσουμε προσεκτικά τις όνομαζόμενες «καθαρά» εργατικές όργανώσεις πού, πολύ συχνά, είναι όργανώσεις ντε φάκτο και έμμεσα στηριγμένες στην έννοια του «λαού», μολοντί χρησιμοποιούν μιάν όρολογία πού αναφερόμενη άποκλειστικά στην έννοια της τάξης κι όχι εκείνης του λαού.

Έδώ κι ένα αιώνα ή παγκόσμια άριστερά προσκρούει σε τούτο τό όδυνηρό δίλημμα: οι εργαζόμενοι όλου του κόσμου διαμόρφωσαν όργανώσεις, με βάση την ιδέα του «λαού». Άλλά τό δίλημμα αυτό είναι άξεδιάλυτο γιατί άπορρέει από τις αντιφάσεις του συστήματος. Δέν μπορεί να υπάρξει ταξική δραστηριότητα *δι' έαυτήν* έντελώς άποσυνδεδεμένη από πολιτικές δραστηριότητες πού αναφέρονται στό λαό. Αυτό φαίνεται καθαρά στα όνομαζόμενα κινήματα εθνικής άπελευθέρωσης, στα όνομαζόμενα νέα κοινωνικά κινήματα ή στα αντιγραφειοκρατικά κινήματα των σοσιαλιστικών χωρών.

Δέν θα ήταν ενδιαφέρον να δοκιμάσει κανείς να καταλάβει τί σηματοδοτεί ο όρος λαός, πού σε καμιά περίπτωση δέν είναι μια κοινωνική πραγματικότητα σταθερή, αλλά ιστορικό προϊόν της καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας, σύνθετο και αναπλάσιμο, όρος μέσα στον όποιο συγκρούονται δυνάμεις άνταγωνιστικές; Ποτέ δέν θα μπορέσουμε να άπαλλαγούμε από την έννοια του λαού σ' αυτό τό σύστημα, και συνάμα δέν θα 'πρεπε να του άποδώσουμε ήσσονα ρόλο. Άντίθετα, δέν πρέπει ν' άφεθοούμε στον άποπρο-

σανατολισμό στον όποιο όδηγούν οι ύποτιθέμενες άρετές της έννοιας αυτής γιατί θα ύποπέσουμε σ' έκείνες τις πλάνες πού νομιμοποιούν τό ύπάρχον σύστημα. Πρέπει, λοιπόν, να αναλύσουμε πιο προσεκτικά τις κατευθύνσεις στις όποιες ή έννοια του λαού μάς όδηγεί, στο βαθμό πού γίνεται όλοένα και πιο άποφασιστική για τό ιστορικό σύστημα. Οι κατευθύνσεις αυτές, από την άποψη της διακλάδωσης του συστήματος, μπορεί να καταλήγουν σε διαφορετικές διεξόδους στη διάρκεια της άβέβαιης διαδικασίας μετάβασης από τη σημερινή κατάσταση προς εκείνο ή εκείνα πού θα τό άντικαταστήσουν.

1. Μέ τον όρο εθνότητα μεταφράζεται ο όρος *ethnicité*, συνώνυμος κατά τη γνώμη μου με τον έπίσης χρησιμοποιούμενο όρο *ethnie*. Και βέβαια δέν θα μπορούσε να μεταφρασθεί ή *ethnicité* ως *εθνικότητα* διότι θα ύπήρχε πλήρης σύγχυση με τό αντίστοιχο γαλλικό *nationalité*.

2. Κοσμοοικονομία (*économie - monde*). Κατά τον Βαλλερστάιν εμφανίστηκε τον 16ο αιώνα και την όρίζει ως δομή πού περιέχει έναν ένιαίο καταμερισμό εργασίας στο πλαίσιο περισσοτέρων κρατών. Πρόκειται για *ιστορικό* σύστημα, όχι αναγκαστικά παγκόσμιο, (και για τούτο προτιμά τον όρο κοσμο-οικονομία) στο όποιο κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής.

3. Για να παρακολουθήσει ο Έλληνας άναγνώστης τη σκέψη του Βαλλερστάιν ύπάρχουν στα έλληνικά τό δοκίμιο του *Ό ιστορικός καπιταλισμός*, έκδ. Θεμέλιο, Άθήνα 1987 και ή διάλεξή του «Η κρίση της κοσμο-οικονομίας και οι προοπτικές των σοσιαλιστικών κινήματων» πού έδωσε στη διεθνή συνάντηση για τά 100 χρόνια του Μάρξ (8-10 Άπριλίου 1983) πού διοργάνωσε τό ΚΜΑΣ. Βλ. *Η Έπικαιρότητα του μαρξισμού*, Θεμέλιο 1984. (Σ.τ.Μ.).

Ἡ σημερινή κρίση τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ καί ἡ ὄντολογία τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι

Προοπτικές ἀνασυγκρότησης

τοῦ Κωστανζο Πρέβε

I. Ο ΙΤΑΛΙΚΟΣ ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ: ΜΙΑ ΤΡΙΠΛΗ ΚΡΙΣΗ

Στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '80, ὁ ἰταλικός μαρξισμός περνᾶ τριπλή κρίση: κρίση τῆς *ἱστορικῆς μνήμης* (καί τῆς μετάδοσής της), κρίση τοῦ *πολιτικοῦ σχεδίου* (καί τῆς ἀξιοπιστίας του) καί τέλος κρίση τῆς *θεωρητικῆς ταυτότητάς*.

Ὅσον ἀφορᾷ τίς δύο πρῶτες πλευρές αὐτῆς τῆς κρίσης, θά περιοριστοῦμε στό νά σημειώσουμε τή σπουδαιότητά τους στό πλαίσιο τῆς γενικῆς ἱστορικῆς πορείας. Ἀπό τή μιᾶ πλευρά, εἶναι ὄλο καί πιό δύσκολο νά μεταδοθεῖ στίς νέες ἰταλικές γενιές (ἰδιαίτερα στούς νέους πού γεννήθηκαν μετά ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60) τό περιεχόμενο τῶν βιωμένων κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἐμπειριῶν, οἱ ὁποῖες ἀνέδειξαν τίς μορφές τῆς μαρξιστικῆς σκέψης τῆς ἰταλικῆς παράδοσης (ἀπό τόν Λαμπριόλα ὡς τόν Γκράμσι, ἀπό τόν Ντέλα Βόλπε ὡς τόν Παντσιέρι): πέρα ἀπό αὐτό τό περιεχόμενο, αὐτές οἱ μορφές σκέψης δέν εἶναι παρά *ἀφηρημένες θεωρητικοποιήσεις*, δέν εἶναι σέ θέση νά προκαλέσουν τό ἐνδιαφέρον τῶν νέων γενεῶν, οἱ ὁποῖες, ἄρα, διατρέχουν τόν κίνδυνο νά ἀποκτήσουν τή γενική πολιτική ἀγωγή τους μέσα σ' ἕνα πραγματικό «κενό» ἱστορικῆς μνήμης. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό ἰταλικό ἐργατικό κίνημα (τουλάχιστον, στά πλειοψηφικά κόμματα καί συνδικάτα του) ἐπέλεξε κατά βάση μιᾶ μακροπρόθεσμη γραμμὴ *στρατηγικῆς ἀποδοχῆς* τοῦ καπιταλιστικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, κι αὐτό μεταμορφώνει τή μαρξιστικὴ σκέψη στήν Ἰταλία σ' ἕνα εἶδος «ἰδιωτικῆς ἰδεολογικῆς προτίμησης», «μορφωτικῆς περιέργειας», πού δέν ἔχει σχεδόν καμιὰ σχέση μέ τό ἀποκαλούμενο «πρακτικό» σχέδιο.

Εἶναι, ἐξάλλου, προφανές ὅτι ἡ κρίση ἱστορικῆς μνήμης καί ἡ κρίση πολιτικοῦ σχεδίου δέν εἶναι παρά μία καί ἡ αὐτή κρίση. Ἄν καί οἱ δύο πρῶτες πλευρές τῆς κρίσης εἶναι οἱ πιό σπουδαῖες, δέν θά μπορέσουμε νά μιλήσουμε γι' αὐτές στό κείμενο αὐτό καί θά περιοριστοῦμε στήν τρίτη πλευρά, στή θεωρητικὴ ταυτότητα τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ. Θά ὑποστηρίξουμε μιᾶ θέση ἡ ὁποία εἶναι ὄντως προβληματική, ἂν καί εἶναι πολὺ εὐκόλα κατανοητή: ἡ ὄντολογία τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι, λουκατσιανῆς προέλευσης, μπορεῖ νά ἀπαντήσει θετικά στήν κρίση τῆς θεωρητικῆς ταυτότητάς τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ, ἡ ὁποία εἶναι σήμερα πολὺ βαθιά.

II. ΜΕΡΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΕΥΚΡΙΝΗΣΕΙΣ

Πρὶν ἀρχίσουμε τή διερεύνηση τοῦ προβλήματος, πρέπει ν' ἀποσαφηνίσουμε τίς ἀναγκαῖες μεθοδολογικὲς προκείμενες γιὰ μιᾶ καλύτερη κατανόηση τῆς θέσης πού θέλουμε νά ὑποστηρίξουμε. Ἄλλωστε, ἐπειδὴ ὁ Γάλλος ἀναγνώστης ἔχει μιᾶ ὀρισμένη οἰκειότητα μέ τήν ἀλτουσεριανὴ θεωρητικὴ ὀρολογία, θά χρησιμοποιήσουμε μερικὲς τυπικὲς ἔννοιες αὐτῆς τῆς σχολῆς, χωρὶς ἐντούτοις νά τίς ἀποδεχόμαστε ὡς τό βάθος*.

Πρῶτον, πιστεύουμε ὅτι μέσα στόν μαρξισμό μποροῦμε νά διακρίνουμε ἕνα *ἐπιστημονικό* ἐπίπεδο (μιᾶ θεωρία τῶν τρόπων παραγωγῆς καί ἰδιαίτερος τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς) καί ἕνα *φιλοσοφικό* ἐπίπεδο, τό ὁποῖον δέν πρέπει νά συγχέουμε καί νά ἀνάγουμε στό πρῶτο (ἐναντίον κάθε θεωρίας γιὰ τήν «καθολικὴ ἐπιστημονικοποίηση», γιὰ τό τέλος καί γιὰ τήν προϊούσα ἐξάντληση κάθε ἰδιαίτερου χαρακτηριστικοῦ τοῦ φιλο-

* Τό ἀρθρο τοῦ Κωνσταντσο Πρέβε δημοσιεύτηκε στό «*Idéologie, Symbolique, Ontologie*», συλλογικό ἔργο ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ Ζώρζ Λαμπικά, ἐκδόσεις τοῦ CNRS, Παρίσι, 1987. Γι' αὐτό ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στήν ἀρχὴ στόν «Γάλλο ἀναγνώστη» πού ὑποτίθεται εἶναι ἐξοικειωμένος μέ τίς ἐπεξεργασίες τοῦ Α. Ἀλτουσέρ.

σοφικού στοχασμού δυστυχώς. Πρόκειται για μία θεωρία ή όποια είναι επίσημη παρούσα σε μερικούς κλασικούς του μαρξισμού, βόρα μιας ορισμένης θετικιστικής αδυναμίας!). "Όσον αφορά το επιστημονικό επίπεδο, πρέπει να επιμένουμε στο γεγονός ότι υπάρχουν πολλές επιστήμες κι ότι δεν υπάρχουν «υπερεπιστήμες». Αυτό, πάντως, δεν σημαίνει ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες επιστημών ποιοτικά διαφορετικές, της «φύσης» και του «πνεύματος», όπως πίστευε η γερμανική ιστοριοκρατία. Υπάρχουν, λοιπόν, πολλές επιστήμες που έχουν μία κοινή επιστημολογική βάση στον επιστημονικό λόγο είτε (πρόκειται) για τις φυσικές είτε για τις κοινωνικές επιστήμες: δεν υπάρχει διαφορά πρωταρχική, μεταφυσική, διαφορά φύσεως.

Δεύτερον, θεωρούμε ότι το φιλοσοφικό επίπεδο, το οποίο πρέπει να το διακρίνουμε αυστηρά από το επιστημονικό, δεν μπορεί να περισταλεί σε μία καθαρή και άπλη επιστημολογία, ούτε στην καθαρή και άπλη «ταξική πάλη» μέσα στη θεωρία. Δεν μπορεί ο φιλοσοφικός στοχασμός να περισταλεί σε επιστημολογία γιατί το επιστημολογικό επίπεδο βρίσκουμε ότι είναι «έσωτερικό» στο επιστημονικό σχέδιο ως τέτοιο, κι ότι δεν μπορεί να διαχωριστεί εύκολα απ' αυτό· κάθε αναγωγή του φιλοσοφικού επιπέδου στο επιστημολογικό επιτρέπει στον θετικισμό, που έβγαυε από την πόρτα, να ξαναμπει από το παράθυρο (και άλλωστε είναι τυπικό για τον θετικισμό αυτό το όνειρο της έσωτερικής απορρόφησης της φιλοσοφίας από την επιστήμη). Δεν μπορεί επίσης να περιοριστεί στην καθαρή και άπλη ταξική πάλη μέσα στη θεωρία γιατί θα είχαμε, πρώτον, μία λαθεμένη καθολική αναγωγή του φιλοσοφικού επιπέδου στην τακτική και στη στρατηγική της εκάστοτε επίκαιρης πολιτικής γραμμής (μέ τις συνέπειες του πρακτικού «μακιαβελισμού») και, δεύτερον, θα εδωδωνόταν ένας γνήσιος σχετικιστικός μηδενισμός, πολύ λίγο υλιστικός άλλωστε, όπου κάθε διαβεβαίωση οντολογικού χαρακτήρα για τα ζητήματα της φιλοσοφίας της φύσης και της ιστορίας θα «σχετικοποιούνταν» υπέρ των άμεσων πρακτικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της συγκυρίας.

Δεχόμαστε, λοιπόν, εδώ τη θέση του Άλτουσερ όσον αφορά το πρώτο μέρος και δεν την αποδεχόμαστε στο δεύτερο. Συνοπτικά, να ποιές είναι οι βασικές μας θέσεις: οι επιστήμες, όλες οι σύγχρονες επιστήμες, έχουν μία ενιαία επιστημολογική βάση και δεν υπάρχει σχίσμα μεταξύ των επιστημών της φύσης και του πνεύματος. Ο ιστορικός υλισμός είναι μία επιστήμη, κι αυτή ή επιστήμη συνοδεύεται από μία φιλοσοφία. Αυτή ή φιλοσοφία, ή

φιλοσοφία του ιστορικού υλισμού, είναι στην ουσία οντολογία του κοινωνικού Είναι, κι έτσι δεν μπορεί να αναχθεί σε επιστημολογία ή ακόμη σε μία πολιτική ανάλυση της θεωρητικής συγκυρίας (αν κι αυτές οι δύο πλευρές υπάρχουν, είναι νόμιμες και πρέπει να μελετηθούν). Η φιλοσοφία του ιστορικού υλισμού, καθ' όσον είναι οντολογία του κοινωνικού Είναι, συντίθεται από μία ήθική, από μία αισθητική, από μία φιλοσοφία της φύσης (από μία φιλοσοφία της ιστορίας (εξάλλου, πώς θα μπορούσαμε να αποδεχθούμε τη νομιμότητα μιας φιλοσοφίας της ιστορίας αρνούμενοι έντελως τη νομιμότητα μιας φιλοσοφίας της φύσης, αν πρόκειται να αποδεχθούμε τη θέση μιας ενιαίας επιστημολογικής βάσης, τόσο για τις κοινωνικές επιστήμες όσο και για τις φυσικές επιστήμες;).

Αυτές οι επισκοπήσεις δεν έχουν αναπτυχθεί επαρκώς. Προτιμήσαμε, εντούτοις, να τις προτάξουμε, γιατί ή ανάλυση της κατάστασης του σύγχρονου ιταλικού μαρξισμού διαπνέεται απ' αυτή τη θεμελιώδη θεωρητική στάση.

III. Ο ΔΙΠΛΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ: «ΙΣΤΟΡΙΚΙΣΜΟΣ» ΚΑΙ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΣΜΟΣ»

"Όσον αφορά την ιστορική παράδοση του ιταλικού μαρξισμού, είναι δυνατό να λεχθεί ότι πρόκειται για μία «ιδεολογική διαμόρφωση», σύνθετη και διαστρωματωμένη (χρησιμοποιώ εδώ τον όρο που πρότεινε ο Σάρλ Μπετελέμ), όπου το βάρος των έντελως ζένων προς τη μαρξιστική παράδοση θεωρητικών στοιχείων είναι πολύ μεγάλο (από τον σωτηριολογικό ιστορικισμό του Τζιάν Μπατίστα Βίκο ως τον υποκειμενιστικό επικαιρισμό του Τζιοβάνι Τζεντίλε). Και επειδή είναι σύνθετη ιδεολογική διαμόρφωση, υπάρχουν σ' αυτή δύο κύριοι θεωρητικοί πόλοι μεταξύ των οποίων ταλαντεύονται —ως εκκρεμές— τα ενδιαφέροντα και οι περιέργειες των Ιταλών μαρξιστών διανοουμένων: από τη μία πλευρά ή τάση ιστορίας (πρόκειται τότε για τον αποκαλούμενο «ιστορικισμό») από την άλλη πλευρά ή τάση για ταύτιση της φιλοσοφίας και της επιστήμης (πρόκειται τότε για αυτό που προτείνουμε να χαρακτηριστεί ως «επιστημονισμός»).

Σήμερα, αυτές οι δύο παραδόσεις έχουν μπει σε κρίση που φαντάζει ανυποχώρητη. Υπάρχει, λοιπόν, μία θεωρητική «διπλή κρίση», μία καταστροφική σύγκλιση μονόπλευρων θέσεων, οι όποιες βγάζουν στο φως την ανεπάρκειά τους. Είναι συνεπώς δυνατό να υποστηρίξουμε έννοιολογικά ότι ή

κρίση είναι *ενιαία* και ότι μία ολόκληρη φάση του, εμπνευσμένου από τον μαρξισμό, ιταλικού θεωρητικού στοχασμού βρίσκεται στο στάδιο της εξάντλησής της. Για λόγους σαφήνειας, θα εξετάσουμε χωριστά τις αντίστοιχες θεωρητικές κρίσεις της «ιστορικιστικής» και της «επιστημονιστικής» παράδοσης.

IV. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

Η ιστορικιστική παράδοση του ιταλικού μαρξισμού έχει παλιές ρίζες. Δεν είναι αθάιρετο να υποστηρίξουμε ότι οι ρίζες της μπορεί να αναζητηθούν στην πασίγνωστη κριτική του Τζιάν Μπατίστα Βίκο στον Ντεκάρτ, σύμφωνα με την όποια το επιστημονικό μοντέλο της φυσικής, μηχανικομαθηματικού τύπου, δεν μπορεί και δεν πρέπει να διεκδικεί την εφαρμογή του στην περιπλοκότητα των φαινομένων της κοινωνίας και της ιστορίας. Κατά τον Βίκο, το ζήτημα της επαλήθευσης του «άληθους» πρέπει να υπαχθεί στη γνώση του «βεβαίου», και ο προνομιούχος τόπος του τελευταίου βρίσκεται μέσα στη συγκεκριμένη ιστορικοκοινωνική διαδικασία. Πράγματι, δεν πρέπει αναπέμψουμε την παραδοσιακή αντιπάθεια του ιταλικού μαρξισμού προς τα οντολογικά ζητήματα (για το «άληθές» δηλαδή, πέραν του «βεβαίου») στην επιρροή του Βίκο, τόσο απομακρυσμένη χρονικά. Η άμεση και εξακριβώσιμη επίδραση είναι μάλλον αυτή του Τζιοβάνι Τζεντίλε, για τον όποιον το οντολογικό πρόβλημα επαναποροφάται ολοκληρωτικά μέσα στην πράξη του υποκειμένου που θέτει και επιλύει το ίδιο τα έγκόσμια. Στην προκειμένη περίπτωση δεν πρέπει να μιλάμε για χεικελιανομαρξισμό μία και πρόκειται μάλλον για ένα είδος φικτεομαρξισμού· στον Τζεντίλε δεν υπάρχει καμιά θεωρία της «έκφραστικής» ολότητας δυναμικού και άπρόσωπου τύπου (ή όποια θα νομιμοποιούσε τη χρήση του όρου χεικελιανομαρξισμός), αλλά υπάρχει εκεί μία θεωρία της ένότητας υποκειμένου και αντικειμένου, κάτω από την κυριαρχία του υποκειμένου που συγκροτεί το αντικείμενο.

Σε κάθε περίπτωση, το ζήτημα των επιδράσεων του Βίκο και του Τζεντίλε είναι ενδιαφέρον, παραμένει όμως δευτερεύον ως προς το όντως βασικό ζήτημα, το όποιο θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε ως εξής: Ποιά είναι ή έννοια της ιστορίας μέσα στον Ιταλικό ιστορικισμό, όταν αυτός διαβεβαιώνει ότι, σε τελευταία ανάλυση, το αντικείμενο της επιστημονικής γνώσης ταυτίζεται με την ιστορία ως τέτοια;

Πρῶτον, πρέπει νά ποῦμε ὅτι μέσα στόν ἰταλικό ἱστορικισμό ἢ «ἱστορία» δέν εἶναι ἕνας ἐπιστημονικός κλάδος (ὁ ὁποῖος ἔχει τό ἴδιο ἐπιστημολογικό καθεστῶς μέ τίς σύγχρονες φυσικές καί κοινωνικές ἐπιστήμες), βασισμένος στή διαδοχή τῶν τρόπων παραγωγῆς. Οὔτε θεωρεῖ τούς τρόπους παραγωγῆς ὡς συγκροτούμενους σέ μία ἀσυνεχῆ χρονικότητα, οὔτε τούς ἀντιλαμβάνεται ὡς ἀνεπίδεκτους ἰστορίας, μεταφυσικοῦ τόπου, ἐπί τῶν ἐνδοϊστορικών Ὑποκειμένων τά ὁποῖα, ἐκκινώντας ἀπό πανάρχαιες καταγωγές, διασφαλίζουν μέ τή σταθερότητα τῆς ἀρχικῆς τους ταυτότητας τήν δλοκληρωτική πραγματοποίηση τῶν ὑφισταμένων ἐκτοτε Σκοπῶν (ὑπαρκτῶν ἀπό τή ἀπαρχή τῆς Ἰστορίας τους — χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ τήν ἀποτελεσματική ἀλτουσεριανή κριτική κάθε ἱστοριοκρατικῆς μυθολογίας). Μέσα στόν ἰταλικό ἱστορικισμό (τουλάχιστον στό «δημοφιλέ» πλειοψηφικό ρεύμα του, τό μόνο πού ἠγεμόνευσε πάνω στίς ἀντιλήψεις χιλιάδων διανοουμένων τοῦ «μέσου» τύπου, ἐν γνώσει τους) ἡ ἱστορία εἶναι, ἡ συνεχῆς ροή αὐτῆς τῆς ἔγχρονης ἡρακλείτειας διαδικασίας, καί ἡ φιλοσοφία δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ὁ «διαλογισμός» πάνω σ' αὐτή τή συνεχῆ ἐγκόσμια ροή. Ἄλλωστε, γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ πιθανότητα νά ἐρμηνευθεῖ αὐτός ὁ «διαλογισμός» κατά τρόπο παθητικό καί θεωρησιαρχικό, εἰσήχθη ἡ ἔννοια τῆς «μετασχηματίζουσας πράξης», πού προσδίδει στό Ὑποκείμενο τήν ἰκανότητα ν' ἀλλάζει τά πράγματα κι ὄχι μόνο νά τά κατανοεῖ.

Ὁ μαρξισμός, λοιπόν, ὡς «φιλοσοφία τῆς πράξης». Ἐντούτοις, πρόκειται γιά μία φιλοσοφία τῆς πράξης χωρίς οὐσιώδη ὄντολογική ἀναφορά (προτιμοῦμε ἐδῶ τόν ὄρο «ἀναφορά» ἀντί τοῦ ὄρου «θεμέλιο» πού μπορεῖ νά δώ-

σει ἀφορμή σέ μεταφυσικά διαφορούμενα), καθώς ἐπίσης χωρίς καμία ἐπιστημονική ἀναφορά (ἀρκεῖ νά σκεφθοῦμε ὅτι στόν Γκράμι αὐτή ἡ ἴδια ἢ ἐπιστήμη ὀρίζεται οὐσιαστικά ὡς «ἐποικοδόμημα», μέ ὅλα τά ἰδεαλιστικά διαφορούμενα πού αὐτό συνεπάγεται). Ἡ μόνη συγκεκριμένη ἀναφορά τῆς φιλοσοφίας τῆς πράξης εἶναι τό Ὑποκείμενο αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς πράξης, κι ἔτσι ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης καταλήγει, χωρίς ἐντούτοις νά ἔχει πλήρη συνείδηση, σέ μία Φιλοσοφία τοῦ Ὑποκειμένου ἐκατό τοῖς ἐκατό.

Ἡ θεμελίωση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου πάνω στή βάση μιᾶς φιλοσοφίας τοῦ Ὑποκειμένου δέν εἶναι μόνον ἀσταθῆς στό ἐπιστημολογικό ἐπίπεδο (κάθε ἀξίωση ὑποστήριξης μιᾶς «μεγάλης ἐξαγγελίας» καταρρεῖ μπροστά στήν πρώτη σοβαρή ἀνάλυση), ἀλλά εἶναι ἐπίσης πολύ ἐπικίνδυνη στό πρακτικό ἐπίπεδο, στήν πολιτική. Πράγματι, ἂν ἡ νομιμότητα τῆς ὑπαρξης τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου εἶναι ἀποκλειστικά θεμελιωμένη πάνω στήν πράξη ἐνός Ὑποκειμένου (πού τό ἐπιθυμοῦμε «ἱστορικό», ἀλλά πού εἶναι στήν πραγματικότητα ὑπερἱστορικό καί μετα-ἱστορικό), ἡ «κοινωνιολογική» ἐξαφάνιση αὐτοῦ τοῦ Ὑποκειμένου ἀπό τή σκηνή τοῦ ἱστορικοῦ παρόντος συνεπάγεται ἀναγκαστικά τό θάνατο τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου ὡς τέτοιου. Κάνοντας μαῦρο χιούμορ, μποροῦμε νά ποῦμε, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ὑποκειμένου ὀδηγεῖ σέ ἕναν μεγαλοφυῆ τρόπο πραγματοποίησης τῆς αὐτοκτονίας τοῦ ἑαυτοῦ του.

Αὐτή ἡ θεωρητική αὐτοκτονία τοῦ ἰταλικοῦ ἱστορικιστικοῦ μαρξισμοῦ εἶναι, παραδείγματος χάριν, ἰδιαίτερα ἐμφανῆς στίς σημερινές καταβολές τῶν δύο κύριων ἰταλικῶν ἱστορικιστικῶν σχηματισμῶν, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπό τόν Ἄντονιο Γκράμι καί τόν Ρανιέρο Παντόνι ἀντίστοιχα.

Δέν θέλομε νά ἀσκήσουμε ἐδῶ μία κριτική ἀνάλυση αὐτῶν τῶν δύο μεγάλων Ἰταλῶν μαρξιστῶν στοχαστῶν. Θά περιοριστοῦμε στό νά ὑπογραμμίσουμε τίς ἀντίστοιχες καταβολές τοῦ «γκραμισμοῦ» (ἰδεολογία ἀναφορᾶς καί νομιμοποίησης τοῦ ΚΚΙ) καί τοῦ «ἐργατισμοῦ» (ἰδεολογία ἀναφορᾶς τῶν ἀντιπολιτευομένων Ἰταλῶν μαρξιστῶν, τῶν «ἐπαναστατῶν» τοῦ '60 καί '70).

Στόν γκραμισμό, ἡ ἱστορικιστική χρέωση τῆς ἐπαναστατικῆς ἰκανότητας ταλαντεύεται ἀνάμεσα στό «κόμμα» (ὁ σύγχρονος Πρίγκηπας) καί στό «ἱστορικό μπλόκ», στούς κόλπους τοῦ ὁποῖου ἡ ἐργατική τάξη καλεῖται νά ἠγεμονεύσει ἐπί τῶν συμμαχῶν τῆς. Σ' αὐτό τό θεωρητικό (καί πρακτικό πλαίσιο, ὅταν τό κόμμα «λαϊκοποιεῖται» στά διαδοχικά του συνέδρια, ἐγκαταλείπει, δηλαδή, δλοκληρωτικά κάθε ἀναφορά στόν μαρξισμό, ὁ ὁποῖος ἐξομοιώνεται μέ μία μεταφυσική), καί ὅταν ἡ «ἐργατική τάξη» καταντᾷ κοινωνιολογικά μειωμένη μέσα στήν κοινωνία, ὁ μαρξισμός μπορεῖ ἀθόρυβα νά αὐτοκτονήσει.

Στόν ἐργατισμό, ὅπου ἡ ἐπαναστατική χρέωση ἀναφέρεται στή «σύνθεση τῆς τάξης» (σ' ἕνα πλαίσιο ὑποτιθέμενης σχεδιοποίησης τῆς ἐκμετάλλευσης ἀπό ἕναν καπιταλισμό θεωρούμενο ὡς «ὀργανωμένο»), θεμελιωμένη στήν ἀποκαλούμενη «ἐργατόμαζα» (ὁ «κοινός» ἐργάτης), ἡ ἐκλειψη τῆς τελευταίας, καθώς ἀποδεκατίζεται ἐξαιτίας τῆς αὐτοματοποίησης τῆς παραγωγῆς, ἔχει τά ἴδια ἀποτελέσματα αὐτοδιάλυσης.

Πιστεύομε ὅτι πρόκειται γιά μία τραγική μοίρα, πλὴν προσιδιάζουσα: ἂν ὁ μαρξισμός (ὡς ἱστορικός ὕλισμός) θεμελιώνεται πάνω σ' ἕνα κοινωνιολογικό Ὑποκείμενο, ἡ πολιτικοκοινωνική ἐξάντληση αὐτοῦ τοῦ Ὑποκειμένου θά ἐξαφανίσει κι αὐτόν τόν ἴδιο τον μαρξισμό, στερημένο ἀπό κάθε νομιμοποίηση, τότε, ὁ προοδευτικός ἱστορικισμός θά μετασχηματισθεῖ γραμμικά σ' ἕνα «μεταμοντέρνο μηδενισμό», ἡ διαλεκτική θά καθαιρεθεῖ, ὁ ἡρακλείτειος χρόνος, ὁμοιογενῆς καί συνεχῆς τοῦ κακοῦ ἱστορικισμοῦ θά ἐπιστρέψει μέσα στή μαύρη τρύπα τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας. Στερημένη ἀπό κάθε ὄντολογικό θεμέλιο, ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης θά θαφτεῖ κάτω ἀπό τά δικά της εἴρειπια.

**Ἡ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ
«ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΣΤΙΚΗΣ»
ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ
ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ**

Ἡ ἱστορικιστική παράδοση ἦταν ἀνεκαθεν ἀπόλυτα πλειοψηφική στόν ἰταλικό μαρξισμό, καί εἶναι αὐτή πού διέ-

πλασε την κοινή γνώμη, την οργάνωση, την αντίληψη του κόσμου, την πιο διαδεδομένη ιδεολογία. Έντούτοις, δίπλα της, υπήρξε πάντοτε μία μειοψηφική παράδοση που προσπάθησε ν' ανοίξει τό δρόμο της θεμελίωσης του μαρξισμού ως «έπιστήμης» κι όχι μόνον ως «ιστορίας» (έκ του «άληθους»), λοιπόν, κι όχι μόνον έκ του βεβαίου, για νά χρησιμοποιήσουμε ακόμη μία φορά τή γλώσσα του Βίκο). Κατά τή γνώμη μας, ό Λαμπριόλα ήταν ό πραγματικός ιδρυτής αυτής τής τάσης, αν και στην Ίταλία ή προκατάληψη σύμφωνα με τήν όποια ό Λαμπριόλα υπήρξε μάλλον ό προάγγελος τής θεώρησης του μαρξισμού ως ιστορικισμού είναι ακόμη ισχυρή. Θέτοντας έδω έντός παρενθέσεως τήν ιστορία τής εισαγωγής στην Ίταλία όρισμένων αντιλήψεων του μαρξισμού ως «έπιστήμης» μή Ιταλικής προέλευσης (όπως για παράδειγμα ή έρμηνεία του Λουί Άλτουσερ — ό άλτουσερισμός είχε στην Ίταλία μία όρισμένη ιστορική σπουδαιότητα), περιοριζόμαστε σε δύο κύριες γραμμές σκέψης. Πρώτον, στή σχολή του Ντέλα Βόλπε, σύμφωνα με τήν όποια ό μαρξισμός είναι πριν άπ' ό,τιδήποτε άλλο μία γνήσια «έπιστήμη» (στή γλώσσα του Ντέλα Βόλπε, ένας «ήθικός γαλιλαϊσμός»), αλλά τό επιστημολογικό καθεστώς αυτής τής έπιστήμης αποκλείει κάθε διαλεκτική, κάθε λόγο «μή επιστημονικό» τής φιλοσοφίας τής φύσης ή τής ιστορίας. Δεύτερον, στή σχολή του Τζείμονάτ, σύμφωνα με τήν όποια ό μαρξισμός είναι και παραμένει έξ όλοκλήρου «έπιστήμη» αλλά τό επιστημολογικό καθεστώς του δέν αποκλείει καθόλου τή διαλεκτική μέθοδο έννοούμενη ως μέθοδο μόνιμης διάθρωσης των θεωρητικών κατακτήσεων κατά τή διάρκεια τής επιστημονικής έρευνας (διαλεκτική τής άπόλυτης άλήθειας, ή όποια δέν υπάρχει παρά μόνο μέσα στή συγκεκριμένη μορφή τής διαδικασίας και τής διαδοχής των σχετικών άληθειών).

Ή δύναμη αυτής τής μαρξιστικής παράδοσης (και είναι άλλωστε εύκολο νά λογαριασθεί) βρίσκεται στό γεγονός ότι τό «άληθές» δέν είναι πλήρως άπορροφημένο από τό «βέβαιο» και στό ότι ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δέν εξαφανίζεται με τίς μεταβολές των «ψυχικών καταστάσεων» των κοινωνικών πρωταγωνιστών και τίς άλλαγές του «φανταστικού», ή έπίσης με τους κοινωνιολογικούς μετασχηματισμούς τής «ταξικής σύνθεσης», ή τέλος με τίς άπροσδόκητες στροφές τακτικής, οι όποιες άποφασίζονται από τά συνέδρια, από τίς κεντρικές επιτροπές ή από τίς καθοδηγήσεις των κομμάτων τής «άριστερας». Πάντως, ό συγκεκριμένος τρόπος θεματοποίησης και έννομάτωσης του «άληθους» άπ' αυτές τίς δύο σχολές

είναι περιοριστικός, και οι συνέπειες αυτού του «φιλοσοφικού άναγωγισμού» είναι πολύ βαριές.

Μέσα στό θεωρητικό παράδειγμα τής σχολής του Ντέλα Βόλπε ή άπόπειρα δημιουργίας ενός «άτόφιου» επιστημονικού προτύπου χωρίς κανένα ίχνος διαλεκτικής οδηγεί στην άνάδυση μιάς μεθοδολογίας και μιάς επιστημολογίας που δέν παρέχουν στον καθαυτό φιλοσοφικό στοχασμό κανένα χώρο, ό όποιος νά μήν είναι προκαταβολικά εξαλείψιμος με τήν κατηγορία τής «μή επιστημονικής μεταφυσικής». Πιστεύουμε ότι ό βασικός λόγος για τόν όποιο πολλοί από τους Ίταλούς μαρξιστές πέρασαν από τή ντελαβολπιανή θέση στην άλτουσεριανή κατά τή δεκαετία του '60 βρίσκεται σ' αυτό τό σημείο, που θά εξηγήσουμε: αυτά τά δύο θεωρητικά σχήματα είχαν κοινά σημεία (τήν άρνηση του Χέγκελ και τής διαλεκτικής, τή διεκδίκηση τής ιδιαιτερότητας του θεωρητικού αντικείμενου και τής μαρξιστικής μεθόδου), αλλά τό δεύτερο θεωρητικό σχήμα (ό άλτουσερισμός) άφηνε πιο μεγάλο χώρο για τήν «μαχώμενη λειτουργία» τής φιλοσοφίας, παρέχοντάς της μ' αυτό τόν έμμεσο τρόπο τόν ρόλο τής ταξικής πάλης μέσα στην παρούσα θεωρητική και πολιτική συγκυρία. Έν πάση περιπτώσει, όλες οι υπερβολές του επιστημολογικού άναγωγισμού του καθεστώτος τής μαρξιστικής φιλοσοφίας δέν μπορεί παρά νά έχουν καταστρεπτικά αποτελέσματα: ή επαναστατική πράξη δέν μπορεί πλέον νά «έννοηθεί» κατά γράμμα, τό αντικείμενο τής γνώσης καταλαμβάνει δλόκληρο στερέωμα σαν γιγαντιαίο διαστημόπλοιο, και ό αντικαπιταλιστικός επαναστατικός μετασχηματισμός δέν είναι καθόλου νοητός ως τέτοιος, άφου κάθε συγκεκριμένη «πράξη» δέν μπορεί νά αναχθεί όντολογικά σε μία όλοκληρωτικά

επιστημονική θεώρηση, «έπιστημολογίζουσα».

Αντίθετα, στό θεωρητικό παράδειγμα τής σχολής του Τζείμονάτ ή άποδοχή τής διαλεκτικής επιτρέπει στή φιλοσοφία νά κινηθεί σ' έναν ευρύτερο χώρο, όπως και ό στοχασμός για τήν κοινωνική πράξη. Έντούτοις, καθώς ή διαλεκτική άνάγεται σε μία ύλιστική θεωρία τής γνώσης και τής αντανάκλασης, και ή όντολογία περιστέλλεται στον «ρεαλισμό» μέσα στή θεωρία τής αντανάκλασης, ή «πράξη» δέν μπορεί νά γίνει αντίληπτή με μία έπαρκώς διαρθρωμένη μορφή. Πρέπει νά προσθέσουμε ακόμη ότι ή έμμογή του Τζείμονάτ νά θεωρεί τή φιλοσοφία του ως μία μορφή «διαλεκτικού ύλισμού» κατέληξε στην άποκατάσταση ενός είδους συνέχειας με τή σταλινική παράδοση τής φιλοσοφίας, μέσα σε μία ιστορική στιγμή όπου καθίσταται όλο και πιο φανερό πώς πρέπει νά ξεκόψουμε παντελώς άπ' αυτή τήν παράδοση.

VI. Η ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ ΩΣ ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΚΑΜΨΗΣ

Άπλοποιήσαμε πράγματι χάριν συντομίας αλλά πιστεύουμε ότι δέν αντιμετώπισαμε με έπιπολαιότητα τή βαρύτητα των θεωρητικών προβλημάτων του Ιταλικού μαρξισμού σήμερα. Ή θεωρητική προοπτική φαντάζει «αδιάξεοδη», οι πιο χυδαίες επιθέσεις κατά του μαρξισμού δέν παίρνουν σχεδόν άπάντηση στην Ίταλία και υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που άποδέχονται τή μοιρολατρική στάση εκείνων που τυρβάζουν μέσα στά χαλάσματα. Ή διπλή κρίση του Ιταλικού ιστορικού μαρξισμού (δηλαδή του «γκραμ-

ισμού» και του «εργατισμού») δεν είχε μόνον έναν θεωρητικό χαρακτήρα, αλλά είχε επίσης μία πλευρά πρακτικώς *πρακτικοπολιτική* ή διπλή κρίση του Ιταλικού μαρξιστικού επιστημονισμού (του «ντελαβολισμού») και του «τξείμονατισμού») ήταν κατά πολύ λιγότερο σοβαρή, γιατί δεν είχε παρά ένα θεωρητικό χαρακτήρα. Πάντως, όλες ή σχεδόν όλες οι παλιές φωνές και οι παλιοί δρόμοι είναι φραγμένοι. Πολλοί άνθρωποι ψάχνουν για μία έξοδο, για μία διέξοδο στην κρίση, ή όποια νά δίνει και μία προοπτική ανασυγκρότησης του κομμουνιστικού όριζοντα. 'Απ' αυτή την άποψη πρέπει άμεσα να δηλώσουμε ότι, κατά βάση, αυτός ο δρόμος *δεν έχει βρεθεί* ακόμα. 'Εξάλλου, δεν μπορεί νά υπάρξει θεωρητική διέξοδος σε μία κρίση ή όποια είναι πάνω απ' όλα ιστορικού και πολιτικού χαρακτήρα. 'Εδώ συζητούμε για πράγματα άπειρος πίο ταπεινά, για τή φιλοσοφική «δυνατότητα στοχασμού» της επαναστατικής πράξης σε σχέση με μία επιστημονική γνώση της λογικής των διαδικασιών ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Στην 'Ιταλία υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι μπορούν νά βρουν μέσα στην παραδοσιακή Ιταλική μαρξιστική σκέψη τά θεωρητικά στοιχεία μιας ανάκαμψης.

Δέν συμμεριζόμαστε καθόλου αυτόν τον «ιταλοκεντρικό» άπομωτισμό. 'Ασφαλώς, πρέπει νά μελετούμε άκόμη τόν Γκράμσι, τόν Λαμπριόλα, τόν Παντσιέρι και τούς άλλους. 'Αλλά γνωρίζουμε ήδη πολύ καλά αυτό που συμβαίνει σε μία φιλοσοφία της πράξης χωρίς όντολογική θεμελίωση, ή όποια θεωρεί τήν επιστήμη ως μία ύπερδομη (Γκράμσι), καθώς επίσης και τί συμβαίνει σε μία αντιδιαλεκτική επιστημολογία ή όποια θεωρεί ως άνοησία κάθε φιλοσοφία της φύσης και της ιστορίας (Ντέλα Βόλπε). Πρέπει, λοιπόν, νά κοιτάξουμε άλλο, πέρα από τά σύνορα. 'Υπάρχουν πολλά πράγματα για διερεύνηση, αλλά υπάρχουν και πράγματα ήδη έτοιμα.

'Ανάμεσα στις πολυάριθμες θεωρητικές προοπτικές που μπορεί νά ληφθούν υπόψη (άπό τήν όντολογία της έλπίδας του 'Ερνστ Μπλόχ ως τή θεωρία της έποικονομιακής δράσης του Γιοϋργκεν Χάμπερμας) θεωρούμε ότι ή πίο πρόσφορη σήμερα είναι ή όντολογική και κοινωνική διαδρομή που σκιαγραφήθηκε άπό τόν Γκεόργκι Λούκατς στά τελευταία έργα του (*Αίσθητική* και *Όντολογία του κοινωνικού Είναι*, του όποιου διαθέτουμε ήδη μία καλή Ιταλική μετάφραση, ως τά *Γραπτά για τόν 'Εκδημοκρατισμό* και τά *Προλεγόμενα στην 'Όντολογία*, τά όποια δέν υπάρχουν παρά μόνο στά γερμανικά). Δέν θά μπορούσαμε νά αναλύσουμε έδώ αυτά τά έργα και θά περιοριστούμε νά υπογραμμίσουμε έν συντομία τά πίο σημαντικά θεωρητικά σημεία.

Μέσα στην όντολογικο-κοινωνική προοπτική του ύστερου Λούκατς μπορούμε νά διακρίνουμε (για τή σαφήνεια τής έκθεσης) ένα άρνητικό (κριτικό) κι ένα θετικό (προτάσεις) μέρος. 'Εδώ δέν θά ακολουθήσουμε τή σειρά ανάπτυξης του ύστερου Λούκατς, αλλά θά παρουσιάσουμε μία κριτική προσωπική επανεπεξεργασία αυτού του περιεχομένου.

VII. ΤΟ ΑΡΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ

'Η όντολογικο-κοινωνική προοπτική αντιβαίνει, πρώτον, στη θεμελιώδη τάση τής άστικής φιλοσοφίας του 20ού αιώνα ή όποια, κατά τόν Λούκατς, χαρακτηρίζεται άπό μία ούσιώδη «άντιθετικο-πολική άλληλεγγύη ανάμεσα στόν ύπαρξισμό και στό νεοθετικισμό», και δεύτερον επιδιώκει νά διασπάσει τούς δεσμούς με τίς γερασμένες θεωρητικές παραδόσεις του «άνατολικού μαρξισμού» και του «δυτικού μαρξισμού».

'Η άστική φιλοσοφία του 20ού αιώνα έμφανίζει, κατά τόν Λούκατς, μία έντονη άντιοντολογική τάση, ύπερβολικά ύποκειμενιστική, γιατί άντανανκλά στόν άφηρημένο και άποψιλωμένο κόσμο τής γενικεύουσας άφαιρέσης, είτε τήν άνάγκη χειραγώγησης μέσα στις επιστήμες τής φύσης και τής κοινωνίας (μία άνάγκη χειραγώγησης θεμελιωμένη δομικά πάνω στό πέρασμα άπό τήν άπόλυτη ύπεραξία στη σχετική ύπεραξία ως κεντρικού σχήματος τής εκμετάλλευσης), είτε τή διαμαρτυρία ένάντια σ' αυτή τή χειραγώγηση. 'Ο νεοθετικισμός άντιπροσωπεύει τήν «ένεργό πλευρά» τής χειραγώγησης, ενώ ο ύπαρξισμός άντιπροσωπεύει τήν «παθητική πλευρά», τή διαμαρτυρία ένάντιον τής χειραγώγησης (μία διαμαρτυρία ή όποια είναι, κατά τόν Λούκατς, άνίσχυρη *a priori*, γιατί είναι φιλοσοφικά θεμελιωμένη πάνω στην ίδια τήν άρνηση μιας όντολογικής θεώρησης τής κοινωνικής πραγματικότητας, ίδιον του νεοθετικισμού), ένεργός και παθητική πλευρά δέν είναι παρά δύο όψεις ενός μόνο φαινομένου σε κάθε περίπτωση, κι αυτό νομιμοποιεί τή χρήση τής έκφρασης «άντιθετικο-πολική άλληλεγγύη».

Κατά τόν Λούκατς, οι έμφανώς άλληλοσυγκρουόμενες παραδόσεις των μαρξισμών «άνατολής» και «δύσης» δέν είναι σε θέση νά άντισταθούν άποτελεσματικά στην άντιοντολογική χειραγώγηση τής κυρίαρχης άστικής σκέψης, γιατί είναι ύποδεέστεροι και ύποταγμένοι σ' αυτήν. 'Ο «δυτικός μαρξισμός», κυρίαρχη ιδεολογία ανάμεσα στους ύποκειμενικά επαναστάτες διανοούμενους του σύγχρονου καπιταλισμού, βασίζεται στό ιδεαλιστικό παράδειγμα τής ενότητας ανάμεσα στό ύποκειμενο και στό άντικείμενο, ανάμεσα στό προλεταριάτο και στην όλότμη τής ιστορικής κατεύθυνσης: ο «ιδεαλιστικός μύθος» του προλεταριάτου που αυτό συνεπάγεται είναι ο άντιθάλαμος τής ένδεχόμενης ιδεολογικής αυτοκτονίας αυτής τής μορφής

σκέψης (σύμφωνα με τό πρότυπο που συζητήσαμε έπ' εύκαιρία του ιστορικού και τής «φιλοσοφίας τής πράξης» χωρίς όντολογική θεμελίωση). 'Ο σταλινικός «άνατολικός μαρξισμός», ιδεολογία τής νομιμοποίησης του Κόμματος — κράτους στην οικόδομη των κοινωνικών συστημάτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», διατείνεται ότι αναφέρεται σε μία διαλεκτική όντολογία τής φύσης και τής ιστορίας: στην πραγματικότητα ή ιδεολογία τής παντοδυναμίας τής έξουσίας των πηγών πλούτου (δπου ο 'Αλτουσερ διέγινωε ήδη πάρα πολύ καλά τήν παραμορφωτική συμβολή του ούμανισμού και του οικονομισμού, μεταφράζοντας στη μαρξιστική γλώσσα αυτό που είχε ήδη έκφρασθεί άπό τόν Μάρτιν Χάινγκερ σε μία γλώσσα παντελούς δυσπιστίας προς κάθε κοινωνικό μετασχηματισμό) δέν ήταν παρά μία μορφή «σεκταριστικού ύποκειμενισμού» (σύμφωνα με μία έκφραση του Λούκατς), ο όποιος ήθελε νά «συναγάγει» τίς αυθαίρετες επιλογές του στό οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό πεδίο με τή βοήθεια ύποτιθέμενων «άντικειμενικών επιστημονικών νόμων» του είναι ως τέτοιου.

Πάντως, αυτές οι άρνητικές, κριτικές θεωρήσεις, δέν είναι παρά προκειμένες μιας «θετικής» άντιμετώπισης των θεωρητικών προβλημάτων του μαρξισμού.

VIII. ΤΟ ΘΕΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ

'Ο τρόπος τοποθέτησης του ζητήματος τής σχέσης ανάμεσα στη φιλοσοφία και στην επιστήμη μέσα στό μαρξισμό νομίζουμε ότι είναι αυτό τό στοιχείο που πρέπει νά άξιοποιηθεί όσο γίνεται περισσότερο μέσα στην όντολογικο-κοινωνική προοπτική του Λούκατς. Πρώτον, ένάντιον κάθε άπόπειρας όλοκληρωτικής άναγωγής του χώρου τής φιλοσοφίας στη γνωσιοθεωρία (συνεπώς στην «καθαρή» θεωρία τής γνώσης), ο Λούκατς προτείνει έκ νέου τή λενινιστική θεωρία τής «άντανάκλασης», τούτέστιν μιας ένεργου άντανάκλασης, δπου επανεπιβεβαιώνονται τά λογικά και όντολογικά πρωτεία τής αυτόνομης ύπαρξης του πραγματικού κόσμου, φυσικού και κοινωνικού. 'Η άντανάκλαση του έξωτερικού κόσμου, έντοπος, δίνει άφορμή σε τρεις διαφορετικές δραστικές μορφές αυτής τής ίδιας άντανάκλασης: καθημερινή, άίσθητική και επιστημονική. 'Επιπλέον, κάθε μορφή τής ένεργου άντανάκλασης δίνει τήν άφορμή σε μία ειδική διαλεκτική ανάμεσα στην άνθρωπομορφοποίηση και στην άποάνθρωπομορφοποίηση (δηλαδή ανάμεσα στό «για μές», ύποκειμενικό, και στό «καθαυτό», άντικειμενικό).

Δεύτερον, πάνω σ' αυτή τή βάση θεμελιώνεται άρκετά καλά ή σχέση ανάμεσα στην επιστήμη και στη φιλοσοφία μέσα στόν ιστορικό ύλισμό. 'Επειδή ή επιστημονική άντανάκλαση χα-

ρακτηρίζεται από την αποανθρωπομορφοποίηση αυτού που εκφάνεται άναμειγμένο με ανθρωπομορφικά στοιχεία στο καθημερινό επίπεδο, τό αντικείμενο τής επιστήμης δέν μπορεί παρά νά είναι μιά άπρόσωπη όντολογία, άποανθρωπομορφοποιημένη, τού φυσικού καί κοινωνικού Είναι (καί τότε, όπως καί μέσα στον καλύτερο άλτουσερισμό, τό αντικείμενο τού ιστορικού όλισμού δέν μπορεί παρά νά είναι μιά θεωρία τών τρόπων παραγωγής). Η φιλοσοφία δέν άνάγεται έντοτούς σέ επιστημολογία, γιατί τής άποδίδεται ένας ιδιαίτερος ιδεολογικός χώρος, ό όποιος δέν είναι μόνο σέ έμπόμελη κατάσταση με τίς άστικές θεωρίες τής «άποιδεολογικοποίησης» καί τής άπατηλής άναπαράστασης τής καπιταλιστικής κοινωνίας, αλλά είναι επίσης φτιαγμένος από μιά ήθική καί από μιά πολιτική οι όποτες δέν μπορούν ποτέ νά είναι δομικά έξ όλοκλήρου επιστημονικές, γιατί αυτή ή άξίωση θά είχε σάν άντιφατική συνέπεια μιά πλήρη άποανθρωπομορφοποίηση αυτού που άναφέρεται άμεσα στους συγκεκριμένους άνδρες καί στις συγκεκριμένες γυναίκες σέ μιά όρισμένη ιστορική στιγμή.

Έδώ, δέν πρόκειται καθόλου για νεκρανάσταση κάποιου «άφηρημένου ούμανισμού». Τό ακριβώς άντίθετο. Στόν ιδεολογικό ούμανισμό, ό Άνθρωπος (άπολυτοποιημένος, άποιστορικοποιημένος, άναγόμενος σέ μιά ύποκειμενιστική μεταφυσική άρχή) είναι ταυτόχρονα ή Άρχή, τό Ύποκείμενο καί τό Τέλος τής Ιστορίας (νοούμενη μ' έναν ιστορικιστικό τρόπο, ως όμοιογενής ροή ενός γραμμικού χρόνου). Μέσα σ' αυτή τήν όντολογική προοπτική, άντιθέτως, ή έννοια τής όλότητας (έκφραστική) έχει πλήρως άντικατασταθεί από τήν έννοια τής συνθετότητας (δομημένης σέ διαφορετικά επίπεδα σχετικά αυτόνομα), καί ή γενολογική έννοια τής πράξης είναι παραδεκτή κατά βάση, αλλά με μιά σημαντική διόρθωση καί όλοκλήρωση: ή «πρωταρχική μορφή» (Urforn) καί τό «πρότυπο» (Vorbild) κάθε πράξης ειδικά άνθρώπινης είναι ή «έργασία» (Arbeit), θέση τελεολογική όπου ή έλευθερία (Freiheit) δέν είναι κατά κανέναν τρόπο ή άπουσία κάθε δεσμού (όπως στόν Άντόρνο καί στους Φραγκφουρτιανούς), ή άντίθετα ή καθαρή συνείδηση τής άμειλικτης άνάγκης (όπως στόν Ένγκελς καί στόν σοβιετικο-σταλινικό διαλεκτικό όλισμό), αλλά μάλλον τό άντίθετο είναι ένα *πραγματικό τρίτο*: ή όντολογική συμβατότητα τών μέσων με τούς σκοπούς σ' ένα γενικό πλαίσιο όπου ούτε τά μέσα ούτε οι σκοποί είναι αυθαίρετοι, συνομολογημένοι, αλλά όπου τά μέσα καί οι σκοποί είναι όντολογικά συνδεδεμένοι με τίς έννοιες τής «άτομικότητας» καί τού «γένους» (gatungswesen).

Πρέπει, λοιπόν, νά άποσπάσουμε τόν κομμουνισμό καί τόν σοσιαλισμό από τά «καθολικά άφηρημένα» τής Άνθρωπότητας, τής Τάξης καί τού Έθνους (αυτά τά «μαγειρεία» που πράγματι καταβροχθίζουν συχνά τούς άνθρώπους!), καί νά τούς επαναφέ-

ρουμε στή «συγκεκριμένη καθολικότητα» τής σύγχρονης άτομικότητας. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει νά διευθύνουμε μιά άντιμεταφυσική μάχη ένάντιον κάθε «όλισμού» καί «όργανικισμού» που βασίζονται στήν άξίωση για έπιβεβλημένη ταυτότητα άνάμεσα στο ιδιαίτερο καί στο καθολικό, στο άτομο καί στο γένος: τό άτομο δέν είναι καθόλου συνεκτατικό τού γένους, καί δέν πρέπει νά καλλιεργούμε άντιδραστικά όνειρα για τήν άποκατάσταση μιάς χαμένης όλότητας (στο παρελθόν) ή μιάς πλήρους διαφάνειας (στο μέλλον).

Άκολουθώντας αυτόν τό δρόμο, μπορούμε νά δώσουμε στήν επιστημονική συνιστώσα τού ιστορικού όλισμού όλο τό χώρο που τής άξίζει, ενώ ή φιλοσοφική συνιστώσα μπορεί νά επανεπιβεβαιώνει τά δικαιώματά της, πέραν πάσης άναγωγής σέ άπλή επιστημολογία, ή όπου θά περιόριζε κάθε «συνθετότητα» σέ μιά άσήμαντη καί βουβή για τούς άνθρώπους όλότητα.

ΙΧ. ΜΕΡΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Δέν μπορούσαμε έδώ νά συζητήσουμε λεπτομερώς όλα τά προβλήματα τής σχέσης άνάμεσα στήν κρίση τού ιταλικού μαρξισμού καί στις δυνατότητες άνασυγκρότησης πάνω στήν όντολογικο-κοινωνική βάση. Δέν επιθυμούσαμε παρά νά περιγράψουμε τό πρόβλημα, καί γνωρίζουμε ότι έπρεπε συχνά νά λυγίζουμε τό ραβδί από τήν μία πλευρά, για νά τό ισιώνουμε, όταν

είναι ήδη πολύ λυγισμένο προς τήν άλλη πλευρά.

Μέσα στή θεωρητική παράδοση τού ιταλικού μαρξισμού, πιστεύουμε πώς πρέπει νά δώσουμε μιά λύση στήν άέναη ταλάντευση μεταξύ τών θέσεων ιστορικιστικού τύπου καί τών θέσεων επιστημονικού τύπου. Οι πρώτες δέν παραχωρούν στήν επιστήμη τά νόμιμα δικαιώματά της καί άνάγουν τόν μαρξισμό σέ μιά μεγαλόσχημη έξαγγελία όπου ή πράξη, μη θεμελιωμένη όντολογικά, καταντά μιά ύποκειμενιστική κατηγορία διαχειρίσιμη κατά βούλησιν. Οι δεύτερες άποδίδουν στήν επιστήμη ύπερβολικά ούτως ειπείν δικαιώματα καί μετασχηματίζουν τήν άντανακλώμενη συνθετότητα σ' ένα βουβό είναι, άσήμαντο, άπρόσωπο καί μη μετασχηματίσιμο. Άν δέν άπατώμεθα πάρα πολύ, μιά θεωρητική μεταρρύθμιση έμπνευσμένη από μιά όντολογικο-κοινωνική σκοπιά καθίσταται άναγκαία.

Τούτου λεχθέντος, θά ήταν άπατηλό νά πιστέψουμε ότι τό ζήτημα τής μεταρρύθμισης τού ιταλικού μαρξισμού μπορεί νά θιγεί μ' έναν θεωρητικό καί μόνον θεωρητικό τρόπο. Έχουμε άνάγκη ενός πολιτικού, ήθικού, κοινωνικού, βλέπε άγωνιστικού άνασχηματισμού. Η θεωρία, αυτή καθαυτή δέν έχει πολλές δυνατότητες, αλλά πρέπει νά μάθει νά παίξει καλύτερα τά χαρτιά της. Έναντίον κάθε καταστροφισμού, μπορούμε νά πούμε ότι ό ιταλικός μαρξισμός έχει μπροστά του ένα άσφαλώς δύσκολο μέλλον, τό όποιον πάντως δέν στερείται δυνατοτήτων.

Μετάφραση: Βασίλης Ζουναλής

Μαρξισμός και ιστοριογραφία

της 'Αντίστασης (1941-1944)»*

του Γιώργου Μαργαρίτη

Ας μου επιτραπεί, πριν ασχοληθώ με τα ουσιαστικά ερωτήματα που θέτει το θέμα της εισήγησης, να κάνω ορισμένες —απαραίτητες για την πρόληψη των παρανοήσεων— παρατηρήσεις, πάνω σε όσα ο τίτλος της εισήγησης υπόσχεται. Δέν πρόκειται τόσο για το ερωτηματικό που συνοδεύει το «μαρξιστικές», ούτε για τα τεράστια προβλήματα που συνοδεύουν τον όρισμό και το περιεχόμενο της έννοιας «μαρξιστική ιστοριογραφία». Στόν τομέα αυτό προτιμήσαμε τόν δρόμο του «κοινότερα αποδεκτού», καθώς, οι φιλοδοξίες της εισήγησης περιορίζονται στην καταγραφή των προβλημάτων που παρουσιάζουν οι, «από τή μαρξιστική πλευρά», προσπάθειες οργάνωσης της συλλογικής μνήμης που αναφέρονται στά γεγονότα της κατοχικής περιόδου.

Ο προσδιορισμός αφορά τό περιεχόμενο του όρου «ιστοριογραφία της 'Αντίστασης». Δέν έχουμε να κάνουμε έδω με ένα corpus κειμένων που κληροδότησαν κάποιοι ιστορικοί ή έστω μία ιστοριογραφική τάση. 'Αντίθετα, βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα πολύχρωμο φάσμα πρωτοβουλιών που ξεκινούν από τις «επίσημες», τις κομματικές και οργανωμένες προσπάθειες, για να περάσουν στό έργο επαγγελματιών ιστορικών, ερασιτεχνών χρονικογράφων και να καταλήξουν σ' ένα πλήθος συνθετικών μαρτυριών που αποπειρώνται τή διεύρυνση της προσωπικής έμπειρίας στά μεγέθη μιάς ιστορικής καταγραφής. 'Από αυτόν τόν ώκεανό αναγκαστικά θά επιλέξουμε, επενδύοντας, με όση αυθαιρεσία επιβάλουν παρόμοιες διεργασίες, στίς γενικές κατευθυντήριες γραμμές, στίς θεμελιώδεις αντιλήψεις ή, καλύτερα, σε όσες από τίς τελευταίες συναντούμε συχνότερα μπροστά μας. 'Ας δούμε, λοιπόν, από πίο κοντά τόν τρόπο που συνδέονται τά βασικά στοιχεία της ιστορικής αυτής καταγραφής με τή μαρξιστική θεωρία.

Οι φροντίδες για τήν συγγραφή ιστορίας της περιόδου άνθισαν από τό 1945 κιόλας. Δέν έπρόκειτο τόσο για τήν ανάγκη περίσκεψης και αναζήτησης έξηγήσεων για τήν ήττα, επειδή ή τελευταία, χάρη στίς οργανωτικές έπιτυχίες του ΚΚΕ, δέν βιώνόταν ακόμα ως τέτοια. 'Ηταν περισσότερο μία πολιτική αναμέτρηση με τούς αντίπαλους του ΕΑΜικού συνασπισμού, οι όποιοι,

τήν ίδια εποχή επένδυσαν στή συκοφάντηση του αντίστασιακού άριστερου κινήματος ως τρομοκρατικού. 'Υπήρχε λοιπόν στίς προσπάθειες αυτές μία δόση άπολογίας αλλά και, ταυτόχρονα, μία επιμελής φροντίδα για δικαίωση των κομματικών έπιλογών της περιόδου.

Στήν Κομμουνιστική Έπιθεώρηση, τεύχ. 42, της 26ης Σεπτεμβρίου 1945, τό Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ προκήρυξε ένα είδος διαγωνισμού —μέ χρηματικές άμοιβές— για τή συγγραφή ενός «συνθετικού ιστορικού συγγράμματος» με θέμα τήν ιστορία της 'Αντίστασης. 'Η προκήρυξη αυτή συνοδευόταν από ένα σχεδιάγραμμα ύλης, τό όποιο, αν και δέν ήταν δεσμευτικό —όπως άναφερόταν— για τούς συγγραφείς, άποκάλυπτε τίς αντιλήψεις που βρισκόνταν πίσω από αυτήν τήν πρωτοβουλία.

Στή γενική εισαγωγική παράγραφο που ξεκινά με τό αιτιολογικό «γιατί πολεμήσαμε», οι συντάκτες έπιχειρούσαν μία τοποθέτηση της περιόδου στήν ιστορική πορεία της χώρας.

«'Η εκατόχρονη εξέλιξη της 'Ελλάδας και ή κρίση της. 'Η μοναρχοφασιστική δικτατορία κορύφωμα της κρίσης. 'Η άντεθνική έσωτερική και έξωτερική πολιτική της.

'Η φασιστική εισβολή της 'Ιταλίας και ή προδοσία του μοναρχοφασισμού... 'Η υποδούλωση της 'Ελλάδας και ή φυγή των φασιστών ήγετών της. Οι Έλληνες κουσίλικες επί σκηνής...».

Στίς λίγες αυτές κατευθυντήριες φράσεις άποτυπώνεται ένα σχήμα που μορφοποιήθηκε στή διάρκεια κιόλας της Κατοχής και κυριάρχησε από τότε ως τίς μέρες μας στήν άτομική και συλλογική ιστορική μνήμη. Τό συναντάμε στίς έννέα από τίς δέκα μαρτυρίες, άπομνημονεύματα, άφηγήσεις έμπειριών που, από τή μεταπολίτευση κυρίως και μετά, πολλαπλασιάστηκαν στίς προθήκες των βιβλιοπωλείων.

Συνοπτικά, τό σχήμα έχει ως έξής. 'Η εκατόχρονη ιστορία της χώρας από τό 1821 και έπειτα, ήταν ένα σύνολο άντιφατικών και παλινδρομικών γεγονότων με ένα κοινό χαρακτηριστικό. Τήν δλοένα και έντονότερη κατάπτωση των άξιων, των ιδεών και των θεσμών που στήριζαν τό έθνος και τήν κοινωνία, τήν δλοένα και πίο εκδηλη πορεία προς τήν κρίση. 'Η τελευταία κορυφώθηκε στήν μεταξική περίοδο: «'Ηρθε ό Μεταξάς και άποτέλεωσε τό κακό», όπως έγραψε στά 1943 τό, ιστορικού περιεχομένου, άναγνωστικό του ΕΑΜ.¹ 'Η πολιτική που έφαρμοζε τότε ή ήγεσία της χώρας λειτουργούσε πία καθαρά ένάντια στό έθνος και στήν κοινωνία.

'Αμεση συνέπεια ήταν τό φτάσιμο στό ναδίρ της κρίσης. 'Ηττα, προδοσία, έθνικός έξευτελισμός — Κατοχή, πείνα, ήθικός έξευτελισμός, ά-

1. Τά άετόπουλα. Τό άναγνωστικό του ΕΑΜ για τήν Γ' και Δ' τάξη, (επανάκδοση, 'Αθήνα, 1982, έκδ. 'Ενημέρωση) σ. 20 κέ. Πβ επίσης τήν εισήγησή μου, «'Από τή μεταγραφή της ιστορίας στήν άναδημιουργία της...», στά Πρακτικά του Συμποσίου, 'Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, 'Αθήνα, 1986, σ. 644 κέ., όπου αναλύονται καλύτερα οι αντιλήψεις αυτές.

* Εισήγηση που έγινε στό πλαίσιο του Συμποσίου, «'Η πρόσληψη και ή ανάπτυξη των ιδεών του Κάρλ Μάρξ στήν 'Ελλάδα», που οργάνώθηκε από τόν τομέα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων στά Γιάννενα, στίς 4 ως 7 Νοεμβρίου 1988.

πόλυτη και πολύπλευρη εξαθλίωση της χώρας και του λαού της. Ή ιστορική πορεία της χώρας σταμάτησε και μόνο μία ριζική ανανέωση, μία ανάδειξη νέων δυνάμεων θά μπορούσε, όπως και μπόρεσε, νά τή βγάλει από τό τέλμα. Ή γέννηση του ΕΑΜ εβρισκε έτσι τή θέση της, τήν αιτιολόγηση και τή νομιμοποίησή της, στον κορμό της ιστορικής πορείας του Έθνους. Ήταν κάτι σάν γύρισμα σελίδας ή σάν ένα είδος νέας γραφής σ' ένα χαρτί πού όλα τά προηγούμενα γεγονότα είχαν λευκανθεί.

Τό σχήμα αυτό δέν ήταν έφευρεση ούτε του ΚΚΕ ούτε του ΕΑΜ. Ήρχισε νά διαμορφώνεται από πολύ νωρίς, από τόν καιρό του πολύνεκρου άδιεξόδου στον πόλεμο της Άλβανίας και από τόν καιρό της κατάρρευσης του μετώπου, τόν Άπρίλιο του 1941. Τό κράτος, κυβέρνηση και άξιωματικοί δέν είχε κάνει τό καθήκον τους, καθώς δέν πίστεψαν στον ένθουσιασμό του λαού, δέν φρόντισαν γιά τόν άνεφοδιασμό, δέν μερίμησαν γιά τήν άμυνα της χώρας. Όταν δέ ό βασιλιάς και ή κυβέρνηση του έφυγαν στην Αίγυπτο, όταν ό Τσολάκογλου δημιούργησε κυβέρνηση κουίσλιγκ, οι έννοιες έγκατάλειψη και προδοσία ριζώθηκαν γιά τά καλά στίς έκτιμήσεις των πολλών.²

Τό ύλικό υπόβαθρο των έκτιμήσεων αυτών, αναδύθηκε από τήν άρχή κιόλας της κατοχικής περιόδου. Μέ τήν κατάρρευση των συστημάτων μεταφορών, διαλύθηκαν όλα τά ως τότε παγωμένα συστήματα κυκλοφορίας και διανομής των αγαθών — είτε έσωτερικής είτε έξωτερικής προέλευσης —, πράγμα πού συμπάρεσυρε στην άνυπαρξία και τόν κρατικό μηχανισμό πού είχε άκριβώς κτισθεί πάνω στη δική τους λογική και άντλούσε δύναμη από τόν έλεγχο τους. Τό κράτος έπαψε νά είναι κράτος προνοίας, έπαψε νά οργανώνει, νά φροντίζει, νά έπεμβαίνει. Ή σωτηρία του καθενός από τήν πείνα ήταν πλέον δική του ύπόθεση και φροντίδα, πράγμα πού άνοιξε τόν δρόμο σέ μία έντυπωσιακή σέ έκταση κινητικότητα των ανθρώπων, σέ συστήματα άυτοοργάνωσης και πρωτοβουλίας, πού δημιούργησε νέα οικονομικά πλέγματα άνταλλαγών «είδος μέ είδος», πού άνέδειξε μηχανισμούς περίπλοκους όπως έκείνοι της «μαύρης άγοράς». Καί όλα αυτά έρήμην του έπίσημου κράτους πού δέν πρόλαβε, και δέν μπορούσε νά προλάβει, τήν άνθιση των νέων οικονομικών πλεγμάτων και δεδομένων.³

Τό ΚΚΕ και τό ΕΑΜ, υιοθέτησαν αυτή τή διάχυτη αίσθηση, τή συνυφασμένη μέ τίς έμπειρίες των πολλών, τή σχηματοποίηση και τήν άνέδειξαν σέ νομιμοποιητικό ιστορικό πλαίσιο. Τό ΕΑΜ προέκυψε από τό χάος, όργάνωσε τόν άγώνα των προδομένων και έγκαταλελειμμένων, έπαναστατικά και ταυτόχρονα νόμιμα, καθώς δέν άνέτρεψε μία κατάσταση παρά μόνο άνέλαβε νά γράψει σέ λευκό χαρτί. Τό σχήμα αυτό δέν μπορούσε νά άπουσιάζει από τήν ιστοριογραφία της Άντίστασης. Άντίθετα έγινε τό ύπόβαθρό της σέ καθαρή ή σέ λανθάνουσα μορφή.

Ή σχηματοποίηση περιείχε τή θεωρητικοποίηση. Κατά έναν τρόπο, ή οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα πού έθρεψε τίς παραπάνω άντιλήψεις, μπορούσε νά θεωρηθεί μία κλασική περίπτωση μαρξιστικής θεώρησης: υπήρχε πραγματικά μία άπόλυτη άναντιστοιχία άνάμεσα στη νέα οικονομική βάση και στό παλαιό θεσμικό έ-

ποικοδόμημα. Πάνω σέ αυτήν τή διαπίστωση θά μπορούσε εύκολα νά στηριχθεί μία άνατρεπτική-έπαναστατική θεώρηση των πραγμάτων ή όποια, έκτιμώντας κάτω από έτούτο τό πρίσμα τούς κοινωνικούς συσχετισμούς, θά παρουσίαζε στην όρθή του διάσταση τό μέγεθος των κοινωνικών διεργασιών και άνατροπών της περιόδου. Ή υπήρχε όμως ένας συνδετικός κρίκος μέ τό παρελθόν πού άκύρωνε κάθε σχετική άπόπειρα.

Πραγματικά, ή κρίση καταγραφόταν περισσότερο ως «προδοσία». Στο *Βοήθημα γιά τήν ιστορία του ΚΚΕ*, πού έκδόθηκε στό 1952, προσδιοριζόταν, στην παράγραφο μέ τίτλο, «ή προδοσία των κυρίαρχων τάξεων», ή διάσταση των πραγμάτων: ενώ τό ΚΚΕ «άγωνιζότανε... γιά τήν πραγματοποίηση της έθνικής ένότητας και τήν κινητοποίηση όλων των έθνικών δυνάμεων...», «...οί κυρίαρχες τάξεις πρόδιναν άνοιχτά, είτε κρυφά τόν άγώνα του λαού, διασπούσαν τήν ένότητα...». ⁴ Στο 1964, στό έπίσημο χρονικό *Στ' Αρματα! Στ' Αρματα!*, στον πρόλογο του Γεράσιμου Αύγερόπουλου, επανέρχεται ή ίδια καταγραφή: «Τό σημαντικότερο είναι ή μαζική συμμετοχή του λαού... Άπ' τή μεγάλη αυτή έθνική τιμή εξαίρεται ή ίθύνουσα τάξη και οι πολιτικοί και διοικητικοί κύκλοι πού τήν εκπροσωπούσαν. Αυτή προτίμησε τόν συμβιβασμό, τήν ύποταγή, κι ένα μεγάλο μέρος της τήν άνοικτή συνεργασία μέ τόν κατακτητή». Γιά νά καταλήξει παρακάτω: «... (ή μαζική συμμετοχή) ...επαλήθευσε τή ζωτικότητα του Έθνους και τή δημιουργική πνοή και δύναμη των πλατιών λαϊκών μαζών. Κατέδειξε πού βρίσκονταν ή σήψη, ή παρακμή, ή φθορά. Προσδιόρισε τά μέσα πού θά επέτρεπαν τήν έξυγίανση της έθνικής ζωής...». ⁵

Και στίς δύο αυτές περιπτώσεις, τό σημείο άναφοράς είναι ή έθνική άνάταση, τό έθνικό συμφέρον. Ή διάσπαση της έθνικής ένότητας ήταν ή πεμπτοσύνα της προδοσίας, ήταν άρνηση της ζωτικότητας του Έθνους, ένδειξη σήψης, παρακμής και φθοράς, ήταν μαρτυρία και άπόδειξη μιάς ασθένειας του έθνικού κορμού.

Ενώ ή πραγματικότητα πού διαμορφώθηκε στην κατοχική περίοδο ήταν μία ουσιαστικά άνατρεπτική γιά τίς κοινωνικές δομές κατάσταση, ενώ ύλοποιούσε χειροπιαστά τίς επαγγελίες του μεσοπολέμου γιά έπικείμενη κρίση των αστικών θεσμών, ή άναγωγή των φαινομένων σέ μία μορφή «έθνικής» παθολογίας γεφύρωνε τό ρήγμα και έξουδετέρωνε — έρήμην των γεγονότων —, τό βάθος της τομής. Γιατί ή θεραπεία της ασθένειας δέν έμπεριείχε τή ρήξη.

Ή άνατροπή των οικονομικών δεδομένων συμπάρεσυρε, τουλάχιστον σέ μία πρώτη φάση της κατοχής, μαζί μέ τόν κρατικό μηχανισμό, τήν πολιτική δύναμη και τήν κοινωνική έπιφάνεια των τάξεων και των στρωμάτων πού συνδέονταν μέ αυτόν ή στηριζόταν πάνω του. Στην έλληνική πραγματικότητα, δηλαδή, έπληττε τό σύνολο περίπου των «κυρίαρχων», λεγόμενων, τάξεων, στίς οικονομικές ή στίς διοικητικές δραστηριότητες, και άφηνε άλλα στρώματα του πληθυσμού, γιά παράδειγμα τούς τραπεζικούς ή τούς δημόσιους ύπαλλήλους, έρμαια των έξελίξεων και άνοιχτά στη συνεργασία μέ όποιαδήποτε νέα έξουσία.

2. Πιο άναλυτικά γιά τήν αίσθηση της προδοσίας και της έγκατάλειψης στην πρώτη φάση της κατοχής, σέ σχετικό άρθρο υπό δημοσίευση.

3. Ή κατοχική κυβέρνηση του Τσολάκογλου προσπάθησε νά παρέμβει στό γεγονός μέ τόν άυστηρό γραφειοκρατικό έλεγχο της άγροτικής παραγωγής διαμέσου των «περί ύποχρεωτικής συγκεντρώσεως των καρπών» διαταγμάτων. Ή έλλειψη μέσων μεταφοράς και καυσίμων μετέτρεψε αυτές τίς άποθήκες της «συγκέντρωσης» σέ βασική πηγή τροφοδοσίας των πρώτων άνταρτοομάδων.

4. *Βοήθημα γιά τήν ιστορία του ΚΚΕ*, Τμήμα Σχολών και κομματικής μόρφωσης του Όργανωτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ, 1952 (έπανεκδόση, Άθήνα, 1975, Έκδόσεις του Λαού), σ. 199-200.

5. *Στ' Αρματα! Στ' Αρματα!*. Χρονικό, Άθήνα, 1964, σ. 11.

6. Σχέδιο: Τό πρόγραμμα τής Λαϊκής Δημοκρατίας. Συνεδρίαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 15-6-1945. Δημοσιεύτηκε στο ΚΚΕ. *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. ΣΤ', 'Αθήνα, χ.χ., σ. 23 κ.έ.

7. Πόσα θαυμαστά δέν αποδίδονται σ' εκείνες τις 400 ως 500.000 χρυσές λίρες που «επένδυσαν» οι 'Αγγλοι στην κατοχική 'Ελλάδα.

8. Πβ. ένδεικτικά, είσηψη της Ειρήνης Κατίμπρη, «Στοιχεία για τό ρόλο τής οικονομικής 'ολιγαρχίας στην 'Ελλάδα τά χρόνια τής κατοχής», στο *Συμπόσιο για τήν Ιστορία τής 'Εθνικής 'Αντίστασης*, 'Αθήνα, Σύγχρονη 'Εποχή, 1984, σ. 40-42.

'Αφού προτάσει τήν διαπίστωση ότι ή παραγωγή στά 1945 βρισκόταν στά 25-30% τής προπολεμικής —έκτιμηση τής πολιτικής απόφασης του 7ου Συνεδρίου του ΚΚΕ—

—, άρα και στην κατοχή βρισκόταν στά ίδια επίπεδα, συνεχίζει με τήν συνοπτική παράθεση των «περκερδών», των Τραπεζών, των καπινοβιομηχανών, των μαυραγοριτών, του Μποδοσάκη κ.λπ. 'Αλλά και στον Χατζή, *'Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*.

'Αθήνα, τ. Α', σ. 30-33, 143 κ.έ, τό σχήμα που προβάλλει είναι γενική έξαθλίωση —χωρίς στάδια και διαφοροποιήσεις κατά περιοχές—, πείνα κ.λπ., σέ αντιπαράθεση με τόν πλουτισμό κάποιων ελαχιστών

° Η στηριγμένη στην αντίληψη τής προδοσίας ενός μικρού αριθμού παραγόντων τής εθνικής ζωής, ιστοριογραφία τής 'Αντίστασης, συρρίκνωσε τό κοινωνικό εύρος τής κρίσης. Αυτή ή συρρίκνωση βρισκόταν —παρά τά φαινόμενα— σέ άναντιστοιχία και με τις πολιτικές θέσεις του ΕΑΜικού κινήματος, που χρησιμοποιούσε τήν εθνική κινητοποίηση ως άξονα κοινωνικής παρέμβασης καθώς διαισθανόταν, και πολύ σωστά, τόν κίνδυνο νά στραφούν τά στρώματα τής ελληνικής κοινωνίας που χρωστούσαν τήν ύπαρξη και τή θέση τους στις λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού, προς τό μόνο ύποκατάστατο κράτους που υπήρχε: τούς μηχανισμούς των δυνάμεων Κατοχής. Κίνδυνος έκτεταμένης προσφοράς συνεργασίας δηλαδή. 'Η τελευταία δέν ήταν φυσικά μία ένδειξη σήψης και εθνικής παθολογίας, δέν ήταν μία ήθικη έπιλογή. 'Ηταν προϊόν και έκφραση μιάς οξυτάτης κοινωνικής ρήξης —και μόνο ξεκινώντας από αυτή μπορούσε νά περιγραφεί, νά προσδιοριστεί και νά δοθεί στην πραγματική της διάσταση. 'Η τότε ήγεςία του ΕΑΜ, αυτά τά ταξικά δεδομένα είχε υπόψη της όταν πρόβαλλε τις «έθnikoενωτικές» θέσεις της. Στην μετέπειτα όμως άριστερή ιστοριογραφία τής 'Αντίστασης, τήν προσανατολισμένη στην θεραπεία των εθνικών άσθενειών, τά δεδομένα απομακρύνθηκαν από τις συνθήκες και τις Ισοροπίες τής εποχής, οι διαπιστώσεις πήραν τήν αντίθετη κατεύθυνση, για νά εμπνεύσουν έναν μεταφυσικό μανιχαϊσμό που χρειάστηκε, και χρειάζεται, τή συνεχή έπίκληση του διαβόλου —τής επέμβασης των ξένων— για νά φτάσει σέ κάποια λογικά συμπεράσματα με άρχη και τέλος.

Τό πρόβλημα, λοιπόν, τί άκριβώς άφορā ή κρίση που εκδηλώθηκε στην κατεχόμενη 'Ελλάδα, ποιούς θεσμούς έθιξε και άνέτρεψε, ποιές πολιτικές προτάσεις έφερε στο προσκήνιο, πα-

ρέμεινε άβατο για τήν —έπικαλούμενη τόν μαρξισμό— ιστοριογραφία τής 'Αντίστασης. Και καθώς τούτο τό πρωταρχικό ταξίδευε μέσα σέ ώκεανούς άοριστίας και ήθικων κατηγοριών όλα τά συναφή και έπακόλουθα, όλα όσα μπορούν νά όρίσουν τήν έννοια «μαρξιστική ιστοριογραφία», ταξίδεψαν σέ άντίστοιχες μεταφυσικές περιοχές.

'Αν ή μαρξιστική κοινωνική και ιστορική ανάλυση συνδέεται με τόν καθορισμό των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, με τόν προσδιορισμό τής θέσης τους μέσα στον κοινωνικό ιστό και των διασυνδέσεων που τις ένώνουν ή τις χωρίζουν, τότε, ή ιστοριογραφία τής αντίστασης έχει πρόβλημα πρόσληψης του μαρξισμού. Αυτός ό καιριος άταξικός της διαχωρισμός σέ προδότες και πατριώτες, με σταθερή αναφορά στο έθνικό, ύπονόμεινε κάθε προσπάθεια έμβάθυνσης στις συνθήκες και στις μορφές του κοινωνικού χώρου. Ποτέ οι αναλύσεις δέν προχώρησαν αισθητά μακρύτερα από εκείνες τις πρώτες πρόχειρες άπόπειρες καταγραφής τής κοινωνικής πραγματικότητας τής Κατοχής, όπως αυτή που περιλαμβάνεται στο *Σχέδιο για τό πρόγραμμα τής Λαϊκής Δημοκρατίας*, που συζητήθηκε στο Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ τόν 'Ιούλιο του 1945.

«'Η 'Ελλάδα πέρασε... μιά βαθιά κρίση», άναφερόταν εκεί. «Μιά χούφτα από μεγιστάνες του πλούτου και τής μαυραγορίας, οι μεγαλοτραπεζιτικοί όργανισμοί... ή όλιγαρχία (με λίγα λόγια) του πλούτου στήριξε τή δικτατορία τής 4ης Αυγούστου, συνεργάστηκε με τούς χιτλερικούς κατακτητές... άισχροκέρδισε με τήν πείνα του λαού και συγκέντρωσε ακόμα πιο πολύ τόν πλούτο στα χέρια της... Αυτή, *μονάχα αυτή*, ευθύνεται για τήν σημερινή κατάντια μας...».6 'Όπου, ή έκφραση «σημερινή κατάντια μας» περιλάμβανε και τήν έκβαση τής αντιστασιακής κατοχικής εποποιίας. 'Όπωςδήποτε, ή χούφτα αυτή, από μόνη της, ελάχιστες ιστορικές ευκαιρίες και πραγματικές δυνατότητες θά είχε άπέναντι στην «έθνική όμουνυχία», αν δέν χρησιμοποιούσε τούς ξένους ένάντια στο έθνος και στον λαό.

Οι «πάντες» ένάντια σέ μιά «χούφτα» και στους ξένους κατακτητές ή έπεμβάσεις, δέν είναι, τό ύποψιάζεται ό καθένας, ίκανοποιητική ταξική ανάλυση. Ότε και εκείνες οι άτελείωτες αν και συνοπτικές περιγραφές τής ταξικής σύνθεσης του ΕΑΜ με τά δυσδιάκριτα τελικά όρια, λύνουν τό πρόβλημα. Πολύ δέ περισσότερο, όταν μέσα στην κατοχή άνθισε ό έμφύλιος πόλεμος από τόν Μωριά ως τήν Θράκη, όπου, άναριθμητες αντιθέσεις, βασικά ταξικές —με τήν πιο περίπλοκη έννοια του όρου— εκδηλώθηκαν. Για νά αίτιολογηθεί τό χάος αυτό έπιστρατεύθηκαν οι ήθικες άξίες. Οι *έξαγορασμένοι* από τήν αντίδραση, οι *παρασυρμένοι* ήταν εκείνοι που φανατικά συγκρούστηκαν με τό ΕΑΜ.7 'Ας μή μιλάμε δέ για τήν καταγραφή των κοινωνικών άνακατατάξεων στην διάρκεια τής Κατοχής. Αυτοί που «πλούτισαν» δέν ήταν μόνο οι μεγαλο-μαυραγορίτες. Οι περιοχές με μεγάλη άγροτική παραγωγή, ή Θεσσαλία για πράδειγμα, γνώρισαν μιά ευμάρεια στα χρόνια τής Κατοχής, μιά ευμάρεια που μεταγράφηκε σέ πολιτικό αίτημα και που δικαιολόγησε, άνάμεσα σέ άλλα, και τήν μαζική συμμετοχή τής περιφέρειας στους νέους ιστούς έξουσίας που τό ΕΑΜ ύφαινε.

“Αν ή μαρξιστική ιστοριογραφία ενδιαφέρεται γιά τήν παρακολούθηση καί τή μελέτη τών οικονομικών δεδομένων καί μεταβολών, γιά τίς συνθήκες παραγωγής καί διανομής τών αγαθών, τότε, ή ιστοριογραφία τής ‘Αντίστασης άπέχει πάλι σημαντικά άπό τήν πρώτη. Στο σύνολο σχεδόν τών σχετικών ιστοριογραφικών άποπειρών —άν έξαιρέσουμε κάποια σκόρπια άρθρα πανεπιστημιακών πού είδαν πρόσφατα τό φώς καί πού παραμένουν άποσπασματικά—, οί οικονομικές άναφορές είναι μόνιμα περιθωριακές, αλλά καί συχνότατα παραπλανητικές. ‘Η σταθερή περιγραφή τής τότε οικονομικής κατάστασης, πρόβαλε μέχρι τώρα έντονα τό στοιχείο τής καταστροφής τών μέσων παραγωγής καί τήν οικονομική έξαθλίωση του συνόλου περίπου του πληθυσμού, έξτός, φυσικά, άπό τήν όλιγαρχική «χούφτα ανθρώπων» πού προαναφέραμε.⁹ Αύτή ή γενίκευση δέν συνδέεται τόσο μέ τό επίπεδο τών γνώσεων, καθώς τά γεγονότα είναι πρόσφατα καί οί άνακατανομές του πλούτου περιγράφονται λεπτομερώς σέ πολλές ΕΑΜικής προέλευσης μαρτυρίες — χωρίς άναφορά στον άπλοικό μονόδρομο πού δέχεται μόνο τή συγκέντρωση του πλούτου στα χέρια τής «χούφτας», πάλι τών μεγαλο - μαυραγοριτών. ‘Η μεταφορά κινητών κυρίως —χρυσές λίρες, κοσμήματα, είδη ρουχισμού, έργαλεία, ραπτομηχανές— περιουσιακών στοιχείων άπό τόν άστικό χώρο πρós τήν ύπαιθρο, περιγράφεται έκτενώς άπό πολλούς χρονικογράφους τής ‘Αντίστασης ως καίριο φαινόμενο τής περιόδου 1941-1942.⁹

Πρόκειται περισσότερο γιά ένα ιδεολόγημα πού συνδέεται άμεσα μέ τήν πεποίθηση τής «έθνικής άσθένειας». Σύμφωνα μέ όσα παραπάνω αναφέραμε, ή πτώχευση δέν μπορεί παρά νά άφορά τό άσθενές ‘Έθνος στό σύνολό του, τό έχον άνάγκη έξυγιάνσης καί, φυσικά, μία τέτοια έπαρκής καί άπόλυτη πτώχευση κλείνει τόν δρόμο πρós τήν άναζήτηση έπιμέρους έξαιρέσεων. ‘Υπήρχαν, τέλος πάντων, τομείς καί επαγγέλματα πού άνθισαν στα χρόνια τής Κατοχής, όπως, γιά παράδειγμα, ό κλάδος τής παραγωγής λιγνίτη. Οί λιγνιτωρύχοι ύπήρξαν μάλιστα βασικό πεδίο στρατολόγησης εργατικών στελεχών άπό τό ΚΚΕ πρós τό τέλος κυρίως τής Κατοχής. Τό ίσοπεδωτικό όμως σχήμα τής «προδοτικού χαρακτήρα έθνικής κρίσης», έκλεισε τίς διαδρομές πρós έναν πιά άκριβή προσδιορισμό τής κατάστασης τών οικονομικών μεγεθών, προσδιορισμό άναγκαίο γιά όποια ιστορική προσέγγιση μέ μαρξιστικές θεωρητικές φιλοδοξίες.

‘Αν δεχτούμε τέλος ότι ή μαρξιστική ιστοριογραφία έπιμένει στην άναζήτηση τών μεταβολών, τών άσταμάτητων άνατροπών τής όποιας κοινωνικής ίσοροπίας, ότι άναζητά τή ρευστότητα στις σχέσεις τής κάθε κοινωνικής όμάδας ή στρώματος μέ τό οικονομικό, πολιτικό καί κοινωνικό περιβάλλον, τότε καί πάλι, ή ιστοριογραφία τής ‘Αντίστασης δέν βρίσκεται σέ άντιστοιχία. Θά έλεγε κανείς ότι στην ΕΑΜογενή (γιά νά χρησιμοποιήσουμε έναν πολυδιαφημισμένο όρο) ιστοριογραφία, οί πολιτικές καί κοινωνικές έπιλογές τών διαφόρων ένότητων παραμένουν άναλλοιώτες καί σταθερές γιά όλη τή διάρκεια τής περιόδου, λές καί οί έπιμέρους άντιθέσεις είχαν μηδενιστεί άποκλείοντας τήν όποια έξέλιξη.

‘Οπωσδήποτε, μέσα σέ τόσο άκαμπτες άντιλήψεις σχετικά μέ τίς συγκυρίες τής περιόδου, όποιαδήποτε παρακολούθηση τής μορφής, τής ούσίας καί τής έξέλιξης τών κοινωνικών σχέσεων, παραμένει σκοτεινή υπόθεση. Γιά παράδειγμα, ή ένταξη τών τραπεζικών ύπαλλήλων στό ΕΑΜικό κίνημα, έντονη ως τό καλοκαίρι του 1943, θεωρείται αυτονόητη γιά τήν τελευταία φάση τής Κατοχής όπου όμως, όλες οί ένδειξεις συνηγορούν γιά τό αντίθετο. ‘Η, άκόμα, ή εύκολη στρατολογία ταγματσαφαιτών άπό συνοικίες του Λεκανοπεδίου, όπως τό Περιστέρη ή του Γκούζη πού, σέ μία πρώτη φάση τής Κατοχής ήταν ΕΑΜικά προύργια. Οί μεταβολές αυτές, όχι μόνο δέν άπασχόλησαν τήν άριστερή ιστοριογραφία τής ‘Αντίστασης αλλά φαίνεται ότι δέν τήν άφορούσαν κιόλας. ‘Η αίτία πρέπει ν’ άναζητηθεί κι εδώ στην επικράτηση τών μονολιθικών, άχρονικών σχημάτων.

Ποιοί ήταν άραγε οί παράγοντες έκείνοι πού όδήγησαν τά μαρξιστικά πολιτικά κινήματα τής χώρας μας αλλά καί τό σύνολο περίπου τών έπίσημων ή άνεπίσημων άριστερών ιστοριογράφων στην έγκατάλειψη θεωριών καί αξιών πού όλη ή μέχρι τότε πρακτική τους εδωγγελίζόταν; Τά έρωτήματα εδώ συνδέονται μέ τήν όλη προβληματική αυτού του συνεδρίου καί δέν θά τολμούσαμε νά διακινδυνεύσουμε μία άπάντηση άπό εδώ.

‘Η άκτινοβολία όμως τών έθνικιστικών άντιλήψεων μέσα στό έλληνικό —καί όχι μόνο σ’ αυτό— άριστερό κίνημα, ή γοητεία τους, πού συχνά προσαρμόζει στα δικά τους μέτρα τίς κοινωνικού περιεχομένου άνατρεπτικές έξαγγελίες καί σκέψεις, άποτελεί, όπωσδήποτε, ένα καίριο ζήτημα στό πεδίο του προσδιορισμού τής λειτουργικότητας τών μαρξιστικών ιδεών στον τόπο μας.

9. Πβ. ένδεικτικά ανάμεσα σέ έκατοντάδες σχετικές μαρτυρίες, Σ. Γρηγοριάδη, *Συνοπτική ιστορία τής ‘Εθνικής ‘Αντίστασης*, ‘Αθήνα, χ.χ., σ. 93, έφ. ‘Ελεύθερον Βήμα, 8-1-1942, Φ. Τσάκας, *Μαρτυρία γιά τήν ‘Αντίσταση καί γιά τόν διωγμό*, ‘Αθήνα 1982, σ. 20, κ.λπ.

‘Η παρατήρηση του Θ. Χατζή (στό ίδιο, τ. Α’, σ. 147) γιά διάλυση τών οικογενειακών καί κοινωνικών δεσμών έξ αίτίας τής πείνας είναι παραπλανητική. ‘Η άύτοργάνωση γιά τήν έπιβίωση πού ό ίδιος παραδέχεται, προϋέθετε, πρίν άπ’ όλα, τήν σύσφιξη τών ανθρώπινων δεσμών. Τό ιδεολόγημα όμως του άπόλυτου χάους μέσα στό όποιο γεννήθηκε τό ΕΑΜ, είναι καί εδώ ισχυρό.

Τό πρόγραμμα γλωσσικής διδασκαλίας «Νεοελληνική Γλώσσα»

της Έλενης Χοντολίδου

Από τό 1984 διδάσκονται στην ελληνική Δευτεροβάθμια εκπαίδευση τά βιβλία «Νεοελληνική Γλώσσα» στο πλαίσιο του προγράμματος γλωσσικής διδασκαλίας. Χρησιμοποιώ συνειδητά τόν όρο πρόγραμμα¹ γλωσσικής διδασκαλίας, γιατί οι συντάκτες τών τριών τευχών (ένα για κάθε τάξη του Γυμνασίου) και του βιβλίου του καθηγητή τό αντιμετώπιζουν ως πρόγραμμα και όχι ως τρία μεμονωμένα βιβλία για τή διδασκαλία τής γλώσσας. Αυτό συμβαίνει για πρώτη φορά στο χώρο τής διδασκαλίας τής γλώσσας.

Εδώ θά επιχειρήσουμε μία πρώτη και μάλλον σύντομη παρουσίαση του προγράμματος αυτού, εξετάζοντας κριτικά κάθε μία από τίς συνιστώσες του: σκοπούς, περιεχόμενο, μέθοδο διδασκαλίας, αξιολόγηση μαθητών, αλλά και αξιολόγηση του ίδιου του προγράμματος.²

1. Αποδίδεται στό ελληνικά ό όρος curriculum.

2. Τά προγράμματα διδασκαλίας έχουν σαφώς διατυπωμένους σκοπούς, περιεχόμενο και μέθοδο διδασκαλίας και προτείνουν έναν τρόπο αξιολόγησης τών μαθητών. Έκτός αυτών, τά προγράμματα διδασκαλίας συνήθως αναθεωρούνται, ανασχεδιάζονται ή και καταργούνται ύστερα από μία επιστημονική αξιολόγησή τους από ομάδα αξιολογητών.

3. Προεδρικό Διάταγμα 438/84, «Όρολόγιο και Αναλυτικό Πρόγραμμα Γυμνασίων», ΦΕΚ 158, Αθήνα, 19-9-85.

4. Βλ. ένδεικτικά, Χρ. Τσολάκης, «Τό πρόβλημα τής διδασκαλίας τής Νεοελληνικής Γλώσσας», στο ΠΕΦ, σεμινάριο 2: Νέα Έλληνικά, σ.σ. 140-155.

5. Έλλειψη επιστημονικής ενημέρωσης του εύρύ-

Τά τρία βιβλία «Νεοελληνική Γλώσσα» έχουν γραφεί από φιλόλογους καθηγητές/σχολικούς συμβούλους που εργάζονται στη Θεσσαλονίκη και τή Βόρειο Έλλάδα, γενικότερα. Συγκεκριμένα, τή συγγραφική ομάδα αποτέλεσαν οι: Π. Κάνδρος, Ε. Λανάρης, Α. Μουμτζάκης, Δ. Τάνης και Χ. Τσολάκης. Τό συντονισμό του έργου είχε ό Δ. Τομπαίδης, φιλόλογος / γλωσσολόγος, μέλος του ΚΕΜΕ.

Τά βιβλία δοκιμάστηκαν πειραματικά σε 10 σχολεία όλης τής επικράτειας τή σχολική χρονιά 1983-84 και από τήν επόμενη χρονιά ή διδασκαλία τους γενικεύτηκε σε όλα τά σχολεία. Στο μεταξύ στό Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο τά βιβλία αναθεωρήθηκαν από τους: Γ. Κατσιμαλη, Δ. Πλατανίτη, Χ. Φανφάνη-Γκρίλλα και Σ. Χασιάδου, κυρίως ως προς τό Δ' μέρος κάθε ένότητας. Η όλη διαδικασία τής αναθεώρησης έγινε χωρίς καμία διαφάνεια, έν κρυπτώ, χωρίς καμία ενημέρωση τών ομάδων αναφοράς.

Σκοποί του προγράμματος

Στήν ελληνική εκπαίδευση παρατηρείται τό παράξενο φαινόμενο τής σχετικής ή και απόλυτης καμία φορά αυτονομίας τών Αναλυτικών Προγραμμάτων από τά σχολικά βιβλία τά όποια θεωρητικά καλούνται νά υλοποιήσουν τούς σκοπούς τών προγραμμάτων αυτών. Έτσι, κάθε χρόνο είναι δυνατόν νά παρατηρήσει κανείς κάποιες αλλαγές στό δημοσιευμένο στην Έφημερίδα τής Κυβερνήσεως, Αναλυτικά Προγράμματα χωρίς τίς αντίστοιχες αλλαγές στό διδακτικά βιβλία. Αυτό συνέβη και στό πρόγραμμα γλωσσικής διδασκαλίας. Οι σκοποί που διατυπώθηκαν για πρώτη φορά τό 1985³ έχουν ύποστει κάποιες αλλαγές, χωρίς όμως νά αλλάξουν και τά βιβλία.

Έδω δέν θά γίνει αναλυτική παρουσίαση τών σκοπών του μαθήματος. Θά περιοριστούμε σε μία πολύ βασική παρατήρηση: ήδη στους πρώ-

τους σκοπούς (όπως αυτοί εμφανίζονται στό Α.Π.) γίνεται μία συστηματική προσπάθεια νά συνδυαστούν οι άρχές τής σύγχρονης Γλωσσολογίας με τή διδασκαλία τής παραδοσιακής Γραμματικής και του Συντακτικού, πράγμα τό όποιο συνεχίζεται και στό τρία βιβλία τών μαθητών και στό βιβλίο του καθηγητή, και άλλωστε είναι εμφανές σε κάποια από τά άρθρα που παρουσιάζουν τά νέα βιβλία ή ύποστηρίζουν έν γενεί αυτόν τόν τρόπο διδασκαλίας τής γλώσσας.⁴ Θά ήταν άστοχο νά ύποστηρίξει κανείς ότι δέν κατανοεί τούς λόγους για τούς όποιους επιχειρήθηκε αυτός ό συμβιβασμός.⁵ Αυτό που ύσχυρίζομαστε και θά προσπαθήσουμε νά αποδείξουμε είναι ότι ό συμβιβασμός αυτός καταλήγει για επιστημονικούς και παιδαγωγικούς λόγους σε αντίφασεις.

Στήν άρχή λοιπόν του Αναλυτικού Προγράμματος διαβάζουμε:

«Η Γλωσσική Διδασκαλία του Γυμνασίου... συνεχώνει και συνεξετάζει, με τρόπο δημιουργικό και ενεργητικό, τήν ύλη τών παραδοσιακών κλάδων του γλωσσικού μαθήματος, δηλαδή τής γραμματικής, τών λεξιλογικών άσκήσεων, του συντακτικού και τής έκθεσης».⁶

Δέν είναι τυχαίο που από τήν πρώτη κιόλας άκόμη παράγραφο οι συντάκτες του Α.Π. αισθάνονται τήν ανάγκη νά ξεκαθαρίσουν ότι τό μάθημα αυτό «συνενώνει και συνεξετάζει» τήν παραδοσιακή ύλη του γλωσσικού μαθήματος. Βεβαίως στους ειδικότερους σκοπούς συναντούμε πλείστους όσους όρους τής σύγχρονης Γλωσσολογίας, όπως: γλωσσικά επίπεδα, μορφήματα, μορφοσυντακτικά φαινόμενα, παραδειγματικός και συνταγματικός άξονας τής γλώσσας, μετασχηματιστικά πρότυπα. Παρακάτω θά εξετάσουμε άν αυτοί οι όροι χρησιμοποιούνται στην πράξη και με ποιόν τρόπο.

Περιεχόμενο διδασκαλίας

Θά παρουσιάσουμε τά τρία τεύχη του προγράμματος διδασκαλίας «Νεοελληνική Γλώσσα» (ένα για κάθε τάξη του Γυμνασίου) ως προς τρία σημεία: τήν εμφάνισή τους (μορφή), τόν τρόπο που είναι παρουσιασμένη ή ύλη τους (δομή) και τό περιεχόμενό τους.⁸

Μορφή τών βιβλίων

Η κακή ποιότητα χαρτιού και ή κακή έκτύπωση είναι δύο από τίς πολλές κακοδομιές του

Τό άρθρο αυτό όφείλει πολλά στην συνεργασία μου με τούς: Άγαθοκλή Χαραλαμπόπουλο, Σωφρόνη Χατζησαββίδη, Ίωάννα Τσολακοπούλου και Ίσμήνη Λαζάρου. Τούς εύχαριστώ θερμά.

Όργανισμοῦ Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ δὲν θὰ μπορούσαν βεβαίως νὰ λείπουν ἀπὸ ἐδῶ. Τὸ εὐχάριστο μὲ τὰ βιβλία αὐτὰ εἶναι ἡ πλούσια παρουσία τῆς εἰκόνας, τοῦ σχεδίου, τοῦ σκίτσου, τῆς φωτογραφίας. Τὰ σκίτσα καὶ οἱ εἰκόνες πού ἔχουν γίνε ἀποκλειστικά γιὰ τὰ βιβλία αὐτὰ (οὐτως ἢ ἄλλως ἢ πληροφόρηση σχετικά μὲ τίς πηγές τῶν σκίτσων καὶ εἰκόνων εἶναι ἑλλιπής) εἶναι μᾶλλον ἀκαλαίσθητα. Ἀ.χ. Α10, Α25, Α36, Α65, Α93, Α95, Β136, κ.ο.κ. Σημειώνουμε μὲ ἔκπληξη τὴ διασκευή σκίτσου! στὴν Α38. Τὰ ὑπόλοιπα σχέδια κ.λπ. εἶναι μᾶλλον λειτουργικά καὶ καλαίσθητα. Ἐντελῶς ἀποτυχημένη εἶναι ἡ ἐπιλογή τῶν συμβόλων προκειμένου νὰ δηλωθεῖ ἀντιστοίχα ἡ ἀνάγνωση, Γραμματική - Συντακτικό, Παραγωγικό - Ὁρθογραφία - Σημασιολογία, Ἐκφραση - Ἐκθεση.

Ἡ προχειρότητα στὴν ἀναγραφή τῶν σελίδων εἶναι παραπάνω ἀπὸ ἐμφανῆς. Ἐτσι λ.χ. σὲ κανένα ἀπὸ τὰ τρία τεύχη δὲν ὑπάρχουν στὰ περιεχόμενα σελίδες γιὰ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ μέρη τῶν ἐνοτήτων, ἐνῶ στὸ τεύχος Β ἡ ἀναγραφή τῶν σελίδων λείπει ἐντελῶς.

Ἡ ἀρίθμηση τῶν ἀσκήσεων θὰ ἔκανε τὰ βιβλία πιὸ εὐχρηστα γιὰ καθηγητές καὶ μαθητές.

Τὰ σύμβολα □ καὶ καθὼς καὶ τὰ α) β) καὶ γ) καθιστοῦν τὰ βιβλία δύσχρηστα.

Οἱ ἀποσιωπήσεις καὶ οἱ παραλείψεις εἶναι συνηθισμένες. Πλήρης παραπομπὴ δὲν ὑπάρχει γιὰ κανένα κείμενο. Ὁ μεταφραστής τοῦ κειμένου τίς περισσότερες φορές λείπει. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα εἶναι ἄλλοτε σὲ Γενική καὶ ἄλλοτε σὲ Ὀνομαστική. Ἀπουσιάζει ἓνα Index συγγραφέων, ἓνα Index γιὰ τὰ Γραμματικά καὶ Συντακτικά φαινόμενα καθὼς καὶ ἓνα Γλωσσάρι.

Δομὴ τῶν βιβλίων

Τὰ τρία βιβλία ἀποτελοῦνται ἀπὸ 40 ἐνότητες οἱ ὁποῖες μοιράζονται στὰ τρία τεύχη ὡς ἑξῆς: τεύχος Α' 1-18, τεύχος Β' 19-32, τεύχος Γ' 33-40. Κάθε ἐνότητα σχεδὸν (ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐνότητα 1 καὶ ἐν μέρει τὴν ἐνότητα 2, στίς ὁποῖες οἱ συντάκτες κάνουν εἰσαγωγή σὲ κάποιο θέμα) ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος (Κείμενο), περιλαμβάνεται ἓνα κείμενο, συνήθως λογοτεχνικό, τὸ ὁποῖο ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάσει καὶ νὰ ἐπισημάνει τὰ γραμματικά καὶ/ἢ τὰ συντακτικά φαινόμενα τοῦ δευτέρου μέρους. Συγχρόνως δίνεται ἡ εὐκαιρία στοὺς μαθητές νὰ ἔκφραστον προφορικά, ἀπαντώντας στίς ἐρωτήσεις κατανόησης πού ἀκολουθοῦν τὸ κείμενο. Στὸ δεύτερο μέρος (Γλωσσικά στοιχεία), ἐξετάζονται γραμματικά καὶ συντακτικά φαινόμενα. Στὸ τρίτο μέρος (Παραγωγικό - Ὁρθογραφία γιὰ τίς ἐνότητες 1-30 καὶ Σημασιολογία γιὰ τίς ἐνότητες 31-40) ἐξετάζει τὸ Παραγωγικό μέρος τῆς Γραμματικῆς καὶ δίνονται κάποια στοιχεῖα Σημασιολογίας. Στίς περισσότερες ἐνότητες στὸ μέρος αὐτὸ ὑπάρχουν καὶ κάποιοι ὀρθογραφικοὶ κανόνες μὲ τίς ἀντίστοιχες ἀσκήσεις τους. Στὸ τέταρτο καὶ τελευταῖο μέρος (Ἐκφραση - Ἐκθεση) δίνεται κατ' ἀρχὴν ἓνα λεξιλόγιο τῆς ἴδιας θεματικῆς περιοχῆς μὲ αὐτὴν τοῦ κειμένου τοῦ πρώτου μέρους. Ἀκολουθοῦν κείμενα σχετικά μὲ τὸ θέμα τῆς ἐνότητος καὶ κατόπιν οἱ μαθητές καλοῦνται νὰ ἀναπτύξουν θέματα (ἐκθέσεις) προφορικά ἢ γραπτά

εἴτε παραδοσιακοῦ τύπου εἴτε μὲ τὴ μορφή παραγράφων.

Περιεχόμενο τῶν βιβλίων

Α' Μέρος: Κείμενο

Τὰ κείμενα τοῦ πρώτου μέρους εἶναι στὴν πλειοψηφία τους λογοτεχνικά καὶ μάλιστα πολλές φορές διασκευασμένα.¹⁰ Σὲ σύνολο 39 κειμένων (στὴν ἐνότητα 1 δὲν ὑπάρχει κείμενο στὸ Α' μέρος) συναντοῦμε: 26 λογοτεχνικά κείμενα (2 ποιητικά καὶ 24 πεζά), 7 κείμενα ἐφημερίδων καὶ 8 κείμενα διαφόρων εἰδῶν (κυρίως δοκιμιακά). Προκύπτει νομίζω ἀβίαστα τὸ συμπέρασμα πὼς οἱ συντάκτες τῶν βιβλίων θεωροῦν ὡς κυρίαρχο γλωσσικὸ ὑπόδειγμα τὸ λογοτεχνικό. Θέλοντας ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ διδάξουν μίαν ρυθμισμένη γραμματικὴ, διασκευάζουν τὰ κείμενα αὐτὰ προκειμένου νὰ ἔχουν ὅλα μίαν ὁμοιομορφία γλώσσα.¹¹ Οἱ ἐρωτήσεις κατανόησης πού ἀκολουθοῦν τὰ κείμενα εἶναι μᾶλλον βατέες καὶ χρήσιμες.

Β' Μέρος: Γλωσσικά στοιχεία

Στὸ Μέρος Β' διδάσκονται, κατὰ τοὺς συντάκτες, «μὲ ἐπαγωγικὸ καὶ δημιουργικὸ τρόπο τὰ μορφοσυντακτικά φαινόμενα». ¹² Αὐτὸ πού στὴν πραγματικότητά συμβαίνει εἶναι ὅτι διδάσκειται ὀλόκληρη ἡ Γραμματικὴ καὶ τὸ Συντακτικό. ¹³ Σὲ ἄλλες ἐνότητες ὑπάρχουν παραπομπές στὰ δύο βιβλία ἀναφορᾶς (τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ Συντακτικοῦ) καὶ σὲ ἄλλες ὄχι. Ὁ τρόπος παραπομπῆς ἐξάλλου καὶ ὅπου ὑπάρχει δὲν εἶναι ἐνιαῖος (λ.χ. ἀλλοῦ ὑπάρχει ὡς «βλ. ΝΕΓ» ἢ «βλ. ΝΕΣ» καὶ ἀλλοῦ ὡς «βλ. Γραμματικὴ»...). Οἱ παραπομπές λείπουν τόσο ἀπὸ τίς ἐνότητες πού ἀκολουθοῦν πιστὰ τὸ βιβλίον τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ Συντακτικοῦ ὅσο καὶ (δικαιολογημένα) ἀπὸ τίς λίγες ἐνότητες στίς ὁποῖες εἰσάγονται ὄροι τῆς σύγχρονης Γλωσσολογίας. Ἀ.χ. ἐνότητα 2: φώνημα, 3: μόρφημα, 8: παραδειγματικός/συνταγματικός ἄξονας, 10: ὀνομαστικὸ σύνολο, ρηματικὸ σύνολο. Οἱ ἐνότητες αὐτές οὐσιαστικά προσπαθοῦν νὰ συμβιβάσουν τὴ διδασκαλία τῆς παραδοσιακῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ μὲ τὴ σύγχρονη Γλωσσολογία. Οἱ σύγχρονοι ὄροι, ἔτσι ὅπως εἰσάγονται (βλ. Α30, Α136-139 γιὰ τὸ φώνημα καὶ τὸν παραδειγματικὸ καὶ συνταγματικὸ ἄξονα ἀντίστοιχα) καταντοῦν ἀχρηστοὶ μετὰ τὴ διδασκαλία τους καὶ δὲν ἀξιοποιοῦνται περαιτέρω ἀπὸ τοὺς συντάκτες στίς ὑπόλοιπες ἐνότητες (ἐάν ὑποθέσουμε πὼς γίνονται κατανοητοί). Οἱ ὄροι πού χρησιμοποιοῦνται μὲ συνέπεια ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος εἶναι οἱ ὄροι: λεκτικὰ σύνολα, ὀνομαστικὸ μέρος, ρηματικὸ μέρος, ὀνομαστικὸ σύνολο, ρηματικὸ σύνολο. Τοὺς ὄρους αὐτοὺς μάλιστα καλοῦνται νὰ συνηθίσουν ἐκτός ἀπὸ τοὺς καθηγητές καὶ οἱ μαθητές καθὼς οἱ ἀσκήσεις τοῦ Β' μέρους χρησιμοποιοῦν τοὺς ὄρους αὐτοὺς, ὅπως ἐπίσης χρησιμοποιοῦν μίαν τεχνοκρατικὴ καὶ ὑπερβολικὰ σχηματικὴ ἀπεικόνιση τῶν συντακτικῶν φαινομένων (βλ. Α98, Α181, Β33, Β34, Β221, Β247, Β248, Β249, Γ11, Γ12, Γ13, Γ84). Τὰ σχήματα αὐτὰ εἶναι πολὺ χρήσιμα γιὰ τὸν ἐπιστήμονα γλωσσολόγο πού μελετᾷ καὶ συστηματοποιεῖ τὴ γλώσσα, εἴ-

τερου κοινῶ, φόβος τῶν συντακτικῶν μήπως κατηγορηθοῦν γιὰ ριζικὲς καινοτομίες...

6. Βλ. Π.Δ. ὀ.π., σ. 2458.

7. Οἱ περισσότερες παρεξηγήσεις σχετικά μὲ τὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας ξεκινοῦν οὕτως ἢ ἄλλως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι μάθημα μὲ τὴν ἔννοια πού εἶναι μάθημα ἢ Φυσική, τὰ Μαθηματικά, κ.ο.κ. Βλ. Χααραλαμπόπουλος, Ἄγαθοκλῆς, «Γλωσσολογία καὶ διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσας», στὸ *Γλώσσα*, ἔτος τρίτο, τ. 9, Ἀθήνα: Φθινόπωρο 1985, σ. 42.

8. Ἡ παρουσίαση τῶν βιβλίων γίνεται μὲ βάση τὴν τέταρτη ἔκδοσή τους τὸ 1987. Οἱ παραπομπές σὲ σελίδες γίνονται μὲ βάση τὰ τρία τεύχη: λ.χ. Α38 = τεύχος Α, σ. 38.

9. Καταγράφονται ἐνδεικτικὰ ὀρισμένες:

Α147: τὸ ποῖος ὑπογράφει τὸ κείμενο συνάγεται ἐμμεσα

Α290: λείπει ὁ τίτλος τοῦ κειμένου

σ.σ. 289-292Α: λείπει ἡ ἀρίθμηση τῶν κειμένων

Α346: λείπει ὁ τίτλος

Β117: λείπει ἡ ὅποια παραπομπὴ γιὰ τὸ κείμενο

Β134: ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη καὶ τελευταία φορὰ

στοὺς τίτλους τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα

Β156: Ἄνδρας (!) Καρκαβίτσας

Β268: λείπει ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου, κ.ο.κ.

10. Βλ. Νάκου Εἰρήνη, «Ἡ κακοποίηση τῆς λογοτεχνίας καὶ ὁ βιασμός τῆς γλώσσας στὰ νέα βιβλία γλωσσικῆς διδασκαλίας στὸ Γυμνάσιο», στὸν *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, τ. 25, 19-10-84, σ.σ. 23-25.

11. Βλ. Χααραλαμπόπουλος Ἄγαθοκλῆς, «Διδασκαλία τῆς λειτουργικῆς χρήσης τῆς γλώσσας», στὸ *Γλώσσα*, ἔτος 6, τ. 16, Ἀθήνα: Χειμῶνας 1988, σ. 6.

12. Βλ. Κάνδρος Π. κ.ἄ. *Νεοελληνικὴ Γλώσσα γιὰ τὸ Γυμνάσιο*: βιβλίον τοῦ καθηγητῆ. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ, 1984, σ. 18.

13. Τὰ βιβλία τῆς Γραμ-

ναί ἀμφίβολο ὅμως ἂν ἔχουν θέση σέ ἓνα μαθητικό βιβλίο. Ἐξάλλου, οἱ ὅροι τοὺς ὁποίους τὰ σχήματα αὐτὰ ἐξυπηρετοῦν ἔχουν πλήρη ἀντιστοιχία πρὸς τοὺς ὅρους τοῦ παραδοσιακοῦ Συνακτικοῦ (λ.χ. ρηματικό μέρος-ρῆμα, ὀνοματικό μέρος-ὕποκειμενο...). Ἡ κριτική μας δέν συνίσταται στή χρήση τῶν νέων γλωσσολογικῶν ὄρων (πού βεβαίως δέν ἔχουν κανένα λόγο νά γίνονται ἀντικείμενο ἐκμάθησης ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν). Ἡ κριτική μας συνίσταται στήν ἐπιπόλαιη καί ἀναφομοιωτή εἰσαγωγή καί χρήση τῶν ὄρων αὐτῶν σέ ἓνα πρόγραμμα γλωσσικῆς διδασκαλίας τό ὁποῖο α) καί στηρίζεται σέ ἐντελῶς παραδοσιακή ρυθμιστική/κανονιστική Γραμματική καί παραδοσιακό Συνακτικό καί β) οὐσιαστικά διδάσκει μία «ρυθμισμένη» γλώσσα, ὄχι πάντοτε μέ ἐπιτυχή τρόπο. Εἶναι συχνή ἡ χρήση τύπων ὅπως: προσθέτονται (Α30) (καί τοῦ γνωστοῦ, ὑποθέτω ρήματος προσθέτομαι), σύνταξε, ὑπόγραψε (Α185).

Οἱ ἀσκήσεις πού ἀκολουθοῦν τὰ γραμματικά καί συνακτικά φαινόμενα κινοῦνται στήν πλειοψηφία τους στό πλαίσιο τῆς διδασκαλίας ἑνός γνωστικοῦ μαθήματος, στό ὁποῖο ἐλλοχεύει ἡ ἔννοια τοῦ σωστοῦ/λάθους. Κάποιες ἀπό τίς ἀσκήσεις (λ.χ. αὐτές πού ζητοῦν ἀπό τοὺς μαθητές τήν παραγωγή λόγου) εἶναι καί χρήσιμες καί ὠφέλιμες, παρόλο πού δέν εἶναι βέβαιο ὅτε αὐτόντοτο ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσας γίνεται μόνο μέσῳ ἀσκήσεων αὐτοῦ τοῦ τύπου, δηλαδή ἀσκήσεων ἐκτός συμφραζομένων.¹⁴ Ὅταν μάλιστα γιά νά αἰτιολογηθεῖ αὐτή ἡ μορφή διδασκαλίας τῆς γλώσσας (βασισμένης στή διδασκαλία τῆς παραδοσιακῆς Γραμματικῆς καί τοῦ Συνακτικοῦ) ἐπιστρατεύονται στοιχεῖα καί πληροφορίες ἀνακριβεῖς, γιά παράδειγμα: «Ἡ Εὐρώπη... ἀρχίζει νά ἀναθεωρεῖ τίς θέσεις καί ξαναβάζει σήμερα τίς γραμματικές στά σχολεῖα τῆς. Αὐτό τουλάχιστον, γίνεται στήν Ἀγγλία»¹⁵ (ἡ ὑπογράμμιση δική μου). Ἡ Ἀγγλία πολύ ἀργότερα ἀπό τό 1983 (χρόνο συγγραφῆς τοῦ ἀρθρου αὐτοῦ) ἀρχισε νά συζητᾷ γιά τό ἐνδεχόμενο τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς διδασκαλίας κάποιων γραμματικῶν στοιχείων. Ἡ συζήτηση αὐτή δέν ἔχει λήξει ἀκόμη καί πάντως τό ὅλο ἐκπαιδευτικό σύστημα τῆς Ἀγγλίας καί τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἐπιχειροῦνται οἱ ὁποιες μεταρρυθμιστικές ἀπόπειρες εἶναι τόσο διαφορετικό, ὥστε νά ἀπαγορεύει τίς ὁποιες ἀναφορές σέ αὐτό προκειμένου νά αἰτιολογηθοῦν ἀποφάσεις σέ συστήματα καθολικά συγκεντρωτικά, ὅπως εἶναι τό ἐλληνικό.

Γ' Μέρος: Παραγωγικό – Ὀρθογραφία/Σημασιολογία

Τόσο τό θεωρητικό μέρος αὐτοῦ τοῦ τμήματος τῶν βιβλίων, ὅσο καί οἱ ἀσκήσεις πού ἀκολουθοῦν εἶναι κατά τήν ἀποψή μου ἀπό τά πιό ἐνδιαφέροντα τοῦ βιβλίου, καθώς συνδυάζουν τόν διαχρονικό μέ τό σύγχρονικό τρόπο ἐξέτασης τῆς γλώσσας καί καθώς παρουσιάζουν μέ τρόπο εὐληπτο καί κατανοητό τή σημασιολογία.

Δ' Μέρος: Ἐκφραση – Ἐκθεση

Στό Δ' μέρος, ὅπως ἤδη ἔχουμε πει, παρατίθεται ἓνας λεξιλογικός πίνακας συγγενῆς θεματικά μέ τό κείμενο τοῦ πρώτου μέρους ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖται ἀπό ἐνδιαφέρουσες λεξιλογικές

ἀσκήσεις/ἐφαρμογές. Τό ἀσχημο εἶναι, πῶς παρά τή σαφή ὁδηγία τῶν συνακτῶν ὅτι: «Δέν θά ζητᾷμε ἀπό τοὺς μαθητές ὀρισμούς γιά τή σημασία τῶν λέξεων... Ἀντί γιά τόν ὀρισμό μιᾶς λέξης μπορεῖ ὁ μαθητής νά σχηματίζει μία φράση στήν ὁποία νά περιλαμβάνεται ἡ λέξη αὐτή καί νά φαίνεται ἀπό τὰ συμφραζόμενα ἡ σημασία τῆς»,¹⁶ ὅτι οἱ λεξιλογικοί πίνακες παρατίθενται ἐκτός συμφραζομένων καί ὅπως δέν ὑπάρχουν ἀρκετές ἰδέες/προτάσεις στό βιβλίο τοῦ καθηγητῆ γιά τήν ἐκμετάλλευσή τους, κατανοῦν κουραστικοί καί ἴσως ἀχρηστοί.

Ἀντίθετα, τὰ κείμενα πού ἀκολουθοῦν, καί αὐτά στό ἴδιο θεματικό¹⁷ πλαίσιο μέ τό κείμενο τοῦ πρώτου μέρους καί τό λεξιλόγιο, ἔτσι ὅπως συνδυάζονται μέ τήν παραγωγή λόγου (γραπτοῦ καί προφορικοῦ) εἶναι πολύ χρήσιμα καί θετικά. Ἐπιτέλους οἱ μαθητές καλοῦνται νά ἀσκηθοῦν γραπτά ἢ προφορικά σέ περιεχόμενο διδαγμένο. Καί ἐδῶ ὅμως, δυστυχῶς, κυρίαρχο γλωσσικό ὑπόδειγμα εἶναι τό λογοτεχνικό (καί μάλιστα σέ μορφή διασκευασμένη, προκειμένου τὰ κείμενα νά ἔχουν ὁμοιομορφία). Ἐνδεικτικά καταμετρήσαμε ὅλα τὰ κείμενα τοῦ πρώτου τεύχους. Σέ σύνολο 84 κειμένων, τὰ 57 εἶναι λογοτεχνικά (ποσοστό 67,8%), τὰ 11 ἀπό τόν Τύπο (ποσοστό 13%) καί τὰ 16 ἀνήκουν σέ διάφορες κατηγορίες, ὅπως ἡμερολογιακές καταγραφές, δοκιμιακός λόγος... (ποσοστό 19%). Ἀπό τὰ 57 λογοτεχνικά κείμενα τὰ 13 ἀνήκουν στόν ποιητικό λόγο καί ἀπό τὰ 57 κείμενα τὰ 7 ἀνήκουν στήν ξένη λογοτεχνία. Αὐτό συνιστᾷ σημαντικότερη παράβαση γιά τή σύγχρονη γλωσσολογία. Ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσας ὀφείλει νά γίνεται μέσα ἀπό λόγο διαφορετικό καί ποικίλο, ὡς πρὸς τὰ ἐπίπεδα ἀλλά καί ὡς πρὸς τήν μορφική ποικιλία.

Τὰ θέματα πού προτείνονται ἀπό τοὺς συντάκτες γιά συζήτηση μέσα στήν τάξη ἢ γιά γραπτή ἐκθεση ἀπέχουν σημαντικά ἀπό τὰ παραδοσιακά θέματα ἐκθέσεων πού καλοῦνταν οἱ μαθητές νά διαπραγματευτοῦν μέχρι πολύ πρόσφατα. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι λείπουν ἐντελῶς τὰ θέματα περιγραφικοῦ τύπου ἢ οἱ χαρακτηρισμοί, ἀλλά ὅταν ὑπάρχουν θέματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀποκτοῦν νόημα καί οὐσία ἀπό ὅλη τήν προηγούμενη διαπραγμάτευση. Διατηροῦμε κάποιες ἐπιφυλάξεις σχετικά μέ τό ἔάν οἱ μαθητές ἀσκοῦνται στόν προφορικό λόγο ἀρκετά ἢ καί καθόλου. Οἱ συντάκτες τῶν βιβλίων ἀπό παράλειψή τους ὑποβάθμισαν τό σημαντικότερο —κατά τήν ἀποψή μου— καί οὐσιαστικά μόνο «νεωτερικό» μέρος τῶν βιβλίων τους, αὐτό πού σχετίζεται μέ τόν προφορικό λόγο. Θά ἀποτελοῦσε πάντως εὐχῆς ἔργον ἡ στροφή τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου στή συστηματική διδασκαλία καί ἀσκηση τῶν μαθητῶν στόν προφορικό λόγο μέ γλωσσικά ὑποδείγματα ποικίλα καί ὄχι κυρίως τό λογοτεχνικό, τό ὁποῖο οὕτως ἢ ἄλλως κατά τή σύγχρονη Γλωσσολογία συνιστᾷ «γλωσσική ἀπόκλιση».

Μέθοδος διδασκαλίας – βιβλίο τοῦ καθηγητῆ

Ἡ «μέθοδος» διδασκαλίας πού συνοδεύει τὰ καινούρια βιβλία γλωσσικῆς διδασκαλίας ἐκτίθεται στίς τέσσερις πρώτες σελίδες τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητῆ.¹⁸ Πρόκειται οὐσιαστικά γιά μία σειρά ἐπεξηγήσεων/ὀδηγιῶν σχετικά μέ τήν πορεία διδασκαλίας τοῦ μαθήματος παρά γιά μέθοδο. Τό ὕψος τῶν ὀδηγιῶν εἶναι αὐταρχικό-

ματικῆς (Νεοελληνική Γραμματική: ἀναπροσαρμογή τῆς Μικρῆς Νεοελληνικῆς Γραμματικῆς τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ, 1976) καί τοῦ Συνακτικοῦ (Συνακτικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς: Α', Β' καί Γ' Γυμνασίου. Ἀθήνα: ΟΕΔΒ, 1977) θεωροῦνται ἀπό τοὺς συντάκτες ὡς βιβλία ἀναφορᾶς. Βλ. Κάνδρος Π. ὀ.π.π., σ. 20.

14. Βλ. Χαραλαμπίδου-Παυλίδου Ἀγαθοκλῆς, ὀ.π.π. καί Χοντολίδου Ἑλένης, «Παιδαγωγικές – διδακτικές ἀρχές τοῦ προγράμματος», στό ἴδιο.

15. Βλ. Τσολάκης Χρ. «Τό πρόβλημα τῆς διδασκαλίας τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας», στό ΠΕΦ, σ. 141-142.

16. Βλ. Κάνδρος Π., ὀ.π.π., σ. 19.

17. Οἱ θεματικές αὐτές ἐνότητες εἶναι 38 (στίς δύο πρώτες ἐνότητες δέν ὑπάρχει λεξιλόγιο) καί καλύπτουν ἓνα εὐρύ φάσμα ἐνοτήτων, ἀπό τό «σχολεῖο-μαθητῆς» καί «συγγενεῖς», ἕως καί «ἀνεπιμότητα», «ὑπάλληλοι γραφείου»... Εἶναι πέρα ἀπό τίς δυνατότητές μου καί τὰ ὄρια αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἡ συστηματικότερη λεξιλογική ἀνάλυση τῶν ἐνοτήτων αὐτῶν, προκειμένου λ.χ. νά διαπιστωθεῖ ἔάν οἱ λέξεις πού παρατίθενται εἶναι λόγιες ἢ ὄχι, κ.λπ.

18. Βλ. Κάνδρος Π., ὀ.π.π., σ.σ. 17-20.

τατο και ο τόνος προστακτικός: «ή έπεξεργασία του κειμένου *δέν θά είναι λεπτομερειακή*», «υστερα από μία προσεκτική ανάγνωση *θά ακολουθούν οι απαντήσεις στις ερωτήσεις*»¹⁹ (υπογράμμιση δική μου). Στις τέσσερις αυτές σελίδες μετρήσαμε 16 θά! Στά σημεία όπου γίνονται κάποιες «παραχωρήσεις» στον εκπαιδευτικό, είτε μειώνουν τη νοημοσύνη του, είτε είναι αυταπόδεικτες: «Σε μερικές ασκήσεις οι απαντήσεις μπορεί να είναι περισσότερες από μία» ή «Αν όμως *δέν* επαρκεί ο χρόνος, ο καθηγητής μπορεί να ζητά να απαντούν οι μαθητές σε μερικές μόνο από τις ερωτήσεις μιας άσκησης, τις πιο αντιπροσωπευτικές».²⁰

Έκτός αυτού οι συντάκτες *δέν* θεώρησαν απαραίτητη μία επιστημονική εισαγωγή σε όσα νεωτερικά εισάγουν στα βιβλία τους. Η ελαχιστότατη ενημέρωση που γίνεται κατά ένότητα είναι και έλλιπής και χωρίς πλήρεις βιβλιογραφικές παραπομπές. Αυτό πρέπει να συνδυαστεί και με τό γεγονός ότι τά σεμινάρια που προηγήθηκαν της διδασκαλίας των νέων βιβλίων και βραχύβια υπήρξαν και *δέν* κάλυψαν όλους τους φιλόλογους που διδάσκουν γλώσσα.

Αναλυτικότερα, ή κάθε ένότητα στό βιβλίο του καθηγητή ξεκινά με τόν βαρύδουπο τίτλο «στόχοι», παραθέτοντας ώστόσο... τά περιεχόμενα της ένότητας και όχι τούς στόχους της.²¹ Κατόπιν ακολουθεί κάτι μεταξύ πορείας διδασκαλίας και ενημέρωσης των καθηγητών σ' ένα επίπεδο πολύ χαμηλό. Α.χ. «Οί 'Αρχαίοι Έλληνες έγραφαν στην αρχή από τά δεξιά προς τά άριστερά...».²² Κάποιες φορές δίνονται και οι απαντήσεις/λύσεις σε μερικές ερωτήσεις/ασκήσεις του βιβλίου, πράγμα άχρηστο βεβαίως, γιατί καθηγητές και μαθητές χρησιμοποιούν κάποιο από τά δύο «λυσάρια» που έχουν ήδη κυκλοφορήσει για τό μάθημα αυτό.²³

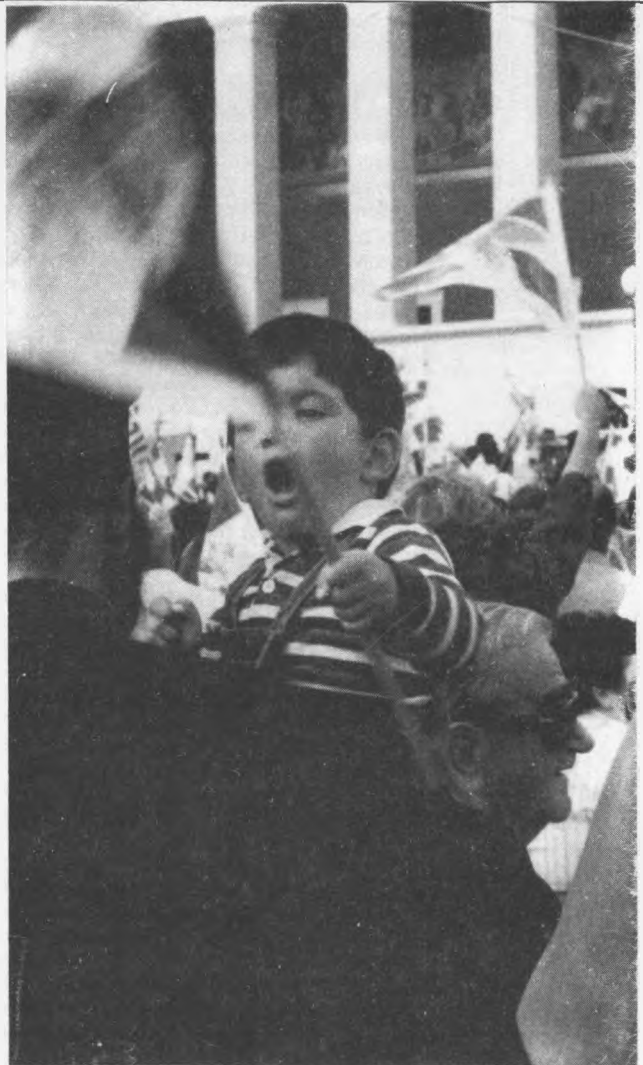
Συνοπτικά, τό βιβλίο του καθηγητή απέχει πολύ από τό να δικαιώνει τόν τίτλο του και τό ρόλο ενός τέτοιου βιβλίου. *Δέν* σέβεται τά περιθώρια της έλευθερίας του εκπαιδευτικού που θά διδάξει τό μάθημα, *δέν* τόν βοηθά στό επιστημονικό/παιδαγωγικό του έργο. Άκόμη περισσότερο, υποβιβάζει τό ίδιο τό περιεχόμενο των τριών τευχών με τό να υποβιβάζει τή μέθοδο διδασκαλίας σε οδηγίες και απαντήσεις σε ερωτήσεις.

Μέ άλλη εύκαιρία είχα σημειώσει:

«Όποιαδήποτε εκπαιδευτική αλλαγή είναι πολυδιάστατη και —προκειμένου για αλλαγή σε επίπεδο προγραμμάτων— συμπεριλαμβάνει και αλλαγή στάσεων. Για να αλλάξουν όμως οι στάσεις πρέπει να προηγηθεί γνώση, και για να προηγηθεί γνώση πρέπει να υπάρξει πληροφόρηση των εκπαιδευτικών. Πολύ φοβούμαι πως ή έλλειψη πληροφόρησης των εκπαιδευτικών οφείλεται σε μία συγκεκριμένη στάση από πλευράς ιθυνόντων οι όποιοι αντιμετώπιζουν οποιαδήποτε εκπαιδευτική αλλαγή ως τεχνολογική αλλαγή. Οι εκπαιδευτικοί όμως *δέν* είναι βιομηχανικοί εργάτες στην άλυσίδα παραγωγής και ο ρόλος τους στην επιτυχή έκβαση μιας οποιασδήποτε μεταρρυθμιστικής απόπειρας, όσο μικρή και άσήμαντη και αν είναι, είναι κάτι παραπάνω από ρυθμιστικός».²⁴

Η παρατήρηση αυτή ισχύει στό άκέραιο και για αυτό τό πρόγραμμα διδασκαλίας.

Στόν τομέα της *άξιολόγησης των μαθητών* *δέν* σημειώθηκε καμία αλλαγή, σε αντίθεση με

τήν *άξιολόγηση του προγράμματος* καθ' έαυτού την όποια πραγματοποιεί ομάδα έρευνητών του Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Η *ανάθεση της άξιολόγησης* έγινε από τό Ύπουργείο Παιδείας και αποδέκτης της έκθεσης/άναφοράς (evaluation report) θά είναι τό ίδιο. Βεβαίως τίποτε *δέν* έμποδίζει τήν έρευνητική ομάδα να εκθέσει τά πορίσματά της στην ευρύτερη επιστημονική κοινότητα. Είναι κατ' αρχήν παρήγορο τό γεγονός ότι τό ΥΠΕΠΘ στράφηκε αυτή τή φορά²⁵ σε επιστήμονες πέραν του Παιδαγωγικού Ίνστιτούτου προκειμένου να *άξιολογηθεί* ένα πρόγραμμα διδασκαλίας. Θά ήταν όμως προτιμότερο εάν ή *άξιολόγηση* αυτή γινόταν με τή συμμετοχή εκπαιδευτικών και με κύριο στόχο τήν ενημέρωσή τους.

Δέν υπάρχει άμφιβολία πως ή παρουσίαση των βιβλίων/ του προγράμματος γλωσσικής διδασκαλίας που έπιχειρήθηκε εδώ και σύντομη είναι και όχι πλήρης. Ύπάρχει μία ολόκληρη σειρά θεμάτων τά όποια μένουν άνοικτά για διερεύνηση και ένα από αυτά —ίσως τό κυριότερο— είναι να διαπιστωθεί με συστηματική παρατήρηση στην τάξη τό είδος και ή ποιότητα του λόγου που παράγεται από τούς μαθητές μέσα στην τάξη στην ώρα διδασκαλίας των βιβλίων αυτών.

19. Όπ.π. σ. 17.

20. Όπ.π., σ. 18, σ. 20.

21. Κανείς *δέν* είναι υποχρεωμένος να γνωρίζει τήν Παιδαγωγική όρολογία. Αντίθετα όμως, όταν *δέν* τήν γνωρίζει, είναι υποχρεωμένος να μην τήν χρησιμοποιεί.

22. Βλ. Κάνδρος Π., όπ.π., σ. 47.

23. Βλ. Γιακουμή Π. κ.ά., Δημητρακόπουλος Γ., Όμάδα φιλόλογων...

24. Βλ. Χοντολίδου Έλένη, «Διδασκαλία της γλώσσας και λογοτεχνία», στό *Γλώσσα*, όπ.π., σ. 30.

25. Και όχι όπως στην άναθεώρηση, όπου χρησιμοποιήθηκαν άποσπασμένοι καθηγητές της Δευτεροβάθμιας Έκπαίδευσης στό Π.Ι.

«Οι παράλληλοι έαυτοί μας καί τό βουβό δεξί ήμισφαίριο»

Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1989

“Όλο και μεγαλύτερος αριθμός επιστημόνων ασχολείται με τή μελέτη του νευρικού συστήματος από τις πιο απλές εκφράσεις του, όπως είναι τό νευρικό σύστημα των νηματοειδών σκουληκιών, μέχρι τόν περίπλοκο εγκέφαλο των ανώτερων θηλαστικών. Οί επιστήμονες του «εγκεφάλου και της συμπεριφοράς» ή του συμπεριφέρεσθαι όπως θά ήθελε ό Θανάσης Τζαβάρας, έχουν γίνει ένας από τούς μεγαλύτερους επιστημονικούς χώρους στις «ανεπτυγμένες» κοινωνίες — ή ‘Εταιρεία γιά τήν Νευροεπιστήμη είναι ίσως ή μεγαλύτερη επιστημονική εταιρεία τής ‘Αμερικής, τά ίδια χνάρια ακολουθεί και ή αντίστοιχη Εύρωπαϊκή. Τί ψάχνουν όμως νά βρούν όλοι αυτοί οί άνθρωποι; Μιά σχηματική απάντηση σέ αυτό τό ερώτημα είναι ότι προσπαθούν νά καταλάβουν ποιά είναι ή σχέση τής λειτουργίας του εγκεφάλου και τής συμπεριφοράς.

Αλλά άς δοϋμε λίγο τά πράγματα ιστορικά. Έκείνο πού παραδοσιακά γινόταν, και πού σ’ ένα ποσοστό γίνεται ώς σήμερα, είναι ότι οί διάφοροι επιστημονικοί χώροι — ή ήθολογία, ή ψυχολογία, ή φυσιολογία, ή φαρμακολογία, ή βιοχημεία, τά μαθηματικά και πιο πρόσφατα ή μοριακή βιολογία και ή επιστήμη των ηλεκτρονικών ύπολογιστών, ακόμη και ή κοινωνιολογία, προσπάθησαν νά καταλάβουν τόν εγκέφαλο και τή συμπεριφορά από μόνοι τους. Κάθε επιστημονικός χώρος έτεινε νά κλείνεται στον έαυτό του, νά αναπτύσσει τή δική του επιστημονική γλώσσα και όρολογία με τήν όποία μιλούσε μόνο στον έαυτό του. Έτεινε στην όλοκλήρωση, τήν τελείωση τής δικής του εικόνας γιά τόν κόσμο. Αυτή όμως ή διαδικασία μάλλον έμοιαζε με τό ανέκδοτο του τυφλού σοφού πού περιγράφει έναν έλέφαντα χρησιμοποιώντας μόνο τήν άφή. Ό εγκέφαλος και ή συμπεριφορά πού ή κάθε μία από αυτές τις επιστήμες περιγράφει ήταν ένα μέρος, μία άποσπασματική περιγραφή του όλου.

Τό πρόβλημα βέβαια δέν εμφανίζεται μόνο στις επιστήμες πού μελετούν τό νευρικό σύστημα. Αλλά εκείνο πού συνέβη στις επιστήμες αυτές κατά τή δεκαετία του ‘60 ήταν ότι ξεκίνησε μια προσπάθεια νά ξεπεραστεί τό πρόβλημα. Δημιουργούνται Έργαστήρια και Έταιρείες Έπιστημών του Νευρικού Συστήματος στα όποια εργάζονται και συνεργάζονται επιστήμονες πού προέρχονται από τούς διάφορους επιστημονικούς χώρους και έχουν διαφορετική επιστημονική εκπαίδευση, ανάλογα με τήν επιστήμη από τήν όποία προέρχονται. Γίνεται μία ση-

μαντική προσπάθεια επικοινωνίας των διαφόρων επιστημονικών χώρων μέσα από τήν τοπογραφική και χρονική γειτνίαση, με τήν έλπιδα δημιουργίας μιας λιγότερο άποσπασματικής εικόνας γιά τόν εγκέφαλο και τή συμπεριφορά. Γιά μερικούς δημιουργείται μία νέα επιστήμη, ή Νευροεπιστήμη (Neuroscience), άποψη πού υιοθετείται και από τήν UNESCO. Ασφαλώς κάτι τέτοιο δέν έχει συμβεί, διότι ή δημιουργία μιας νέας επιστήμης προϋποθέτει τή δημιουργία μιας νέας επιστημονικής γλώσσας. Η μοριακή βιολογία π.χ. είναι πράγματι μία νέα επιστήμη, επειδή είναι δομημένη με βάση τό δικό της επιστημονικό λόγο. Κάτι τέτοιο δέν έχει συμβεί με τις Έπιστήμες του νευρικού συστήματος ή τις Νευροεπιστήμες, όπως κακόχητα δυναμίζονται από όσους δέν υιοθετούν τόν όρο Νευροεπιστήμη.

Η Έλένη Σαββάκη ώρμησε επιστημονικά στή δεκαετία του ‘70 και ή επιστημονική της σκέψη είναι έντονα έπηρεασμένη από αυτή τή νέα κατάσταση πού επικρατεί στις επιστήμες του νευρικού συστήματος. Τό ίδιο συμβαίνει και με τό βιβλίο της πού εκδόθηκε πρόσφατα από τις Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, πού έχει τόν προκλητικό, θά έλεγα τίτλο «Οί παράλληλοι έαυτοί μας και τό βουβό δεξί ήμισφαίριο». Σέ αυτό τό βιβλίο επιδιώκεται μία όλοκληρωμένη παρουσίαση τής λειτουργίας του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος μέσα από τή συνθετική παρουσίαση δεδομένων πού προέρχονται από τή βιοχημεία, τή φυσιολογία, τήν ψυχολογία, τήν ήθολογία, τήν ψυχανάλυση και τις κοινωνι-

κές ακόμη επιστήμες. Άπευθύνεται σέ ένα κοινό πού δέν έχει μέν ειδική εκπαίδευση, αλλά έχει τήν ικανότητα νά διαβάσει κείμενα πιο περίπλοκα από αυτά πού βρίσκουμε σέ μία έφημερίδα. Βέβαια παρόμοια βιβλία έχουν υπάρξει στή διεθνή βιβλιογραφία εδώ και αρκετά χρόνια. Γιά παράδειγμα αναφέρω τό βιβλίο του J.P Changeux ‘Ο νευρωνικός άνθρωπος» πού πρόσφατα μεταφράστηκε στα έλληνικά. Με τή διαφορά όμως ότι, ενώ στό βιβλίο του Changeux εύκολα μπορεί νά διαπιστώσει κανείς τήν ιδεολογική θά έλεγα προκατάληψη του συγγραφέα ύπέρ τής μοριακής βιολογίας, μία παρόμοια προκατάληψη τής Ε. Σαββάκη πρós κάποια από τις επιστήμες του νευρικού συστήματος δέν είναι προφανής στό βιβλίο της. Γεφυρώνοντας, λέει ή Έλένη Σαββάκη στον πρόλογο του βιβλίου της, κάποια κενά ανάμεσα σέ ερήματα πού αφορούν τόν καταταμαχισμένο χώρο τής νευροεπιστήμης (π.χ. τή βιολογία του εγκεφάλου, τήν ψυχολογία και κοινωνική συμπεριφορά, τήν ψυχολογία και κοινωνική συμπεριφορά, τήν ψυχοπαθολογία και νευρολογία) αποκτούμε μία πιο όλοκληρωμένη άποψη του φάσματος μεταξύ τής βιολογικής και κοινωνικής όντότητας του ανθρώπου. Η θεωρία ότι οί βασικές και κοινωνικές νευροεπιστήμες έχουν άταιρίαστα ένδιαφέροντα είναι άβάσιμη. Θά καταλάβαινα ένα ψυχολόγο νά ζηλεύει τήν «τάξη» πού κυριαρχεί στό χώρο τής βιολογίας, καθώς κι ένα βιολόγο νά ζηλεύει τόν ρόλο του ψυχολόγου πού δέν είναι απλά «θεατής» αλλά συμμετέχων στην χώρο πού έρευνά, αλλά μόνο κάποιος φόβος άπέναντι στό «μή γνωστό» μπορεί νά βάλει όρια ένδιαφερόντων μεταξύ βασικών και κοινωνικών νευροεπιστημών.

Θεωρώ τή φράση αυτή κλειδί γιά τήν άνάγνωση του βιβλίου και γι’ αυτό τήν παρέθεσα όλόκληρη. Δείχνει ότι ή πρόθεση τής Ε. Σαββάκη δέν είναι απλώς ή παράθεση κάποιων πληροφοριών πού προέρχονται από τούς διάφορους χώρους των επιστημών του νευρικού συστήματος, αλλά ή προσπάθεια γεφύρωσής τους. Γεφύρωση, λοιπόν, των χασμάτων γιά νά αποκτήσουμε μία όλοκληρωμένη άποψη είναι ή βαθιά, ή έν πολλούς άνομολόγητη και άνεκπλήρωτη έπιθυμία πολλών από μας, πού ή Ε. Σαββάκη έχει τό κουράγιο νά προσπαθήσει νά τήν όμολογήσει και νά τήν ικανοποιήσει. Κι επειδή μία βιβλιοπαρουσίαση είναι κι ένας διάλογος με τόν συγγραφέα του βιβλίου, δηλώνω ότι είμαι ένας από αυτούς τούς βιολόγους πού ζηλεύουν τό ρόλο του ψυχολόγου γιατί πιστεύουν ότι πολλές φορές τά δικά τους έργα δίνουν πληρέστερες απαντήσεις. Εύτυχώς, όχι πάντα, γιατί άλλως έμεις θά χάναμε τή δουλειά μας.

καί γράμματα γ νωρίζω • καί γράμματα γ

Παράλληλα όμως νομίζω ότι κι εμείς δεν είμαστε άπλοϊ «θεατές», αλλά και «συμμετέχουμε» μέσα από τό σχεδιασμό τών πειραμάτων μας, τή διατύπωση τών υποθέσεων, καί τήν έρμηνεία τών αποτελεσμάτων μας. Πολλές φορές νομίζω ότι ή υποτιθέμενη βιολογική «τάξη» είναι ένα φανταστικό προϊόν μιās επιστημονικής σκέψης πού τή χαρακτηρίζει ή βεβαιότητά. "Η αντίθετα, αν ή βιολογική τάξη τού ανθρώπινου έγκεφάλου δεν είναι προϊόν φαντασίας, τότε ή διαφορά στήν «τάξη» μεταξύ τού έγκεφάλου τού «σχίζοφρενοδούς» καί τού «φυσιολογικού» είναι άσημαντή καί σέ ατή τήν περίπτωση ή βιολογική τάξη δεν έχει σημασία. Κλείνω στό σημείο αυτό τήν έξωτερικευση τού άγχους ενός νευροβιολόγου, διότι επιτέλους τί χρωστάει ό άναγνώστης πού δεν είναι ψυχίατρος.

» **Α**ς προχωρήσουμε λοιπόν στίς επόμενες σελίδες τού βιβλίου. "Όσα περιγράφονται στό πρώτο κεφάλαιο προέρχονται από τόν χώρο τής ιστολογίας καί κυτταρικής φυσιολογίας. Μέσα στίς 22 σελίδες του ό άναγνώστης μπορεί νά διαβάσει καί νά κατανοήσει πώς δουλεύει ένα νευρικό κύτταρο, ή καλύτερα πώς επικοινωνούν δύο γειτονικά νευρικά κύτταρα πού συνδέονται μέ μιάν σύναψη. Οί πληροφορίες αυτές είναι άπαραίτητες προκειμένου νά γίνουν κατανοητά όσα θά περιγραφούν στό επόμενο κεφάλαιο. Τό κεφάλαιο όμως τελειώνει μέ τή διαπίστωση ότι «πέυθυνη γιά τήν πολυλοκότητα ενός αισθητήρα ή μιās συμπεριφοράς είναι ή ποικιλία τών νευρικών διασυνδέσεων καί όχι ό τύπος τού σήματος. Είναι προφανές λοιπόν ή ανάγκη τής όργάνωσης καί είδικευσης τών δύο ήμισφαιρίων τού ανθρώπινου έγκεφάλου».

"Ετσι ό άναγνώστης καλείται στό επόμενο κεφάλαιο νά μελετήσει καί νά κατανοήσει τή δομή καί λειτουργία τών δύο ήμισφαιρίων. Νά μάθει π.χ. πώς δημιουργείται ό πόνος, τί συμβαίνει μέ τήν όραση, πώς ό φλοιός τών ήμισφαιρίων έλέγχει τίς κινήσεις, τί είναι οί έρμηνευτικές περιοχές, ποιό είναι τό σύστημα ανταμοιβής καί τιμωρίας, ποιά είναι ή φυσιολογία τού ύπνου κλ.π. Φτάνουμε στό κρίσιμο τρίτο κεφάλαιο πού έχει τόν τίτλο «Μερική συμμετρία — κυρίαρχο ήμισφαίριο». Τά δύο ήμισφαίρια είναι μερικούς συμμετρικά δηλαδή άσύμμετρα, καί τό ένα από τά δύο είναι τό κυρίαρχο. Στους δεξιόχειρες κυρίαρχο είναι τό άριστερό ήμισφαίριο, γιατί εκεί βρίσκεται τό κέντρο τού λόγου. Τό κεφάλαιο διεξέρχεται όλα εκείνα τά ψυχολογικά πειράματα πού όδήγησαν σέ μιάν κάποια κατανόηση τών διαφορετικών λειτουργιών πού επιτελούν τά δύο ήμισφαίρια. "Η «διήγηση» θά έλε-

γα είναι συναρπαστική άκόμη καί γι' αυτούς πού τά έχουν άκούσει ως εκπαιδευόμενοι από «φορμαλιστές, αντικειμενικούς καί ρεαλιστές» καθηγητές. Μά γιατί αυτά τά έπιθετα; Σύμφωνα μέ τόν Bogen (συνεργάτη τού Νομπελίστα Sperry) τό άριστερό «κυρίαρχο» ήμισφαίριο έχει τά παραπάνω χαρακτηριστικά μέ άποτέλεσμα νά είναι άφελές καί κοινότυπο. Τό δεξί έλέγχει τά αισθήματα, τίς συγκινήσεις, τή δημιουργικότητα, τή φαντασία, είναι αισθησιακό, άποσπασματικό, ύποκειμενικό, άρα... κυριαρχούμενο, ύποτελές. Τό έπιθετο «κυρίαρχο» δεν δηλώνει τίποτε άλλο παρά μιάν προκατάληψη πού σχετίζεται μέ τίς αξίες τού πολιτισμού μας. Οί δημιουργικές δυνατότητες τού δεξιού ήμισφαιρίου περιφρονούνται από τόν πολιτισμό μας καί από τό εκπαιδευτικό μας σύστημα, όπως δηλώνει πολύ σωστά ό ύπότιτλος τού βιβλίου.

Τό τέταρτο κεφάλαιο είναι ένα ήθολογικό, θά έλεγα, κεφάλαιο. "Αν τό βιβλίο αυτό είχε γραφτεί πρίν από μερικά χρόνια, ίσως αυτό τό κεφάλαιο θά ήταν τό πιο «καφτό» από όλα. "Ο λόγος ήταν ότι μετά τήν έκδοση τού βιβλίου τού E.O. Wilson, *Sociobiology: The new synthesis* ή κοινωνική βιολογία έμπαινε στό προσκήνιο μέ ένα ιδιαίτερα άλλαζονικό τρόπο προσπαθώντας νά έρμηνεύσει τό σύνολο σχεδόν τής ανθρώπινης συμπεριφοράς μέ βάση τή ήθολογία καί τόν Νέο Δαρβινισμό. Σήμερα τό κεφάλαιο αυτό τελειώνει μέ ένα κοινό τόπο: «Γεγονός είναι ότι ό συνδυασμός τού γενετικού προκαθορισμού καί τών περιβαλλοντικών έμπειριών παίζει σημαντικό ρόλο, τόσο στήν ανάπτυξη καί φυσιολογική λειτουργία τού νευρικού συστήματος, όσο καί στή διαμόρφωση τής προσωπικότητας τού ανθρώπου».

Καί τό έρώτημα είναι ποιά είναι ή ιδιότητα εκείνη τού νευρικού συστήματος πού επιτρέπει ατή τή σύνδεση τού γενετικού καί περιβαλλοντικού. "Η άπάντησή πού οί νευροβιολόγοι δίνουν στό έρώτημα αυτό είναι ή «πλαστικότητα». Πλαστικότητα είναι τό πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό, ή άλλως ή ιδιότητα τού νευρικού συστήματος νά ύφίσταται σημαντικές μεταβολές τής γενετικά όριζόμενης δομής του, υπό τήν επίδραση μεταβολών τού περιβάλλοντος. Προφανώς οί μεταβολές τής δομής όδηγούν σέ μεταβολή τής λειτουργίας. Τό χαρακτηριστικό αυτό είναι πολύ πιο έντονο στή φάση τής ανάπτυξης, αλλά όπωσδήποτε παραμένει σέ όλη τή διάρκεια τής ζωής τού ατόμου. Γιά πολλούς νευροβιολόγους σέ αυτό ακριβώς τό χαρακτηριστικό τού νευρικού συστήματος στηρίζεται καί ή ικανότητα τής μάθησης. "Η ιδιότητα τής πλαστικότητας έχει μελετη-

θεί μέ τή χρήση διαφόρων πειραματικών μοντέλων. "Ενα από τά μοντέλα πού χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο είναι τό μοντέλο τού όπτικού συστήματος. Τά πειράματα πού έχουν γίνει στό όπτικό σύστημα σέ σχέση μέ τήν πλαστικότητα, έχουν δώσει πράγματι έντυπωσιακά άποτελέσματα.

Τό πέμπτο κεφάλαιο τού βιβλίου τής Ε. Σαββάκη πραγματεύεται τό θέμα τής πλαστικότητας καί λειτουργίας τού όπτικού συστήματος. Τό έκτο κεφάλαιο επανέρχεται πάλι στό θέμα τής έγκεφαλίκης άσυμμετρίας καί τής συσχέτισής της μέ τή δημιουργικότητα καί τήν εκπαίδευση. Στίς δύο πρώτες σελίδες τού κεφαλαίου διακρίνει κανείς μιάν ύπερβολική σχηματοποίηση τών παρατιθέμενων διαφορών μεταξύ άνδρών καί γυναικών. Νομίζω ότι, έφ' όσον οί παρουσιαζόμενες ως άναμφισβήτητες πληροφορίες δεν προέρχονται από τήν έρευνητική δουλειά τής συγγραφέως, όποτε θά μιλούσε σάν ειδικός, θά έπρεπε νά υπήρχε μιάν εκτενέστερη καί μέ κριτικό μάτι παρουσίαση τών μελετών πού όδήγησαν σέ τέτοια ή άλλα συμπεράσματα. "Από κεί καί πέρα ίσως τό κεφάλαιο αυτό είναι τό πιο ένδιαφέρον τού βιβλίου. "Ανοίγει νομίζω ένα πολύ χρήσιμο διάλογο ενός νευροβιολόγου μέ όλους εκείνους πού έχουν ούσιαστικό ένδιαφέρον γιά τήν εκπαίδευση.

Καί έρχομαι στό τελευταίο κεφάλαιο πού έχει τόν τίτλο «Έγκέφαλος καί σκέψη (νόηση)-πρόβλημα σώματος καί πνεύματος (νοΰ)». "Ενα κεφάλαιο πού βρίσκεται στό χώρο τής επιστημολογίας. "Εδώ ή πρόσκληση-πρόκληση γιά διάλογο άπευθύνεται πρός τους φιλοσόφους. "Υπομιλάζομαι π.χ. ότι από τήν πλευρά τους θά έχουν μιάν άπάντηση στό «έάν ή έννοια τού όρου γνώση δεν έχει άκόμα άποσαφηνιστεί έπαρκώς από τίς νευροεπιστήμες, τότε ή θεωρία τής γνώσης τήν όποία πραγματεύεται ή επιστημολογία μπορεί νά εκληφθεί σάν παράδοξη» (σελ. 131). Καί επειδή αισθάνομαι άδύναμος νά ανοίξω έγώ αυτό τόν διάλογο, θά γυρίσω στό δικά μου πάλι, έντοπίζοντας μιάν φράση κλειδί, πού κατά τή γνώμη μου περιγράφει μέ ακρίβεια τήν παρούσα κατάσταση στό χώρο τών νευροεπιστημών. «Τά νοητικά φαινόμενα καί οί νευρωνικές διεργασίες όπως τά αντιλαμβανόμαστε σήμερα, δεν έχουν πολλές πιθανότητες ένοποίησης. Μιά φράση πού ύποδεικνύει τό σημερινό άδιέξοδο, ένα άδιέξοδο πού κατά τή γνώμη μου δεν πρόκειται νά ξεπεραστεί. Μήπως όμως θά πρέπει νά μάθουμε νά ζούμε μαζί μέ τά άδιέξοδά μας;

Ηλίας Κούβελας

2 MIRKO D. GRMEK

Οί ασθένειες στην αγωγή του δυτικού πολιτισμού

"Ερευνα στην παθολογική πραγματικότητα του προϊστορικού, αρχαϊκού και κλασικού ελληνικού κόσμου. Μετάφραση: 'Αφροδίτη Νικολαΐδου, 'Ελένη Ταμβάκη, Γιώργος Βαρέμης, Σπύρος Ποταμιάνος. "Ερευνα πηγών: "Ολγα Μεντζάρου. 'Εκδόσεις Χατζηνικολή, 1989. Σελίδες 527.

Στην εποχή της προχειρότητας και της άσυναρτησίας, της υποβαθμισμένης εκπαίδευσης, της τεχνοκρατικής υπερεξειδικεύσης, της πλήρους ένδειας έρευνητικής προσπάθειας σε όλα τα επιστημονικά αντικείμενα και του καταγιγισμού εύπεπτων και άνουστων «έμπορικων εκδόσεων», ή έκδοση που έχουμε τη χαρά να παρουσιάσουμε, εκτός από μεταφραστικό και έκδοτικό άθλο, άποτελεί από κάθε άποψη ένα τόλμημα που κοσμεϊ την ελληνόγλωσση γραμματεία.

Η συνέπεια του τίτλου στη μετάφραση του γαλλικού πρωτοτύπου (*Les maladies à l'aube de la civilisation occidentale*), άντανακλά άσφαλώς τη λιτότητα, τη μετριοπάθεια και τό επιστημονικό ήθος του έρευνητή, άλλ' άδικει την ευρύτητα του περιεχομένου ενός —προφανώς— έργου ζωής, περιεχόμενο γόνιμο αλλά και του μέσου άναγνώστη. «Η μακρόχρονη κυφορία της εργασίας αυτής συνδέεται με τά διδακτικά μας καθήκοντα στό 4ο τμήμα της École Pratique de Hautes Études και ή τελική της μορφή έχει σίγουρα επηρεαστεί από τά πρωτοποριακά ήθη ενός ιδρύματος που συνδυάζει την έρευνα με τίς διδακτικές προσπάθειες και προτιμά την επιστημονική συζήτηση από τόν επιστημονικό δογματισμό. (...) Πολλά όφείλουμε και στους συναδέλφους μας, (...) καθώς και στους άκροατές του σεμι-

ναριου της Ιστορίας της Ιατρικής και τών Βιολογικών Επιστημών».

Πρόκειται για Ιστορία τών νόσων, για γλωσσολογική άρχαιολογία, για Ιστορική παθολογία για κοινωνιολογική πραγματεία; Η όποια παιδεία του ύπογράφοντος, που περιλαμβάνει την ιδιότητα του άποφοίτου της 'Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου 'Αθηνών και κλινική έμπειρία Ιατρικής, μου επιτρέπει να θαυμάσω τουλάχιστον την επιστημονική συνέπεια και τό βάθος τών γνώσεων του συγγραφέα σε ό,τι άφορά τούς όρους, τό περιεχόμενο και την επιστημονική προσπέλαση τών «καθαρά» Ιατρικών στοιχείων του έργου. Μου επιτρέπει επίσης να «όνειρευτώ» τό διδακτικό βεληνεκές του βιβλίου ως ύπόβαθρο μαθήματος στό 'Ιατρικό ή 'Αρχαιολογικό τμήμα τών άντίστοιχων Σχολών τών καθ' ήμάς πανεπιστημίων. Μου διανοίγει όρίζοντες που μόλις ύποπτευόμουνα για την ένότητα της γνώσης και πώς ή φιλοσοφική συνέπεια μιάς έρευνας μπορεί να συνδυάζεται με τό βάθος της ιστορικότητας, τό συνδυασμό διαφόρων έρμηνευτικών μεθόδων και την άξιοποίηση (γιατί όχι;) της τεχνολογικής προόδου για την ολοκληρωμένη γνώση.

Πράγματι, στό βιβλίο αυτό του έν Γαλλία Γιουγκοσλάβου μελετητή, οι

σύγχρονες ραγδαίες εξέλιξεις της άνοσολογίας της βιοστατιστικής, της επιδημιολογίας, άναδεικνύουν έναν όλόκληρο κόσμο επί μέρους έπιστημών όπως ή παλαιοπαθολογία, ή Ιστορική παθολογία, ή γλωσσολογική άρχαιολογία, ή παλαιοανασολογία, ή παλαιοδημογραφία και ή όστεοαρχαιολογία που από διαφορετικούς δρόμους, και με διάφορες έρμηνευτικές μεθόδους, μπορούν να συγκλίνουν σε μιά, για πρώτη φορά, τόσο επιστημονική για να είναι άπλώς φιλολογική και τόσο «φιλοσοφημένη» για να είναι «στεγνά» επιστημονική άναζήτηση της αλήθειας.

Πρόκειται για ένα πολυδιάστατο και πολυεπίπεδο βιβλίο, που καταφέρει, παρά τό πρωτοποριακό της θεματογραφίας, παρά τη διεπιστημονικότητα του περιεχομένου, να έχει την καθαρότητα του στόχου που δίνει ή συνέπεια της μεθόδου και τό βάθος της γνώσης του αντικειμένου.

Γιά τόν Ιστορικό, τόν κοινωνιολόγο, τό γιατρό και κυρίως τόν «άνειδίκευτο» μέσο άναγνώστη άποτελεί πολύτιμο βοήθημα άγωγής σκέψης και πηγή πληροφοριών, σπάνιος συνδυασμός άνάτασης της κατακερματισμένης «έπιστήμης», της ολοκληρωμένης Ιστορικής και φιλοσοφικής σκέψης με όργανο την άυστηρή επιστημονική μέθοδο.

Θά ήταν παράλειψη άν, μέσα από την άναγκαστική γενικότητα της παρουσίασης μας, παραλείπαμε να ύπογραμμίσουμε τό έκτακτο ενδιαφέρον που παρουσιάζει τό βιβλίο για τόν ελληνικό χώρο και τόν "Ελληνα άναγνώστη, καθώς και την άναλυτική επισκόπηση όχι μόνο τών αρχαίων, αλλά και τών λίγων βιβλιογραφικών πηγών που ύπάρχουν από σύγχρονους (της μεταπολεμικής κυρίως περιόδου) "Ελληνες άρχαιολόγους και γιατρούς: και μιά λεπτομέρεια που κρατάμε για τό τέλος: τό άνάγνωσμα και παρά τόν όγκο του, τών υπερπεντακοσίων σελίδων, είναι (παραδόξως;) συναρπαστικό.

Γιάννης Προκόβας

